

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
Ústav románských studií

Španělština

Sandra Satrapová

**Jazykový posun u minoritních jazyků v Peru:
případ komunity Bora-Huitoto**

**Language shift in the minority languages in Peru:
case of community Bora-Huitoto**

Vedoucí práce: PhDr. Vendula V. Hingarová, Ph. D.

Diplomová práce
Praha 2014

„Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.“

.....

Děkuji PhDr. Vendule V. Hingarové, Ph. D. za soustavnou motivaci, přínosné konzultace a vedení práce, rodině Bruse Rubia Churaye za poskytnutí zázemí a pomoc během výzkumu v Peru, grantovému oddělení FFUK za finanční příspěví. Děkuji rodině a přátelům za trpělivost a podporu.

Abstrakt

Práce se věnuje současné situaci minoritních jazyků v Peru se zaměřením na jazykový posun jakožto sociolingvistický fenomén, který je chápán jako přechod od užívání jednoho jazyka k jazyku jinému. První část pojímá dané téma z širší perspektivy a upozorňuje na určité nedostatky ve zkoumané problematice. Některé minoritní peruánské jazyky, tj. nativní jazyky oblasti Amazonie, nebyly dosud adekvátně zdokumentovány, jednotlivým jazykům nebyla věnována dostatečná pozornost lingvistů, a proto se setkáme s nejednotným názvoslovím, klasifikací i různými odhady ohledně jejich počtu. Značná část jazyků se nachází v situaci zániku, neboť je nahrazována v každodenním užívání španělštinou. Práce analyzuje jednotlivé extralingvistické i jiné faktory, které se podílejí na uspíšení jazykového posunu, a na základě dat získaných při terénním výzkumu v roce 2013 mapuje průběh posunu ve vybraných komunitách u jazyků bora a huitoto murui. Ve třetí části je představen sociolingvistický profil osady Pucaurquillo a Ancón Colonia, které byly ohniskem výzkumu. Stěžejní část práce analyzuje oblast jazykového chování, konkrétně oblasti užití a mezigenerační přenos nativních jazyků huitoto murui a bora. Přerušování bezprostředního přenosu na nejmladší generaci je jasným dokladem ohrožení jazyků. V této souvislosti se zkoumá vliv smíšených svazků, migrace obyvatel a vzdělání, v neposlední řadě se akcentuje postoj mluvčích vůči jazyku.

Klíčová slova: Minoritní jazyk, jazykový posun, bilingvní, nativní komunita, mezigenerační přenos, školství, mluvčí, Peru, Huitoto murui, Bora, španělština

Abstract

The thesis deals with the current situation of minority languages in Peru, focusing on language shift as a sociolinguistic phenomenon, which is seen as a transition from the use of one language to another language. The first part conceives the topic from a broader perspective and points out certain weaknesses in the subject. Some Peruvian minority languages, ie the native languages of the Amazon region, have not been adequately documented, individual languages have not been given sufficient attention by linguists, and therefore we encounter inconsistent terminology, classifications and varying estimates of the number of the languages. Many of the languages are in danger of extinction because they are replaced in everyday use by Spanish. The thesis analyzes the individual extralinguistic and other factors that have contributed to accelerating the language shift, and on the basis of empiric data obtained during field research in 2013, describes the progress of the shift in selected communities in the languages Bora and Huitoto murui. The third part introduces the sociolinguistic profile of the settlements Pucaurquillo and Ancon Colonia, which were the center of the research. The main part of the thesis analyzes the topic "behaviour towards language", focused on the intergenerational transmission of indigenous languages Bora nad Huitoto murui. The disruption of the intimate transmission to younger generations proves the endangerment of the languages. In connection with this issue we consider the influence of mixed couples, migration and education, and furthermore, the attitude of the speakers towards the language is emphasised.

Keywords: Minority language, language shift, bilingual, intergenerational transmission, education, Peru, Huitoto murui, Bora, Spanish

Obsah

Předmluva	1
1. Situace minoritních jazyků v Peru	3
1.1 Minoritní jazyky	3
1.1.1. Výzkum v oblasti minoritních jazyků.....	4
1.1.2. Klasifikace amazonských jazyků.....	6
1.1.2.1. Problematika klasifikace amazonských jazyků	9
1.1.3. Jazyky v historické perspektivě	12
1.1.4. Současná situace amazonských etnik a jazyků	15
1.1.4.1. Iniciativy spojené s podporou domorodých etnik a jazyků	19
2. Teoretický rámec	22
2.1 Koncept jazykového posunu.....	22
2.1.1. Fishman a jazykový posun.....	23
2.1.2. Zachování jazyka versus jazyková ztráta.....	24
2.2 Vnější prostředí: extralingvistické faktory	26
2.2.1. Faktory týkající se populace	27
2.2.2. Geografické údaje	28
2.2.3. Sociologické, sociolingvistické a psychologické faktory	28
2.2.4. Ekonomicko-politické faktory	30
2.2.5. Ostatní faktory	31
2.3 Jazykové chování: sociolingvistické faktory	32
2.3.1. Zvrácení jazykového posunu	33
3. Jazyková situace v Pucaurquillo	37
3.1 Povodí řeky Ampiyacu	37
3.1.1. Počet mluvčích a jejich rozložení	38
3.1.2. Sdílená historická zkušenost.....	41
3.2 CC.NN. Pucaurquillo.....	43
3.2.1. Tradice a kulturní atributy	44
3.2.2. Ekonomická situace	46
3.2.2.1. Turismus	49
3.2.2.2. Koncept pralesního společenství	50
3.2.3. Náboženství a sňatky	51
3.2.4. Média a modernizace.....	53
3.3 Etnolingvistická skupina Bora.....	54
3.3.1. Charakteristika jazyka bora	56
3.4 Etnolingvistická skupina Huitoto	57
3.4.1. Charakteristika jazyka huitoto	58
3.5 CC.NN. Ancón Colonia.....	60
3.6 Shrnutí	62

4.	Jazykový posun u jazyků bora a huitoto murui.....	64
4.1	Cíle a metodologie.....	64
4.1.2.	Výběr lokality a průběh výzkumu	66
4.1.3.	Problematika výzkumu	67
4.1.4.	Informátoři.....	68
4.2	Mluvčí a oblasti užití jazyka.....	69
4.2.1.	Dospělá populace a jazyková volba.....	70
4.2.2.	Nejmladší generace mluvčích.....	78
4.2.3.	Postoj mluvčích vůči jazyku.....	79
4.2.4.	Borové v Colonii.....	83
4.3	Mezigenerační přenos jazyků	85
4.4	Nejmladší generace mluvčích a škola	90
4.4.1.	Domorodé jazyky ve školním prostředí.....	90
4.4.2.	Profil bilingvních učitelů a forma výuky domorodého jazyka	94
4.4.3.	Jazykové chování žáků	96
4.4.4.	Škola jako nástroj pošpanělštění.....	97
4.4.5.	Rodiče a škola, možnost zvrácení jazykového posunu.....	97
4.5	Poznatky z výzkumu.....	99
5.	Závěr	102
6.	Resumé Español.....	105
7.	Bibliografie	109
8.	Seznam tabulek a grafů.....	113

Předmluva

Minoritní jazyky, menšiny, ubývající biodiverzita jsou v současnosti aktuální témata nejen v akademickém světě, ale potýká se s nimi v určité míře každý z nás. S ohledem na postupující modernizaci a světové globalizační tendence je pravděpodobné, že stojíme na prahu, slovy Leoše Šatavy¹: uniformní společnosti. Jazykový posun je jeden ze sociolingvistických fenoménů, který provází úbytek jazykové diverzity ve světě. Tato práce přibližuje situaci minoritních jazyků na peruánském území, jazyků, jež se nachází v pomyslném zapomnění Amazonského pralesa, tamní většinové společnosti i lingvistů.² Na příkladu sociolingvistické analýzy situace jazyků bora a huitoto murui je zachycen jazykový posun do španělštiny, jeho vývoj i faktory, které posun ovlivňují. Práce vychází z terénního výzkumu uskutečněného na jaře 2013 v komunitách v povodí řeky Ampiyacu, na jehož základě si klademe otázku, jaké sociolingvistické a extralingvistické faktory ovlivňují jazykový posun a v jakém časovém horizontu bude pravděpodobně dovršen. Můžeme konstatovat, že jazykový posun v dané lokalitě je ve stadiu, kdy ke ztrátě domorodých jazyků dojde pravděpodobně v blízké budoucnosti.

Zaměření na dva konkrétní jazyky má svá opodstatnění. Vzhledem k počtu a územní roztržitosti minoritních peruánských jazyků je prakticky nemožné pojmout práci komplexněji, tj. obsáhnout více jazyků, neboť v Amazonii se odhaduje jejich počet na 30–106. Bora a huitoto murui mají co do počtu mluvčích převahu v povodí Ampiyacu, oblasti, kde je díky blízkosti přístavu a města patrný narůstající vliv „západní společnosti“. Daná oblast byla vybrána záměrně, a to i díky cenným kontaktům, jež umožnily provést výzkum a srovnat potřebná data. Situace bora a huitoto murui poukazuje na obecné tendence a vlivy jazykového posunu, ale i na situaci ostatních domorodých jazyků peruánské Amazonie, které v horším případě čeká podobný osud.

Práce je formálně rozdělena do čtyřech částí. Nejprve je představena problematika studia minoritních jazyků v Peru a jejich klasifikace, kde práci

¹ Šatava, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 36.

² Vzhledem k poměrně vysokému počtu mluvčích nejsou předmětem práce další dva domorodé jazyky v Peru: kečuánština a aymarština. Pojem minoritní jazyk je klasifikovám v první části práce.

lingvistů znesnadňuje nehomogenní rozložení jazykových rodin, šíření jazyků a jejich vzájemné kontakty, ale i nesnadný úkol identifikovat jednotlivá domorodá společenství. V této souvislosti je stručně přiblíženo i historické hledisko. Následuje nástin současné situace amazonských etnik a jazyků obecně, v rámci čehož je definován pojem jazykový posun. Nakonec jsou přiblíženy iniciativy zabývající se podporou amazonských etnik a jejich jazyků.

Ve druhé části jsou stanoveny základní teoretické přístupy, ze kterých vychází metodická část výzkumu. Diskutuje se problematika konceptu jazykového posunu a stručně jsou definovány související pojmy společně s dalšími extralingvistickými faktory.

Třetí část práce seznamuje s etnolingvistickými skupinami Bora a Huitoto a na základě teoretického konceptu mapuje jednotlivé extralingvistické faktory, které mohly být příčinou pokročilého jazykového posunu u těchto etnik. Jedná se o geografickou polohu, vykořenění mluvčích z přirozeného prostředí a násilný přesun obyvatel, dále o ekonomické hledisko, akulturační vlivy, modernizaci, náboženství atd. Je představena zkoumaná lokalita jako celek a posléze jednotlivé osady – Pucaurquillo a Ancón Colonia.

Poslední část je největším přínosem ve zkoumané problematice, neboť na základě empirických dat mapuje současnou situaci jazyků bora a huitoto murui ve dvou osadách. Jazykový posun je zachycen na základě mezigeneračního přenosu domorodých jazyků a oblastí užití jazyka, současně je vytvořen sociolingvistický profil mluvčích. Důležitými faktory ve zkoumané problematice je postoj mluvčích vůči jazyku a zvláště pak postoj rodičů v otázce předávání jazyka mladší generaci. V neposlední řadě se poukazuje na vliv školy.

Diplomová práce je doplněna o obrazovou přílohu, která má za cíl přiblížit zkoumané prostředí vizuální cestou.

1. Situace minoritních jazyků v Peru

V této kapitole se zaměříme na charakteristiku situace minoritních jazyků ze synchronního i diachronního hlediska. Ačkoli cílem této práce není obsáhnout kompletní vývoj jednotlivých jazyků, ale zaměřit se na jejich současnou situaci, pokládáme za nezbytné zahrnout i historický kontext, který umožní současný stav lépe pochopit. Vedle výzkumu a klasifikace jazyků stručně přiblížíme také iniciativy spojené s podporou amazonských etnik a jejich jazyků. Budeme zkoumat jazykový posun z hlediska sociolingvistického jako fenomén v rámci jazykového kontaktu.

1.1 Minoritní jazyky

Z obecného hlediska jsou předmětem této práce domorodé či nativní jazyky Iberoameriky, jimiž se zabýval např. český etnolingvista František Vrhel, který je definoval takto:

Iberoamerické nativní jazyky jsou „větší“ částí celku původních jazyků, jimiž mluvili a dosud mluví Indiáni. [...] Zahrnují oblast Střední Ameriky včetně Mexika a celou Jižní Ameriku.³

Existuje mnoho způsobů jak klasifikovat minoritní/menšinové jazyky. Podle definice Rady Evropy se v případě „regionálního či menšinového jazyka“ jedná o jazyky:⁴

- i. tradičně užívané na daném státním teritoriu jeho občany, kteří tvoří početně menší skupinu, nežli zbytek obyvatelstva státu;
- ii. odlišné od oficiálního jazyka/oficiálních jazyků státu; do toho nejsou zahrnovány dialekty oficiálního jazyka/oficiálních jazyků státu ani jazyky migrantů.

Minoritními jazyky v Peru tedy rozumíme jazyky domorodého obyvatelstva, které nemají status oficiálního jazyka země. Podle Ústavy z roku 1993 jsou oficiálními jazyky země kromě španělštiny i kečuánština a aymarština a všechny ostatní

³ Vrhel, František. *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.

⁴ Šatava, op. cit., s. 9–10.

domorodé jazyky na území, kde převládají.⁵ Tato formulace je velmi obecná, neboť nejsou stanovena kritéria, podle kterých by se dalo určit, kdy jazyk v konkrétní oblasti "převládá". Zároveň se zde nespécifikuje pojem "území". V případě ostatních domorodých jazyků se jedná o oblast Amazonie, kde se jednotlivé jazyky nachází roztroušeny a převládají především v menších komunitách a osadách. Často se v rámci jedné osady setkáváme s více než jedním domorodým jazykem. Vzhledem k tomu, že Ústava nestanovuje žádná opatření vztahující se k novým statusům domorodých jazyků, z praktického hlediska nedošlo k žádným změnám, které by přispěly ke zlepšení postavení domorodých etnik a jejich jazyků ve společnosti. I nadále se v akademickém světě užívá pojem menšinové jazyky pro domorodé jazyky na peruánském území.

Podle lingvistického atlasu se domorodé jazyky v Peru dělí dle oblastí na andské a amazonské.⁶ Andskou skupinu tvoří jazyky kečuánština a aymarština, které jsou vzhledem k vysokému počtu mluvčích⁷ charakterizovány jako majoritní. Tato práce užívá v první části pojmy minoritní či amazonské jazyky pro označení původních jazyků domorodých obyvatel Peru v oblasti Amazonie; pojmy domorodé či původní jazyky se aplikují převážně v následujících částech práce a odkazují ke konkrétním jazykům Indiánů ve zkoumaných lokalitách.

1.1.1. Výzkum v oblasti minoritních jazyků

Peru je země lingvisticky různorodá, původ i klasifikace jednotlivých jazyků nejsou dodnes jednoznačné. Pomineme-li počáteční spisy misionářů, cestovatelů a dobrodruhů, první vědecké práce na poli amazonské lingvistiky mají za cíl klasifikovat jednotlivé jazyky. Dnes se odhady lingvistů a etnologů pohybují mezi 30–106 jazyky⁸. Rozptyl potvrzuje, jak nedostatečné a nejednotné jsou studie

⁵ *Constitución del Estado del Perú*, článek 48°, 1993: "son idiomas oficiales el castellano y, en las zonas donde predominan, también lo son el quechua, el aymara y las demás lenguas aborígenes, según la ley".

⁶ Chirinos Rivera, Andrés. *Atlas lingüístico del Perú*. Cusco: Ministerio de Educación, Centros de Estudios Regionales Andinos Bartolomé de Las Casas, 2001, s. 34.

⁷ Podle lingvistického atlasu čítá v Peru kečuánština 3 191 474 mluvčích, aymarština 420 215 mluvčích, s. 35.

⁸ Solís Fonseca, Gustavo. *Lenguas en la Amazonía peruana*. Lima: Autor, 2003, s. 19.

zabývající se touto problematikou. V odborné literatuře se nejčastěji setkáme s údajem okolo čtyřiceti původních jazyků zahrnující i kečuánštinu a aymarštinu.⁹

Lingvistické práce zabývající se domorodými jazyky v Amazonii se objevují až v roce 1945 s příchodem SIL¹⁰ do této oblasti. Důvody působení SIL, stejně jako jejich metodologie, jsou dodnes sporné a v akademickém světě jsou často nahlíženy skepticky. Nicméně přínos v oblasti klasifikace a především dokumentace minoritních jazyků ve světě této kontroverzní instituci nemůže být odepřen. Lingvisté SIL umožnili znalost velké části amazonských jazyků i tím, že se jejich práce rozšířily.¹¹ Dnes značná část deskriptivních studií týkajících se amazonských jazyků pochází od misionářů-lingvistů této nebo obdobné organizace.¹² V Peru zájem o oblast Amazonie nastává s otevřením výzkumného centra aplikované lingvistiky CILA (Centro de Investigación de Lingüística Aplicada) na Národní Univerzitě San Marcos v roce 1969; do té doby je výzkum částečně soustředěn na původní jazyky andské oblasti. Studium regionálních jazyků Amazonie zahajuje CAAAP (Centro Amazónico de Antropología y Aplicación Práctica) v roce 1980. Další instituce podílející se na výzkumu amazonských jazyků jsou institut IIAP (Instituto de Investigaciones de Amazonía Peruana), CIAAP (Centro de Investigación antropológica de la Amazonía Peruana) spadající pod Národní Univerzitu Peruánské Amazonie a CIPA (Centro de Investigación y Promoción Amazónica).¹³

⁹ Odhady se nicméně velmi různí. Podle Wise (1975) se v peruánské Amazonii nachází 63 etnických skupin s odpovídajícími jazyky. Fonseca (2003) udává počet 44 domorodých jazyků. Zimmerman (1999), který vychází z dat Gleicha (1989:13), Adelaara (1991) a INEGI (1993), odhaduje 50–60 jazyků a celkem asi 5 milionů mluvčích z celkové populace 27 milionů. Vergara Romaní (2007) udává 6 milionů mluvčích a asi 72 domorodých jazyků, tento odhad je na základě Pozzi–Escot (1998), Etnologue (2002) a CNP (1993).

¹⁰ SIL (Summer Institute of Linguistics) je křesťanská nezisková organizace z USA, která byla založena ve třicátých letech minulého století jako odnož společnosti Wycliffe Bible Translators. Hlavním cílem je zpřístupnit Bibli všem lidem, proto je překládána do všech světových jazyků. SIL užívá vlastní metodologii při klasifikaci jazyků, která je založena na kritériu srozumitelnosti. V případě, že je některá varianta jazyka nesrozumitelná mluvčím jiné varianty, je tato varianta označena za samostatný jazyk.

¹¹ Lingvisté prozkoumali 75 % amazonských jazyků. Viz Quesada, Félix, C.; Zegarra, Martha, L. „Desarrollo de la lingüística amazónica. Un avance.“ *Amazonía Peruana*, 1993, vol. 12, nr. 23, s. 75–87.

¹² Dixon, R.M.W.; Aikhenvald, Alexandra, Y. *The Amazonian Languages*. Cambridge: University Press, 1999, s. 2.

¹³ Viz Corbera Mori, Ángel. Estudios sobre lenguas amazónica indígenas en el Perú. *Amazonía Peruana*, 1993, vol. 12, nr. 23, s. 37–24.

Jedním z úskalí v oblasti výzkumu domorodých jazyků Amazonie je fakt, že ne všechny jazyky jsou podrobně prostudovány. Jazyky *ashaninka*, *aguaruna* či *cashibo* disponují relativně vysokým počtem studií, zatímco *záparo*, *secoya* či *andoque* jsou takřka neprobádané.¹⁴

Z kvantitativního hlediska je nejvíce synchronních studií věnováno obecnému popisu jazyků. Tento fakt poukazuje na tendence současné amazonské lingvistiky. Co se týče konkrétní jazykové oblasti, nejpočetnější jsou morfosyntaktická studia a po té fonologická. Sémantika je nejméně studovaným aspektem jazyka. Z diachronních studií jednoznačně převládají práce zaměřené na klasifikaci jazyků.¹⁵ Celkově lze poznamenat, že výzkum je nerovnoměrný a v mnoha ohledech nedostatečný. Rozptýlenost studií v časopisech, světových knihovnách či dizertačních pracích znesnadňuje snahu o ucelené získání dat.

1.1.2. Klasifikace amazonských jazyků

První pokusy klasifikovat amazonské jazyky vzešly od cestovatelů již v 18. století. Jedná se o nejednotné a z lingvistického hlediska málo seriózní spisy, nicméně je to téměř jediný dostupný zdroj informací, který přispěl k budoucímu výzkumu v dané oblasti. Co se týče amazonské lingvistiky obecně, jsou za pionýry pokládáni jezuité z misíí Maynas, františkáni z Ucayali a dominikáni z Madre de Dios.¹⁶ Brinton v roce 1891 přichází s komparativní metodou, kterou po té zdokonalil Loukotka (1935, 1968) s cílem klasifikovat etnika a jazyky Jižní Ameriky. Značná část klasifikace vychází z faktorů geografických a kulturních, příbuznost jazyků je stanovena na základě podobnosti lexika, často pouhých deseti slov.¹⁷

Zatímco v evropské lingvistice se nejčastěji uplatňuje typologická klasifikace založená na morfologické struktuře jazyků, v Americe je dnes nejvíce přijímaná Greenbergova (1960, 1987) teorie genetické příbuznosti jazyků. Vychází z

¹⁴ Například o jazycích *kumagapori* a *omagua* neexistuje žádná studie viz Quesada, Zegarra, op. cit., s. 80.

¹⁵ Tamtéž, s. 81.

¹⁶ Fonseca, op. cit., s. 33.

¹⁷ Desmond C. Derbyshire, Geoffrey K. Pullum. *Handbook of Amazonian Languages*. Berlin; New York: Gruyter, 1998, s. 11.

předpokladu, že všechny jazyky, jelikož podléhají plynutí času a užívání mluvčích, prochází sérií změn, které je nejdříve rozdělí na dialekty a ty se postupem času stanou samostatnými jazyky.¹⁸ Díky tomuto předpokladu můžeme tvrdit, že dva jazyky mezi sebou mají genetický vztah a liší se do té míry, jak vzdálený je počátek jejich odlišování.

V rámci klasifikace domorodých jazyků na základě genetické příbuznosti se setkáváme se dvěma tendencemi.¹⁹ První tendence navazuje na Greenberga, jehož klasifikace obsahuje méně rozlišujících skupin, zato je obsažnější. Opačná tendence se soustředí na zajištění stálých genetických vztahů na nižších úrovních, což má za následek podstatně vyšší počet jazykových rodin. V naší práci se přikláníme ke druhému typu klasifikace podle Pozzi-Escot, Gustava Solíse a Garcíi Fernanda²⁰, kteří peruánské domorodé jazyky rozdělují do 18 jazykových rodin. Co se týče jazyků *munichi* a *cholón*, nemůžeme s jistotou říci, zda jsou dnes aktivní. V tabulce č. 2 uvádíme i tyto dva jazyky, čímž se počet jazykových rodin zvyšuje na dvacet (jazyk *munichi* spadá do rodiny Munichí, *cholón* do Tseepse).

ARAWA	SHIMACO
ARAWAK	TACANA
BORA	TICUNA
CAHUAPANA	TUCANO
CANDOSHI	TUPÍ-GUARANÍ
HARAKMBUT	YAGUA
HUITOTO	ZÁPARO
JÍBARO	QUECHUA
PANO	ARU

Tabulka č. 1: Jazykové rodiny na území peruánské Amazonie

Dnes je jednou z nejožehavějších otázek amazonské lingvistiky počet jednotlivých jazyků. V případě, že jazyk nahlížíme jako nástroj komunikace určitého společenství, celkový počet amazonských jazyků bude nižší, než uvádíme. Na

¹⁸ Vergara Romani, Liv Kony. *Las lenguas indígenas peruanas: una panorámica, histórica, estructural y sociolingüística*. México, D. F.: Ins. Nacional de Antropología e Historia, INAH, 2007, s. 31.

¹⁹ Fonseca, op. cit., s. 134.

²⁰ Pozzi Escot, Inés; Fonseca, Solís, G.; García Rivera, Fernando. *Lenguas indígenas de la Amazonía peruana*. Map accompanying LAH, 2000.

druhou stranu bereme-li v potaz fakt, že existují mluvčí, kteří někdy jazyk používali, a v jejich paměti je stále přítomný, je počet jazyků vyšší. Tak je tomu v případě jazyků *cholón* a *munichi*, u kterých dnes těžko můžeme dohledat, zda se aktivně užívají či nikoli. V současnosti jazyky používané jako nástroj komunikace v Amazonii nepřekročí počet 34 (včetně kečuánštiny). Dalších sedm jazyků na seznamu patří mezi ohrožené²¹ jazyky v procesu vymírání: *chamicuro*, *resígaro*, *munichi*, *cholón*, *taushiro*, *iñapari*, *iquito*.

Jazyková rodina	Jazyk	Jazyková rodina	Jazyk
I ARAWA	Culina	IX MUNICHI	Munichi
II ARAWAK	Ashaninka (Campa)	X PANO	Amahuaca
	Caquinte		Capanahua
	Chamicuro		Cashinahua
	Iñapari		Cashibo-Cacataibo
	Machiguenga		Mayoruna
	Nomatsiguenga		Shipibo-Conibo
	Resígaro		Yaminahua
	Yine (Piro)	XI PEBA-YAGUA	Yagua
	Yánesha (Amuesha)	XII QUECHUA	Quechua
III BORA	Bora	XIII SHIMACO	Urarina
IV CAHUAPANA	Chayahuita	XIV TACANA	Ese eja
	Jebero	XV TICUNA	Ticuna
V CANDOSHI	Candoshi	XVI TSEEPTSÁ	Cholón
VI HARAKMBUT	Harakmbut	XVII TUCANO	Secoya
VII HUITOTO	Huitoto		Orejón
	Ocaina	XVIII TUPI-GUARANÍ	Cocama-Cocamilla
VIII JÍBARO	Achuar		Omagua
	Aguaruna	XIX ZÁPARO	Arabela
	Huambisa		Iquito
			Taushiro

Tabulka č. 2: Klasifikace amazonských jazyků

²¹ Definice ohroženého jazyka podle Moore, Robert E. Endangered. In *Key Terms in Language and Culture*. Ed. Alexandro Duranti. Britain: Blackwell Publishers, 2001, zní „Linguistic variety spoken by relatively few people (perhaps more of them elderly), and/or in relatively few communities (perhaps even in a single, relatively small one) and/or on relatively infrequent occasions.“ K otázce ohrožených jazyků doporučujeme práce Venduly Hingarové, které byly i velkou inspirací pro tuto práci. Hingarová, V. *Vitalita současného nahuatlu* [rukopis]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2003; *La administración del lenguaje del nahuatl in México* [rukopis]. Doktorská dizertační práce, Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2010.

1.1.2.1. Problematika klasifikace amazonských jazyků

Data ohledně charakteristiky jednotlivých jazyků v Amazonii jsou značně nesourodá. Klasifikace některých jazykových rodin, např. *Pano*, je výsledkem vyčerpávajícího výzkumu, zatímco menší jazykové rodiny byly často popsány na základě omezeného počtu informací. Obecně lze říci, že charakteristika vztahů mezi jednotlivými jazyky na úrovni jazykových rodin je založená na datech lexikálních a gramatických nebo vychází ze seriózní komparativní analýzy. Naopak vztahy mezi jazykovými rodinami či většími celky stojí převážně na nedostatečném empirickém základu.²² Podle Dixona je dokonce možné vyvrátit většinu teorií (možná všechny) o vyšším rozdělení jazykových rodin na základě genetické příbuznosti.²³ Touto problematikou se zabývali také Mason (1950), Loukotka (1968), Tovar a De Tovar (1984) a Rodrigues (1986).

Geografické rozložení jednotlivých jazyků u významnějších jazykových rodin je značně nerovnoměrné (viz příloha č. 1). Dokonce i rodina *Tucano*, která je jednou z nejvíce homogenních, se rozprostírá ve třech rozličných oblastech. Situaci komplikuje i fakt, že jednotlivé jazyky se v historii různě šířily a přesouvaly. Někdy je takřka nemožné určit, jestli je podobnost dvou jazyků způsobena obdobným genetickým vývojem nebo jde o vzájemnou výpůjčku.²⁴ Když dva nebo více jazyků vykazují určitý soubor podobností, neznamená to, že se nutně jedná o genetickou příbuznost. Je pravda, že jisté druhy podobností silně nasvědčují genetické příbuznosti, ale stále jde pouze o domněnky. Abychom takové tvrzení mohli dokázat, Dixon a Aikhenvald navrhuji odhalit pravidelné změny, kterými každý z jazyků prošel od jednoho společného prajazyka.²⁵ Také Fonseca upozorňuje na to, že kontakt jednotlivých peruánských jazyků znesnadňuje jejich klasifikaci, a proto je naprosto zásadní znát migraci jednotlivých kmenů.²⁶

Kromě komparativní analýzy se při klasifikaci jazyků užívá metoda glottochronologie, jejímž autorem je Morris Swadesh. Glottochronologie pracuje se

²² Quesada, Zegarra, op. cit., s. 86.

²³ Svoji hypotézu demonstruje na klasifikaci rodin *Arawak* a *Arawá*, u kterých se vědci snažili dokázat genetickou příbuznost, ale jednotlivé studie se ukázaly být neslučitelné a často povrchní. Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 15.

²⁴ Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 1.

²⁵ Tamtéž, s. 11.

²⁶ Fonseca, op. cit., s. 79.

slovní zásobou, konkrétně se slovníkovým jádrem.²⁷ Bohužel výsledky této metody jsou z vědeckého hlediska často nedostačující.

Joseph Greenberg²⁸ se pokusil o komplexnější srovnání dat, než tomu bylo v případě glottochronologie. Zavedl název *Amerindio* pro hypotetický společný prajazyk všech jazyků existujících na Americkém kontinentě, s výjimkou jazyků *esquimo* a *na-dene*. Vzhledem k rozsáhlému území a obrovskému množství jazyků, které tato lingvistická entita zahrnuje, se dále dělí na jedenáct menších celků. Těmi jsou: *Macro ge*, *Macro pano*, *Macro caribe*, *Ecuatorial*, *Macro tucano*, *Andino*, *Chibcha Páez*, *Centro amerindio*, *Hokano*, *Penutiano*, *Almosano-Keresiano*. Těchto jedenáct celků se rozděluje do šesti větších kmenů: *Ge Pano Caribe*, *Ecuatorial Tucano*, *Andino*, *Chibcha Páez*, *Amerindio Central*, *Amerindio del Norte*. Podle této teorie peruánské amazonské jazyky spadají do prvních třech kmenů: *Ge Pano Caribe*, *Ecuatorial Tucano*, *Andino*.

Dixon poukazuje na to, že Greenbergova teorie o společném prajazyku sice přitáhla spoustu pozornosti, ale nemá fundovaný vědecký základ. Obecně je mezi lingvisty přijímán fakt, že z historického hlediska může být genetická příbuznost stanovena u jazyků mladších než 5–8 000 let. Greenberg tedy nemůže dokázat svoji teorii příbuznosti všech amerických jazyků, nicméně jeho model je jednou z možných alternativ, protože genetická spojitost je u jazykových rodin v Americe zřejmá.²⁹ Ačkoli se lingvistické rysy přenášejí daleko pomaleji než rysy kulturní, s dostatečným časovým odstupem jazyky z různých genetických skupin, které se nacházejí ve stejné geografické oblasti, postupně přejímají či sdílejí některé jazykové rysy. Důsledkem toho vzniká jakási „lingvistická oblast“. Společné rysy ale nenajdeme u jazyků dané genetické skupiny, které se nachází vně „lingvistické oblasti“. Abychom mohli stanovit, zda podobnost dvou jazyků spočívá v genetické příbuznosti či nikoli, je nejdříve nutné prozkoumat jazykovou situaci dané oblasti a určit oblastní rysy. Po té je nutné zhodnotit, zda zbývající rysy podobností dvou jazyků jsou dostatečným materiálem pro jejich zařazení mezi geneticky příbuzné

²⁷ Vychází z předpokladu, že v každém jazyce můžeme rozlišit slovní zásobu základní a kulturní.

Základní slovní zásoba je stabilnější, zatímco kulturní slovní zásoba více podléhá výpůjčkám.

Swadesh stanovil odhad pravidelné změny základní slovní zásoby, podle které můžeme vypočítat, na kolik se od sebe vzdálily dva jazyky.

²⁸ Greenberg, Joseph H. *Language in the Americas*. Stanford: Stanford University Press, 1987.

²⁹ Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 16.

jazyky.³⁰ Amazonie může být pokládána za lingvistickou oblast, jelikož se zde setkáváme s jistými rysy, které jsou společné téměř všem domorodým jazykům na tomto území. I Derbyshire a Pullum upozorňují na to, že amazonské jazyky sdílí širokou škálu podobností v gramatické a fonologické struktuře, která přesahuje obecně přijímané genetické seskupení jazyků. To může buď znamenat, že tato seskupení jsou konzervativní v rámci spojitostí, která stanovují, nebo že Amazonie je místem, kde se mohou oblastní podobnosti vyvinout u jazyků, které spolu sousedí, ale geneticky nesouvisí.³¹

Dalším úskalím, se kterým se vědci potýkají, je rozlišení jednotlivých jazyků. Stále není shoda v tom, kdy se jedná pouze o dialekt a kdy už o samostatný jazyk. Jsme odkázáni především na koncept „srozumitelnosti“ jako hlavního kritéria v dané problematice. Podle Gustava Solíse Fonsequi není problém výzkumu amazonských jazyků ani tak lingvistický, jako spíše ten, že nejsme schopni identifikovat jednotlivá etnika. Studie tohoto typu buď neexistují, nebo jsou těžko dohledatelné.³² Některé jazyky mají více pojmenování, které se navíc mohou lišit od jména etnika. Názvy jednotlivých etnik nejsou sjednocené a často ani není jasné, k jakému etniku příslušníci patří. Především v Amazonii důsledkem intenzivního kontaktu mezi komunitami došlo k tomu, že samotná etnika na základně vzájemné srozumitelnosti *mohou ztotožnit dva různé jazyky v jeden*.³³

Mnoho jazyků již vymřelo³⁴ bez jakéhokoli lingvistického zpracování. Velká část v důsledku příchodu Evropanů na americký kontinent, neboť mnohá etnika byla vyvražděna nebo nepřežila brutální zacházení kolonizátorů. Většina případů byla způsobena tím, že etnika vymřela následkem nemocí, vůči kterým Indiáni nebyli imunní (neštovice, chřipka atd.). Tak například vymizelo sedm původních jazyků v oblasti Jaén. Všechny tyto faktory znesnadňují lingvistům práci.

³⁰ Tamtéž, s. 19.

³¹ Derbyshire, Pullum, op. cit., s. 1.

³² Fonseca, op. cit., s. 19.

³³ Vergara Romaní, op. cit., s. 169.

³⁴ Podle Dixona a Aikhenvald dnes v Amazonii zbývá asi polovina původních jazyků oproti stavu před příchodem Evropanů, přesný počet neuvádí, s. 19.

1.1.3. Jazyky v historické perspektivě³⁵

O tom, jak žili domorodci před příchodem Evropanů, máme dnes minimum informací. Nejranější zprávy se objevují s první vlnou cestovatelů a misionářů, později i etnografů, kteří míří do Amazonie od poloviny 16. století. Ačkoli se z lingvistického hlediska nejedná o sofistikované informace, jsou hlavním dostupným zdrojem týkajícím se amazonských etnik a jejich jazyků obecně. Podle zpráv Francisca de Orellana, který roku 1542 plul z Napo v Ekvádoru po celé délce Amazonky až do Atlantiku, se dozvídáme o kmenech usazených převážně v náplavových oblastech řek a okolo břehů, kde je úrodná půda. Tyto kmeny se zde údajně vyskytovaly po dobu tisíce let, nicméně populace se nacházela i v odlehlejších vnitrozemských oblastech.³⁶

Před evropskou invazí do vnitrozemí byly vztahy mezi jednotlivými kmeny někdy mírumilovné, jindy bouřlivé. Například mluvčí jazyků rodiny *Tupí-Guaraní* expandovali, což mělo značný vliv na ostatní jazyky, se kterými přišli do kontaktu. Běžně také docházelo ke sloučení početně menších kmenů. Nicméně četnost jazykových kontaktů v rámci přesunů jednotlivých etnik se rapidně zvýšila po roce 1500. Tisíce usedlíků z hor se uchýlilo do pralesa, kde tvořily válečnou hranici se Španěly. Některé amazonské kmeny, které pobývaly hluboko v horách po celou dobu koloniálního období, se do pralesa začaly přesouvat až v době první republiky (1820). S příchodem Evropanů došlo k radikálnímu úbytku domorodého obyvatelstva. Podle odhadů klesl počet domorodců v Amazonii do roku 1900 na jednu desetinu původní populace. Mnoho etnik a jazyků zmizelo dříve, než byla vůbec zaznamenána jejich jména.³⁷ Evropská invaze na americký kontinent jednoznačně znamenala přerušování přirozeného vývoje domorodých jazyků.

Hlavním argumentem dobývání a následného kolonizování amerického kontinentu bylo šíření křesťanské víry. Misionáři se v Novém světě potýkali s nelehkou úlohou rozšířit evangelium mezi domorodé kmeny a vzhledem k tomu, že jazyková politika nebyla v době kolonizace na prvním místě, nýbrž šlo především o

³⁵ V této kapitole čerpáme především z knihy *Lenguas en la Amazonía peruana* Gustava Solíse Fonsequi, s. 17–109.

³⁶ Derbyshire, Pullum, op. cit., s. 3.

³⁷ Jazyk *arawa* známe na základě pouhých 50 slov díky poznámkách výzkumníka Chandlesse (1867).

spásu hříšných duší, dali první misionáři přednost učení se indiánským jazykům před pošpanělštěním domorodců. Bylo zřejmé, že domorodci snáze přijmou katechismus, budou-li kázání probíhat v původních jazycích. Nicméně vysoká rozmanitost jazyků³⁸ donutila kolonisty i misionáře zvolit v každé oblasti jeden domorodý jazyk jako univerzální komunikační kód.³⁹

Při dobývání a v období kolonizace se ve španělštině užívalo termínů *lengua general* a *lengua particular*, což můžeme přeložit jako *obecný jazyk* a *konkrétní jazyk*. Podle Fonsequi sloužil obecný jazyk v určité oblasti jako prostředek komunikace pro mluvčí různých jazyků. V koloniálním období Evropané dávali přednost obecným jazykům kvůli usnadnění komunikační situace.

Není pochyb, že kečuánština sloužila jako obecný jazyk Amazonie na severu Peru v předkoloniální době, neboť plnila tuto funkci v rámci celého Inckého impéria. Nezasahovala sice až k hranicím s Brazílií, ale v jistých zónách měla i tak velký vliv. Po příchodu Španělů a následném rozpadu impéria se mnohá etnika vrátila ke svým původním jazykům. Poté, co byla kečuánština zvolena za obecný jazyk dorozumívání na dobytém území španělské koruny, se její vliv rozšířil a zvláště v Amazonii pronikla i do velmi vzdálených oblastí. I přesto, že se údajně v misiích Maynas kázalo ve 39 domorodých jazycích, jedná se spíše o výjimku, neboť kečuánština (a v některých oblastech i aymarština) byla dorozumivacím jazykem na většině peruánského území. V Amazonii pravděpodobně existovaly i jiné obecné jazyky⁴⁰, ale jejich působení trvalo spíše kratší dobu (např. 100 let) a není přesně lingvisticky doloženo.

Působení misionářů v amazonské oblasti mělo zásadní vliv na tamní jazykové dění, především pak práce misionářů v oblasti Maynas, která není dodnes dostatečně zdokumentovaná. Jezuitské misie v Maynas fungovaly i jako školy, kde byla jednak vyučována španělština a jednak kečuánština, což velmi přispělo k rozšíření těchto jazyků v Amazonii. Navíc se mnoho indiánů stalo bilingvními. Sami misionáři pracovali s 33–40 domorodými jazyky v časovém období asi 130 let.

³⁸ Odhaduje se existence 120 jazykových rodin. Bartoš, Lubomír. *Introducción al estudio del español en América*. Brno: Vydavatelství MU, 1996, s. 17.

³⁹ Klee, Carol A.; Lynch, Andrew. *El español en contacto con otras lenguas*. Washington, DC: Georgetown University Press, 2009, s. 129.

⁴⁰ Fonseca zmiňuje jako obecné jazyky *tupí*, *candoshi*, *cocama* a *omagua*. Vergara Romaní jmenuje jazyky *maina* a *omagua*.

Velký vliv na jazyky a společenské uspořádání domorodců mělo i objevení nových sociálních skupin. Misionáři spatřovali problém v tom, že amazonské kmeny žily v jakémsi chaosu, roztroušeny. Navíc neměly žádného vládce nebo náčelníka, jehož rozhodnutí by plnily. Dodnes se spekuluje, zda existovaly útvary podobné státním celkům nebo ne. Je jisté, že domorodá společenství se především musela přizpůsobit prostředí, které je velmi specifické a nedovoluje rozvinout větší sociální útvary na jednom místě. Mnoho etnik se ještě dnes organizuje do klanů (*bora, huitoto, tucano...*) a v případě nebezpečí nebo za účelem boje se sdružují do tzv. *supraclanes*. Funkce státního celku je zde tedy zřejmá. Zavedení nových sociálních útvarů podobných vesnicím vedlo postupem času k vymizení menších jazyků a etnik. V jiném případě docházelo ke kulturnímu spojování různých skupin či k nástupu jazyků s větším počtem mluvčích na rozsáhlejších územích.

Kontakt mezi jednotlivými kmeny existoval již dávno před kolonizací, jednak za účelem šíření novinek (technologií), jednak kvůli obchodování. V Amazonii se nacházely jisté geografické okruhy jako *Circuito del río Amazonas* nebo *Circuito del río Madre de Dios*. Amazonka tvořila hranici, jež je ze sociolingvistického hlediska naprosto zásadní. Její snadná splavnost umožnila šíření některých jazyků. Obecně nejlépe splavné nebo jinak dostupné oblasti jsou dnes zónami s vysokým počtem mluvčích kečuánštiny a španělštiny, jelikož sem pronikali kolonizátoři, misionáři i dobrodruzi hledající *El dorado* v Amazonii.⁴¹

Podle Hemminga⁴² bylo běžnou záležitostí zotročování domorodců. Evropští kolonizátoři podnikali výpravy po řece, při kterých byl zajat nějaký domorodý kmen a odvezen na plantáže. Tam v nelidských podmínkách – často nejpozději do deseti let – domorodci zemřeli. A tak byla podniknuta další výprava a násilně přemístěn další kmen. O právech takto zotročených Indiánů nemůže být ani řeč.

Některá etnika se po střetu se Španěly rozhodla odejít do izolace, jiná zůstala odloučena, ale již probíhal určitý sporadický kontakt s Evropany. Většinou byla určena jedna nebo více osob, které se dostávaly do kontaktu s kolonizátory za účelem

⁴¹ Je neuvěřitelné, že se zachovaly i pozemní komunikace, které spojují peruánské osadníky *Bora* a *Huitoto* s jejich etnickými příbuznými, kteří ještě obývají původní domovskou oblast v dnešní Kolumbii. Některé z těchto stezek vedou do vzdálených oblastí a dnes jsou využívány narkomafii.

⁴² Hemming, J. *Red gold: The conquest of the Brazilian Indians*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.

obchodování. Jiná etnika ztratila ekonomickou a částečně i sociopolitickou autonomii, ale nadále si udržela svoji kulturu. Nakonec existovaly i skupiny, které vzhledem k absolutní integraci do západní společnosti už nedokázaly obnovit svoji původní kulturu a často ztratily i jazyk.⁴³

Invaze Evropanů do Amazonie se zintenzivnila začátkem dvacátého století s kaučukovou horečkou. Jednalo se o sociolingvisticky traumatické období. Při těžbě kaučuku 79 % dělníků tvořili Indiáni, kteří byli násilně přemístěni ze svých původních domovů.⁴⁴ V důsledku toho došlo k obrovským kulturním a sociolingvistickým změnám a často i k zániku samotného etnika.⁴⁵ Přesun etnika do jiné oblasti s sebou přinášel styk s novou kulturou a s jinými jazyky. Výpůjčky a zásahy způsobily jazykové připodobňování a často i ztrátu jazyka, i proto je z lingvistického hlediska těžké popsat dnešní situaci v Amazonii a přesnou klasifikaci jazyků. Etnika Huitoto a Bora (společně s resígaro, ocaína a andoque) byla přesunuta kvůli konfliktu s Kolumbií z oblasti řeky Caquetá do povodí Ampiyacu, kde v rámci společného soužití prošla jazykovými i kulturními změnami. Vzájemná podobnost těchto etnik dnes vykazuje jazykovou i kmenovou příbuznost. Navíc s kaučukovou horečkou opět expandovala i kečuánština, která se stala hlavním komunikačním nástrojem mezi těžaři a domorodci.

Ve dvacátém století se centrem asimilace v Amazonii stala škola. Plnila v podstatě podobnou funkci jako misie, protože byla jediným místem, kde se domorodci mohli naučit jinému jazyku než mateřštině. Ze strany státu se opět projevovalo úsilí pošpanělitit domorodá etnika v rámci sjednocení kulturní identity národa. Zásadní vliv mělo i formování měst a vznik infrastruktury.

1.1.4. Současná situace amazonských etnik a jazyků

Podle sčítání lidu je zřejmé, že mluvčích indiánských jazyků v celé Amazonii rychle ubývá (rozložení minoritních jazyků v Peru viz příloha č. 9.1). Podle odhadů žilo v roce 1500 v Amazonské nížině 2–5 milionů domorodců. Současná populace

⁴³ Ribeiro, Darcy; Wise, Mary Ruth. Los grupos étnicos de la Amazonía peruana. In *Comunidades y culturas peruanas*. N. 13. Ministerio de Educación, SIL, 1978, s. 23.

⁴⁴ Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 6.

⁴⁵ Podle Fonsequi bylo 80 % domorodců z povodí Putumaya vyhubeno, s. 27

nepřesahuje 400 000 jedinců.⁴⁶ Předpokládá se, že v celé Latinské Americe existovalo 1750 domorodých jazyků, ze kterých dnes zbývá asi 550–700.⁴⁷ Většina z nich má méně než 5000 mluvčích a hrozí jim zánik.⁴⁸

Fonseca trefně charakterizuje Peru slovy:

Peru je geograficky i etnicky velmi rozmanité. Tato etnicko-kulturní různorodost tvoří základní rys peruánské identity a zároveň je naším největším bohatstvím. Součástí této diverzity jsou i jazyky, kterými se zde odedávna mluvilo. Největší část z nich tvoří indiánské jazyky, jejichž počátky sahají tisíce let zpět.⁴⁹

Nicméně tato realita se rychle mění. Většina studií zabývajících se problematikou domorodých jazyků zdůrazňuje fakt, že lingvistická různorodost je rapidně na ústupu. Jedním ze sociolingvistických jevů provázejících tuto situaci, je jazykový posun do španělštiny, ke kterému dochází v rámci jazykového kontaktu.⁵⁰

Jazykový kontakt v Amazonii není žádný nový fenomén, ovšem v dnešní době je natolik intenzivní, že namísto stabilního bilingvismu generuje jazykový posun. Striktní definice jazykového posunu zní takto:

*Změna od běžného užívání jazyka k jinému jazyku.*⁵¹

Amazonská nížina je dnes nejméně probádanou a zároveň lingvisticky nejvíce komplexní oblastí světa. Narazíme tu na nejrůznější typy lingvistických situací. V současnosti je největší procento obyvatel peruánské Amazonie monolingvních ve španělštině⁵², po té následují bilingvní mluvčí kečuánštiny. U většiny jazyků dochází k jazykovému kontaktu různé intenzity a k jazykovému posunu ke španělštině. Nicméně i kečuánština je příčinou jazykového posunu u

⁴⁶ Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 7.

⁴⁷ Campbell, Lyle. *American Indian languages: the historical linguistics of native America*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

⁴⁸ UNESCO sestavilo tzv. Red Book on Endangered Languages, která je v elektronické verzi dostupná na internetu: http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html

⁴⁹ Fonseca, op. cit., s. 17: „El Perú es un espacio geográfico étnicamente diverso (...). Esta diversidad étnico-cultural del Perú es un componente fundamental de nuestra identidad peruana y una de las mayores riquezas de los peruanos (...) Parte de nuestra diversidad está constituida por las lenguas que se han hablado en nuestro territorio. La mayor parte de estas lenguas son lenguas amerindias, cuya vigencia se remonta a miles de años.“

⁵⁰ Klasická definice jazykového kontaktu podle Weinreicha, Uriel. *Languages in contact: findings and problems*. The Hague: Mouton, 1976, s. 1: „Two or more languages will be said to be IN CONTACT if they are used alternately by the same persons.“

⁵¹ Weinreich, cit. d., s. 68: „The change from the habitual use of one language to that of another.“

⁵² V okrese Amazonas 87,3 %, v okrese Loreto 93,5 %. *Atlas lingüístico del Perú*, s. 26.

amazonských jazyků.⁵³ Díky intenzivnímu kontaktu mezi jednotlivými jazyky se v mnoha oblastech setkáváme i s multilingvismem. Druhým extrémem jsou amazonské jazyky, které se nacházejí v dobrovolné izolaci v pralese, kde je jazykový kontakt minimální (např. *candoshi*, *culina*, *piro*, *yora*, *amahuaca*, *yaminahua*). Podle Lastra (1997) 13 % indiánů není v kontaktu s žádnou jinou skupinou. Jsou to domorodé skupiny, které se stáhly hluboko do pralesa a v zájmu zachování svých tradic a kulturních praktik dávají přednost naprosté izolaci. Šatava však upozorňuje:

Jazyková asimilace je uspišena skutečností, že velkou část malých řečí tvoří pouze jazyky s orální tradicí přetrvávající mnohdy díky (do nedávné doby) geografické izolaci svých uživatelů; tato situace se nyní rapidně mění. Avšak i řada malých jazyků s vlastním písemnictvím není s to pokrýt všechny potřebné roviny života.⁵⁴

Například kečuánština, která má podle odhadů v Latinské Americe 8,5 milionu mluvčích, se v některých oblastech středního Peru nachází v kritické situaci, protože většina dětí kečuánsky mluvících rodičů dává přednost komunikaci pouze ve španělštině.⁵⁵ Není-li zachována kontinuita v rámci generací, jazyky, a zvláště ty bez písemné tradice, nemají šanci. V současnosti se odhaduje, že většina amazonských jazyků nemá naději ani na přežití ve středně dlouhém časovém horizontu. Vlády jednotlivých zemí jsou pomalé v šíření komunikací do odlehlých koutů pralesa, v zavádění školních a zdravotnických institucí. To jediné ještě ponechávalo některým kulturám a jazykům jejich autonomii. Ale nyní je toto pronikání intenzivnější a přináší s sebou asimilaci původních kultur s hlavním společenským proudem. S každým rokem jsou indiánské jazyky užívány méně a méně na úkor španělštiny a portugalštiny. Každý rok několik původních jazyků upadne v zapomnění. Z odhadovaných 300 jazyků dnešní Amazonie bude pravděpodobně pouze malý zlomek z nich aktivně užíván i za sto let.⁵⁶

V rámci peruánského území jsou odhady týkající se životnosti jednotlivých jazyků takovéto: celé jazykové rodině *Záparo* (tj. jazykům *arabela*, *iquito*, *taushiro*) hrozí zánik jak na území Peru tak i v Ekvádoru. Taktéž rodině *Harakmbut*. Počet mluvčích rodiny *Tacana* a *Tucano* je v Peru omezen, ale v ostatních zemích je

⁵³ Posun je zaznamenán např. u jazyků *arabela* a *machiguenga*.

⁵⁴ Šatava, cit. d., s. 109.

⁵⁵ Adelaar, W. F. H. The endangered languages problem: South America. In *Endangered languages*. Ed. R.H. Robins and E.H. Uhlenbeck. Oxford: Berg, 1991.

⁵⁶ Dixon, Aikhenvald, op. cit., s. 7.

mluvčích dostatek.⁵⁷ Informaci o rodině *Záparo* z roku 1975 doplňujeme o novodobější údaj z roku 1999, kde autorka uvádí, že u všech jazyků této rodiny je zaznamenán kompletní jazykový posun do kečuánštiny. Celá rodina je na pokraji zániku s posledními 200 mluvčími. Tento případ jasně demonstruje, jak se během dvaceti pěti let může odhad stát skutečností. U rodin *Cahuapana*, *Peba-Yagua* a *Huitoto* je zaznamenán jazykový posun do španělštiny.⁵⁸ Podle Fonsequi jsou dnes v Peru nejvíce ohrožené jazyky *arabela*, *caquinte*, *orejón*, *iňapari*, *resígaro*, *taushiro*, *iquito*, *ocaina*, *jebero*, *omagua* (u *isconahua*, *moronahua*, *remo* není jisté, zda se jedná o samostatné jazyky nebo o dialekty).⁵⁹

V předmluvě ke knize *Handbook of Amazonian Languages*⁶⁰ autoři věnují několik stran otázce předsudků a zavádějících informací, jež panují ohledně domorodých etnik Amazonie. Konkrétně uvádějí příklad Johna Hemmingse, dobrodruha a spisovatele, který ve své knize ospravedlňuje násilnosti spojené s dobýváním a kolonizací amerického kontinentu⁶¹, protože díky Evropanům byli domorodci vytrženi ze svého tmářství. Indiáni nejsou pro západní civilizaci v ničem inspirující, nezasloužili se o byť pramalý přínos světovému kulturnímu dědictví. I když se tento postoj zdá být extrémní, v dnešní společnosti bohužel stále ještě existují jedinci, kteří v původních kulturách vidí jen primitivní společenství, která mohou být vděčná Evropanům za pokrok.⁶² Je těžké zajistit podporu a rovnoprávné zacházení jedincům, stejně tak jako adekvátní akademickou pozornost jejich jazykům a kultuře, když nejsou respektováni kvůli hanobení své minulosti a zároveň jsou mylně považováni za kulturu v současnosti vymřelou.

⁵⁷ Ruth Wise, op. cit., s. 41.

⁵⁸ Ruth Wise, Mary. Small language families and isolates in Peru. In *The Amazonian Languages*. Ed Dixon, R.M.W.; Aikhenvald, Alexandra, Y. Cambridge : University Press, 1999, s. 305–312.

⁵⁹ Fonseca, op. cit., s. 104.

⁶⁰ Derbyshire, Pullum, op. cit., s. 4–6.

⁶¹ Obdobnou tematiku z období amazonské kaučukové horečky zpracovává M.Vragas Losa ve svém románu *Keltův sen*. Garamond: Praha, 2011.

⁶² Autoři varují, že ignorace tohoto typu nelze tolerovat, protože se může jednat o stejnou mentalitu jakou byla ta, jež dovolila sociální destrukci a téměř vyhlazení domorodců v uplynulých staletích. Zároveň by to v budoucnosti mohlo vést k obecně přijímanému obrázku Indiána jako jedince s několika málo dovednostmi, o kterém není co vyprávět. Například v Encyclopaedia Britannica z roku 1966 článek věnovaný amazonským etnikům oblasti Amazonie obsahuje pouhých 17 slov. Jiné studie mylně uvádějí některá etnika jako vymřelá. Například etnikum *Guaicuru* je zaznamenáno Loukotnou jako vymřelé (1968), Voegelin and Voegelin a Lambert se o něm zmiňují v minulém čase. Nicméně toto etnikum stále existuje, i když s pár posledními jedinci.

Takzvaní "primitivové" mají za sebou minulost stejně dlouhou jako my, jen s ní jinak naložili. Myslet si ale, že zůstali po desítky tisíciletí stát na místě, a že nám proto poskytují obraz počátků všech kultur, znamená podléhat iluzi.⁶³

Domorodé kmeny se naučily hledat rovnováhu, aby mohly žít v harmonii s prostředím amazonského pralesa, a tak nenarušily ekosystém. Také díky tomu se nám Amazonie zachovala, jak ji známe. Vlhké prostředí nedovoluje rozvinout architektonické umění, proto prales není místem velkých civilizací. Zdá se, že prostředí je jedním ze zásadních faktorů, které mají vliv na zachování nebo postupné vytrácení domorodých kultur a jejich jazyků. Obzvláště v pralese je toto spojení patrné. Wurm⁶⁴ upozorňuje, že životní prostředí významně ovlivňuje zánik jazyků, zvláště pak v malých komunitách, u kterých setrvat v přirozeném prostředí je otázkou přežití kultury.

Indiánské jazyky překvapují lingvisty svojí komplexností a rozhodně je můžeme označit jako důležitou část kulturního bohatství, které nám domorodá etnika přinášejí. Bohužel tento fakt často není doceněn ani v akademickém světě, navíc velká část amazonských jazyků je neznámá většině obecných lingvistů.

1.1.4.1. Iniciativy spojené s podporou domorodých etnik a jazyků

Obecná tendence úbytku domorodých jazyků není hrozbou budoucnosti, ale současným stavem. Bohužel jazyková politika teprve nedávno uznala fakt, že jazyková diverzita nemusí být překážkou státního rozvoje. Mnohé studie dnes dokonce dokazují, že bilingvismus přispívá k vyšší inteligenci či mozkové kapacitě jedince.

Z praktického hlediska mají takoví jedinci (tj. dvoj- a vícejazyční – L.Š.) přístup k daleko většímu objemu informací, než mají jednojazyční, mají větší množství znalostí (jazykových i jiných), chápou lépe různé sémantické asociace, a protože jsou zvyklí střídat jazyky a modely myšlení, je jejich intelekt flexibilnější [...] Jsou méně rigidní, pokud jde o vlastní postoje, a tolerantnější, tj. méně nepřátelští.⁶⁵

Revitalizace jazyků v Peru je poměrně novou snahou, která je uskutečňována především na základě bilingvního vzdělávání. Dnes se tyto tendence zaměřují nejen na jazyk, ale na celý kulturní kontext. V rámci Amazonie byl představen projekt Plan

⁶³ Soustelle, Jacques. *Čtvero slunci*. Praha: Argo, 2000, s. 48.

⁶⁴ Wurm, Stephen A. *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*. 2nd edition. Paris: UNESCO Publishing, 2001.

⁶⁵ Šatava, cit. d., s. 70.

Estratégico 2001–2005 o interkulturním bilingvním vzdělávání, ze kterého poté vzešel Proyecto de Ley Nacional de Lenguas.⁶⁶

Nicméně ze strany státu byla podpora revitalizace jazyků v Amazonii minimální, proto se iniciativy chopili různé organizace a také sami Indiáni, což je výborný počátek jejich aktivní účasti na vlastních záležitostech a získávání mocenského postavení vůbec. Jednou z iniciativ je Programa de Formación de Maestros Bilingües (FORMABIAP), který vznikl na základě spolupráce Aidesep (Asociación Interétnica para el Desarrollo de la Selva Peruana) a ISP v Iquitos. Tento program umožňuje studium v oboru bilingvní výuky studentům z domorodých komunit. Cílem je i zavedení nových interkulturních bilingvních osnov pro první stupeň základních škol, překontrolování abeced vytvořených SIL a vytvoření jednotných abeced, rozvinutí psaní a přepracování nejdůležitějších neologismů. Studenti jsou povinni složit přijímací zkoušku, kde dokazují znalost mateřského jazyka a otázek týkajících se kulturních aspektů etnika.

Rodící se projekt FORTE-Pe Proebi podporuje tři pedagogické instituty v Iquitos, Pucallpě a v Puertu Maldonadu. V rámci těchto institutů se spolupracuje především s etniky z jazykových rodin *Pano* a *Harakmbut*, v Iquitos pak s etniky zapojenými do programu FORMABIAP.

Mezi další organizace a projekty podporujících formování bilingvních učitelů patří⁶⁷: PEBIAN (El Programa Bilingüe de Alto Napo), RESOP (La Red Escolar de la Selva del Sur Oriente Peruano), CAAAP (Centro Amazónico de Antropología y Aplicación Práctica), SIL, speciální program na školení bilingvních učitelů na amazonské univerzitě UNAP, projekt bilingvního vzdělávání v Tarapotu, program AIDSESP (Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana), který soustřeďuje dvacet regionálních organizací domorodých komunit v peruánské Amazonii.⁶⁸

Zákon Derecho a la Consulta Previa má za cíl zajistit domorodým etnikům možnost řešit soudní záležitosti v rodném jazyce. V rámci tohoto ustanovení probíhají od roku 2013 v Amazonii konkurzy, na jejichž základě budou vybráni

⁶⁶ Vergara Romaní, op. cit., s. 180.

⁶⁷ Fonseca, op. cit., s. 128.

⁶⁸ Viz Nugkuag, Evaristo. Los pueblos indígenas y las políticas de desarrollo de la Amazonía. *Amazonía indígena*, 1990, vol. 10, nr.16, s. 3–9.

překladaelé do všech amazonských jazyků. Je zamýšleno vyškolit pro každý jazyk dva až tři tlumočníky. V regionu Loreto se počítá s dvaatřiceti domorodými jazyky.

Nevládní organizace Curuinsi na podporu indiánských komunit je řízená především aktivisty, univerzitními studenty a příslušníky domorodých etnik v regionu Loreto. Jejich aktivity se zaměřují na podporu rozvoje domorodých komunit a na udržení kulturní identity, hlavním cílem je pak zajištění základních práv domorodcům.

Ze strany státu je asi nejzajímavější stipendijní program Beca 18 určený studentům pocházejících z ekonomicky slabých rodin, které se nacházejí na hranici extrémní chudoby. Jedná se především o studenty z indiánských komunit, Afroperuánce nebo nějakým způsobem handicapované studenty. Stát v těchto případech pokrývá veškeré náklady spojené se studiem (stravu, ubytování, univerzitní poplatky, dopravu, výdaje spojené s nákupem univerzitního materiálu, atd.), celkově asi 7 000 Kč měsíčně. V programu je zapojeno celkem 35 univerzit a 75 vyšších technických institutů v Peru. Nicméně toto stipendium je orientované na studenty, kteří mají zájem studovat technické obory. Zvlášť jsou pak podporováni jedinci z vojenských středních škol.

2. Teoretický rámec

V této části si stanovíme základní teoretické přístupy, ze kterých bude vycházet metodická část výzkumu. Pokusíme si přiblížit problematiku konceptu jazykového posunu a obhájit námi zvolený přístup. Stručně si definujeme pojmy uchování jazyka a jazyková ztráta společně s faktory, které je podmiňují. Na základě terénního výzkumu, který jasně prokázal jazykový posun ve zkoumané lokalitě, si klademe otázku, jaké sociolingvistické a extralingvistické faktory ovlivňují jazykový posun a v jakém časovém horizontu bude pravděpodobně dovršen. Můžeme konstatovat, že jazykový posun v dané lokalitě je ve stadiu, kdy dochází k postupné ztrátě původních jazyků.

2.1 Koncept jazykového posunu

Jazykový posun je komplexní sociolingvistický fenomén, který se netýká jen minoritních jazyků, ale je patrný po celém světě v situacích jazykového kontaktu. Vědecký přístup se od padesátých let, kdy Weinreich publikoval stěžejní práci *Lenguas en contacto*, musel vyrovnat s globálními tendencemi společnosti jako je urbanizace, masová emigrace a imigrace, demografický růst a socio-ekonomická globalizace.⁶⁹ Tyto intenzivní změny potvrzují, že společnost je ve své podstatě dynamická. Dosud neexistuje přijatelná teorie jazykového posunu, ani není možné stanovit jasná kritéria, která by specifikovala, co posun podmiňuje a jak probíhá. Jazykový posun, jak jsme ho definovali v první části práce podle Weinreicha, znamená změnu od běžného užívání jazyka k jazyku jinému. V češtině se užívá i pojem jazyková směna (Červenka a kol., 2009), který se více blíží definici. Termín jazykový posun (Šatava) pojímá daný fenomén obecně jako proces, u kterého může v konečném výsledku dojít k celkové jazykové směně/záměně. Faktory, které podmiňují posun u jednoho konkrétního jazyka, nemusí hrát žádnou roli v dalším kontextu v rámci jazykového posunu, či dokonce mohou posunu bránit.⁷⁰

⁶⁹ Cornillie, Bert; Lambert, José; Swiggers, Pierre. *Linguistic identities, language shift and language policy in Europe*. Leuven: Peeters, 2009, s. 13.

⁷⁰ Fishman, Joshua A. *The sociology of language*. Rowley, Massachusetts: Newbury House, 1973.

Existují různé vědecké přístupy k dané problematice. Většina z nich úzce souvisí se studiiem zabývajícími se ohroženými jazyky. Operujíc užívají termíny jazykové zachování (language maintenance) či jazyková ztráta (language loss).

2.1.1. Fishman a jazykový posun

Nejprve si přiblížíme stanovisko Joshua A. Fishmana, jenž od padesátých let svým výzkumem značně přispěl k rozvoji sociolingvistiky, ačkoli některé z jeho teorií jsou dnes již zastaralé.

V pojetí Fishmana je jazykový posun fenomén, u něhož lze těžko specifikovat obecně platné psychologické, společenské a kulturní procesy, které ho podmiňují. Posun můžeme zkoumat ve třech různých oblastech: 1. v oblasti běžného užívání jazyka; 2. z hlediska procesů psychologických, společenských a kulturních, které mohou být simultánní, předčasné či následné; 3. v oblasti chování vůči jazyku.⁷¹ Dnes již klasický postulát „*kdo mluví jakým jazykem na koho a kdy*“⁷² zformuloval Fishman v rámci svých výzkumů věnovaných především první oblasti, tj. obvyklému užívání jazyka. Stanovil seznam proměnných faktorů, na jejichž základě je možné sestavit schéma, tzv. dominanční konfiguraci. Toto schéma umožňuje reprezentovat směr a pohyb změn v užívání dvou jazyků v průběhu času.⁷³ Seznam proměnných faktorů užívání jazyka v rámci jazykového společenství zahrnuje: (i) členství ve skupině, např. věk, pohlaví, rasa, náboženství, (ii) situace, např. důvěrnost a odstup, formálnost a neformálnost, vzájemná podpora či nikoliv, rovnost či rozdíly v postavení, (iii) téma, (iv) domény jazykového užívání, např. rodina, škola, kostel, armáda, státní administrace, (v) médium, např. psaní, čtení, mluvení a (vi) role, pisatel, čtenář, mluvčí, posluchač. Fishman vychází z předpokladu, že společnost je ve své podstatě statická a společenské struktury neměnné, neboť schéma uplatňuje

⁷¹ Sloboda, Marián. *Management bilingvismu v situaci jazykového posunu: Diskurzy, problémy a krajina Běloruska*. [rukopis] Doktorská dizertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011.

⁷² Fishman, J. A. In *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Šatava, Leoš. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 80: „Who speaks what language to whom and when.“

⁷³ Fishman, J. A. Language maintenance and language shift as a field of inquiry: revisited. In *Language in Sociocultural Change: Essays by Joshua Fishman*. Ed. Dil, A. S. Stanford, California: Stanford University Press, 1972, s. 76–134.

k zachycení posunu na základě dvou dominantních konfigurací v různých časových bodech. Jazykový posun tedy nechápe jako proces.

V rámci zachování jazyka je zásadní, aby každý jazyk měl svou doménu, tj. oblast působení, např. rodinu, náboženství, vzdělání, zaměstnání. Jestliže tyto domény od sebe můžeme striktně oddělit a zároveň je institucionalizovat tak, že každý jazyk se pojí s konkrétní oblastí působení, jedná se o stabilní bilingvismus. Tento přístup byl později pojmenován jako „teorie domén“, jenž souvisí s tzv. diglosií, tedy se současným užíváním dvou jazyků s odlišnou kulturní a sociální funkcí. Diglosie je termín zavedený Fergusonem, který Fishman rozpracoval v roce 1967⁷⁴ a jehož význam posunul z roviny čistě funkční distribuce dvou či více jazyků v rámci jazykové komunity. Podle Ihemere klasické přístupy ke studiu jazykové volby jako diglosie a analýza domén jazyka vykazují značný formalismus. Běžné sociolingvistické strategie se na základě makrosociálních faktorů dostupných ve společnosti pokouší v rámci střídání jazykových kódů předurčit volbu kódu. Nicméně tyto strategie jsou založeny na předpokladu, že jazykový výběr je statický. Ve výsledku v nich nemohou být věrně zastoupeny typy variabilit, které odrážejí změny v průběhu času. Podobné modely předpokládají, že synchronní odlišnosti, které se vztahují například k věku mluvčích, jsou v podstatě indikátorem životního cyklu změn a ne změn, které se udály v komunitě v průběhu času.⁷⁵

2.1.2. Zachování jazyka versus jazyková ztráta

Jazyková asimilace, která může vyústit v jazykovou ztrátu, je běžný fenomén v historii lidstva. V souvislosti s touto problematikou se setkáváme s termíny vymírající jazyk (dying language), jazyková smrt (language death) a dokonce i jazyková vražda (language murder) či sebevražda (language suicide). Analogie s lidským životem svědčí o tendencích současné sociolingvistiky propojovat úbytek jazyků s celkovým poklesem biodiverzity na naší planetě. Šatava cituje Nettle a Romaine:

⁷⁴ Viz Fishman, Joshua. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 2003, vol. 23, nr .2, s. 29–38.

⁷⁵ Ihemere, Kelechukwu. Language Choice and Language Shift in Port Harcourt. In *Language contact and language shift: Grammatical and sociolinguistic perspectives*. Ed. Ihemere, Kelechukwu, s. 140–154.

Náš výzkum vykazuje markantní (striking) korelaci mezi oblastmi biodiverzity a oblastmi s nejvyšší jazykovou rozrůzněností a umožňuje nám tak hovořit o společném zdroji toho, co budeme nazývat 'biojazyková diverzita': bohaté spektrum života zahrnující všechny druhy rostlin a zvířat na Zemi společně s lidskými kulturami a jejich jazyky.⁷⁶

Tsunoda, jenž dává přednost termínu jazyková smrt, shrnuje jednotlivé vědecké přístupy a uvádí klasifikaci fenoménu podle příčiny a rychlosti.⁷⁷ Jestliže zkombinujeme obě dvě hlediska, vzniknou čtyři rozličné kategorie. Jazyková smrt způsobená: (i) náhlým vymřením populace (glottocide), (ii) postupným vymřením populace, (iii) náhlým jazykovým posunem, (iv) postupným jazykovým posunem. Nejčastější příčinou jazykové smrti je postupný (pomalý) jazykový posun, jehož průběh zahrnuje fázi zastarávání. Tato fáze je charakteristická (a) středně pokročilým stadiem bilingvismu, při kterém je jazyk postupně nahrazován dominantním jazykem v rostoucím počtu kontextů, (b) kontinuem zdatnosti užívání jazyka, kdy jednotliví mluvčí vykazují různý stupeň zdatnosti, často v závislosti na věku (ale také na postoji vůči jazyku, atd.). Postupný jazykový posun se stal ústředním tématem v rámci studia ohrožených jazyků.

Obecně se u jazykového posunu uvádí, že bývá dovršen během tří generací. Nicméně různé výzkumy dokládají rozličné výsledky. Některé faktory operující ve prospěch posunu mohou celý proces urychlit a posun je dovršen už během dvou generací. Giles, Bourhis a Taylor⁷⁸ zaznamenali u emigrantů v Jižním Walesu posun do angličtiny v horizontu kratším než dvě generace. Na druhou stranu byly doloženy i případy, kdy došlo ke zpomalení posunu. Třígenerační posun pokládáme spíše za orientační bod a uvědomujeme si, že komplexnost celého fenoménu přirozeně generuje různé výsledky.

⁷⁶ Šatava, cit. d., s. 12.

⁷⁷ Tsunoda, op. cit., s. 42–48.

⁷⁸ Giles, H.R. Y. Bourhis, and D.M. Taylor. Towards a theory of language in ethnic Gross relations. In *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Ed. Howard Giles. London: Academic press, 1977, s. 315.

2.2 Vnější prostředí: extralingvistické faktory

Sasseho⁷⁹ holistický přístup rozlišuje tři základní oblasti studia ohrožených jazyků:

- a) Vnější prostředí. Tato oblast zahrnuje extra-lingvistické faktory (kulturní, sociologické, etno-historické, ekonomické, politické, sociální a ekonomické), které vytváří v jazykové komunitě určitý tlak vedoucí k opuštění jazyka.
- b) Jazykové chování. Do této kategorie patří sociolingvistické faktory, např. užití různých jazyků v mnohojazyčném prostředí, jazykové domény a styly, postoj mluvčí vůči různým variantám jazyka.
- c) Strukturální důsledky. Změny zaznamenané v konkrétním jazyce, tj. ve fonologii, morfologii, syntaxi a slovní zásobě.

Podle Sasseho faktory vnějšího prostředí podmiňují změny v jazykovém chování, na základě kterých dochází ke změnám přímo v jazykové struktuře. Nejedná se tedy o model cyklický. Daný model poslouží jako širší rámec pro jednotlivé koncepty v této práci kromě třetí oblasti, která není předmětem našeho studia.

Jazykové zachování či posun jsou ovlivněny několika extralingvistickými faktory. Giles, Bourhis a Taylor⁸⁰ vyzdvihují efekt statusu, demografie a institucionální podpory v rámci jazykového zachování či posunu, které nazývají termínem etnolingvistická vitalita. Naším záměrem není popsat faktory, které operují ve prospěch jazykové vitality, nýbrž sestavit klasifikaci faktorů které můžeme označit jako příčiny jazykového ohrožení, tj. faktory operující ve prospěch jazykového posunu nebo s ním nějakým způsobem související. I přesto se v mnohém tyto oblasti překrývají, neboť se jedná laicky řečeno o odvrácenou stranu stejné mince. V této a následující části vycházíme z knihy Tasaky Tsunody *Language endangerment and language revitalization*, ve které autor shrnuje jednotlivé teoretické přístupy a přehledně je klasifikuje.⁸¹ Navrhovaný seznam faktorů, které zapříčiňují jazykový posun, doplnujeme o relevantní faktory jazykové vitality

⁷⁹ Sasse, Hans-Jürgen. Theory of language death. In *Lexical retention in language shift*. Ed. Matthias Brenzinger, 1992, s. 7–30.

⁸⁰ Giles, op. cit., s. 307–348.

⁸¹ Tsunoda, op. cit., s. 49–75.

vytvořené Edwardsem. Syntéza obou teoretických přístupů zahrnuje ty oblasti působení, které vyhovují zkoumané lokalitě, potažmo minoritním jazykům Amazonské oblasti.

Ačkoli nejčastější příčiny ohrožení jazyků jsou politického, sociálního nebo ekonomického rázu (především drastická sociální změna jako je kolonizace), existuje v této problematice obrovský rozptyl faktorů, které spolu úzce souvisí a někdy je těžké je od sebe oddělit (politické/vojenské, sociální/sociologické/sociopsychologické, historické, etnohistorické, ekonomické, ekologické, kulturní, náboženské, ale i sociolingvistické a lingvistické).

2.2.1. Faktory týkající se populace

Jedním z klíčových faktorů ovlivňujících jazykový posun a ztrátu jazyků jsou důvody demografického charakteru. Ačkoli se uvádí, že jazyk s početnější základnou mluvčích bude mít větší naději na přežití, nemusí tomu tak vždycky být. Např. kečuánština se svými několika miliony mluvčích je považovaná za ohrožený jazyk, kdežto islandština s počtem pouhých 200 000 mluvčích nikoli. Dalšími faktory jsou porodnost, homogenita/heterogenita etnické skupiny, proporce mluvčích jednotlivých jazyků, věk (např. jestliže děti a adolescenti nemluví daným jazykem, pak je nepravděpodobné, že jazyk přežije více než 40–50 let), pohlaví, sňatkové tendence, migrace apod. Níže uvádíme nejdůležitější příčiny jazykové ztráty.

Rozptýlení populace: Jestliže se mluvčí jazyka koncentrují v určité oblasti, jejich jazyk má větší pravděpodobnost, že se uchová, než stejně početná jazyková skupina rozptýlená v rámci rozsáhlých území, kde nedochází ani k pravidelnému jazykovému kontaktu. Když se mluvčí jazyka rozptýlí, snižují se příležitosti mluvit daným jazykem, což může vést k jeho zániku.

Úpadek či ztráta populace: Může probíhat nejrůznějšími způsoby. Jako příčiny se uvádí přírodní katastrofy, nemoci (zvláště pak epidemické nemoci), podvýživa, násilnosti způsobené člověkem jako např. válečné konflikty, ztráta vůle k životu a zármutek nebo emigrace.

Přesídlení mluvčích: Přesun mluvčích do neznámé (a někdy nehostinné) oblasti, ať už dobrovolný (emigrace) či nedobrovolný. Obvykle je přesun způsobený vnějším tlakem, někdy i násilím.

Mísení mluvčích různých jazyků: Bývá zapříčiněno (i) internátními školami, (ii) rezervacemi, (iii) vojenskou službou, brannou povinností, (iv) vzájemnými sňatky. Co se týká posledního bodu, je zřejmé, že sňatky uzavřené v rámci jedné jazykové skupiny podporují udržení jazyka, v opačném případě někdy u mluvčích dvou různých jazyků postupem času převáží jazyk s větší prestiží. Nicméně ne vždy dochází v rámci smíšených manželství k jazykové ztrátě. Existují případy australských domorodců, kdy sňatky mezi etnickými skupinami vedly k bilingvistu či multilingvistu, zatímco sňatky mezi domorodci a ne domorodým obyvatelstvem následně způsobily ztrátu původního jazyka. Může nastat i situace, kdy mluvčí dvou menšinových jazyků nemají jinou volbu k dorozumění než třetí společný jazykový kód, kterým bývá dominantní jazyk oblasti, ve které žijí.

2.2.2. Geografické údaje

V této souvislosti jsou předmětem studií údaje související s rozsahem území, na kterém se jazyk rozprostírá, zda mluvčí žijí v rodné zemi nebo se přemístili a zda se jedná o městské či venkovské prostředí. Faktory operující ve prospěch jazykové ztráty jsou tyto:

Rozpad komunity/jazyka v rámci narušení izolace či blízkosti měst: Komunita, která se nachází na vzdáleném místě, v izolaci od měst, bude mít větší pravděpodobnost udržení jazyka než komunita poblíž/v městském prostředí. Ve chvíli, kdy je tato izolace narušena, jazyk podléhá vlivům vnějších jazyků/jazyka.

Zničení přirozeného životního prostředí: Podle Tsunodovy citace Nettle a Romaine⁸² dochází na celém světě k vymírání domorodců a tím i jejich jazyků, případně k asimilaci s moderní civilizací, neboť jejich přirozené životní prostředí bylo zničeno.

2.2.3. Sociologické, sociolingvistické a psychologické faktory

Ze sociologického hlediska se zkoumají údaje jako sociální rozvrstvení etnika, stupeň interakce s ostatními etnickými skupinami, sociální status mluvčích, kulturní

⁸² Tamtéž, s. 63.

podobnost skupin, způsob života. Obecně se udává, že u skupin, které udržují tradiční způsob života, je větší pravděpodobnost, že jejich jazyk přežije, než u skupin, které se kulturně asimilovaly a přijaly moderní způsob života. Mezi sociolingvistickými a lingvistickými faktory jsou relevantní údaje jako genetická klasifikace jazyka a jeho historické hledisko, existence/absence rodilých mluvčích, předávání jazyka dětem, jazykový kontakt, jazykové schopnosti mluvčích (zda jsou dvoj/mnohojazyční), autonomie jazyka a jeho vnitřní variety, existence psaného jazyka, standardizace, unifikace a kodifikace. Psychologické hledisko zahrnuje postoj skupiny vůči ostatním skupinám, postoj ostatních skupin vůči dané skupině, sebeúctu skupiny a její postoj k vlastnímu jazyku, prestiž a status jazyka.

Nízký status/prestiž skupiny a jejich jazyka: hanobení, stud, stigma: Tři uvedené faktory způsobují nízký status etnické skupiny ve společnosti, což snižuje prestiž jejich kultury a jazyka a někdy to vede k zesměšňování, předsudkům a společenské stigmatizaci. Mluvčí mají negativní postoj k vlastnímu jazyku, cítí se trapně nebo se stydí a snaží se vyhnout užívání jazyka.

Postoj vůči jazyku: Podle mnoha badatelů se jedná o jeden z klíčových faktorů v otázce osudu ohrožených jazyků, neboť negativní hodnocení jazyka často vede k jeho zániku. I my se zde tímto bodem budeme zabývat podrobněji. Klasifikace rozlišuje postoj pozitivní, lhostejný a negativní, který je u ohrožených jazyků nejběžnější. Nicméně i pozitivní postoj vůči jazyku může vést k jeho ztrátě. Tsunoda uvádí seznam různých postojů s konkrétními zdokumentovanými případy.

- (a) Negativní postoj – stigmatizace jazyka: Bezpochyby kvůli socioekonomickým a dalším faktorům mluvčí minoritního jazyka často hodnotí svůj vlastní jazyk negativně. To souvisí s předešlým bodem, tj. nízkým statusem skupiny, atd. Následkem toho mluvčí trpí komplexem méněcennosti, nedostatkem sebeúcty, sebe-znevažování, studem. Jako souhrnné označení užíváme pojem stigmatizace jazyka. Negativní postoj k jazyku vede u rodičů k přesvědčení, že nemá smysl jazyk předávat svým potomkům. Je zajímavé, že status či prestiž jsou ve své podstatě relativní a závisí na vztahu k okolním dominantním či menšinovým jazykům.
- (b) Pozitivní postoj: rozlišujeme přinejmenším tři podtypy: jazyková loajalita (Fishman), jazykový purismus a jazykový optimismus.

- i. Jazyková loajalita patří k nejdůležitějším faktorům v otázce přežití jazyka. Jestliže jsou mluvčí věrní svému jazyku, pak má větší předpoklad, že přežije. Naopak neloajálnost způsobuje jazykovou ztrátu. Oddanost jazyku se projevuje i tlakem starší generace na generaci mladší, kdy jsou mladí lidé nuceni zanechat užívání dominantního jazyka. (Někdy kvůli užívání jiného jazyka než mateřského mohou sklízet i výsměch ze strany starší generace).
 - ii. Jazykový purismus. Někteří mluvčí se snaží udržet svůj jazyk v jeho „čisté“ formě. Ač se to zdá divné, přehnaný purismus může vést ke ztrátě jazyka. Např. mladí lidé upouštějí od komunikace v tradičním jazyce, protože si myslí/ví, že mluví „chybně“ nebo jsou za způsob vyjadřování dokonce kritizováni. Stejně tak může starší generace přestat učit mladší generaci tradiční jazyk, protože je to pro ně přijatelnější, než ho nechat „zkazit“ v rámci nekorektního vyjadřování mladých.
 - iii. Jazykový optimismus. Někteří mluvčí jednoduše nevěří, že se jejich jazyk ztrácí a ačkoli jím sami už nemluví, myslí si, že nadále existují osoby, které tuto znalost mají, a tudíž se jazyk nemůže ztratit.
- (c) Lhostejný postoj: jazyková apatie, jazyková nedbalost: Někteří mluvčí se o svůj jazyk jednoduše nezajímají. Ve chvíli, kdy se jazyk ztratí, už je na zájem pozdě. K tomu dochází bohužel velmi často. Stejně tak jako jazykový optimismus i apatie s sebou nese riziko zanedbání hrozby, že se jazyk vytrácí.

2.2.4. Ekonomicko-politické faktory

Ekonomické údaje se týkají především ekonomického statusu mluvčích a jejich pracovních příležitostí, v širší perspektivě se jedná o ekonomickou situaci celé oblasti. Hlavní složkou politického hlediska je státní jazyková policie. Spadají sem informace týkající se otázky uznání práv mluvčích jazyka a jejich etnické identity, stupeň a rozsah oficiálního uznání jazyka, institucionální podpora užití jazyka v rozličných doménách, organizace spojené s propagací zájmů komunity apod. Patří sem i důležitá kategorie – vzdělávání, neboť velmi úzce souvisí s jazykovou politikou státu. Zkoumá se zde stav vzdělávání v oblasti, gramotnost a systém písma, podpora jazyka ve škole, výchova dětí... Následují specifické příčiny ohrožení jazyků.

Zabavení půdy: Ve většině případů bývá zapříčiněno invazí, dobýváním, kolonizací, osídlením. V současné době jsou důvody zabavování půdy povětšinou výsledkem politiky, která sleduje ekonomické zájmy státu.

Socio-ekonomický tlak, ekonomické strádání, vykořisťování, represivní nadvláda, diskriminace, vyloučení z politické účasti, zneužívání: V případě, že mluvčí nerozpoznají ekonomickou hodnotu jazyka, kvůli nedostatku pracovních příležitostí, mají větší tendenci užívat dominantní jazyk a původní jazyk přestanou předávat svým dětem.

Asimilační a jazyková politika: Nejefektivnějším prostředkem asimilace je pravděpodobně vzdělávání dětí. V rámci asimilační jazykové politiky dochází k podpoře dominantního jazyka na úkor minoritních jazyků, což má v konečném důsledku na udržení těchto jazyků drastické dopady.

Relativní nedostatek literatury psané v původních jazycích: Může být výsledkem státní jazykové politiky. Např. literatura domorodých obyvatel Austrálie téměř není volně přístupná, ve většině případů se omezuje na písemnosti spojené s náboženskou sférou, lingvistické práce nebo školní učební materiály. Navíc formát a kvalita publikací v původních jazycích, většinou obyčejné černobílé fotokopie, se nemohou srovnávat s barevnými publikacemi v angličtině.

2.2.5. Ostatní faktory

Do této skupiny patří obecné tendence dnešní společnosti, jako je modernizace, urbanizace, vliv médií a šíření náboženství. V kategorii náboženství je relevantní jakou roli hraje náboženství ve zkoumané lokalitě, jaký jazyk je v rámci náboženství užíván a vyznání mluvčích. V rámci médií se zjišťuje, zda v oblasti existují moderní komunikační a sdělovací prostředky, jaký jazyk je v nich užíván a způsob prezentace dané skupiny v médiích. Příčiny posunu a jazykové ztráty:

Společenský rozvoj, civilizace, modernizace, industrializace, urbanizace: Dalšími specifickými faktory jsou: (i) elektrifikace, (ii) usnadněná komunikace (např. mobilní telefony) a masmédiá v dominantním jazyce, např. rádio, filmy, televize, video, cd, noviny, časopisy, knihy. Nejhorší dopad z těchto prostředků má televize. Jak cituje

Tsunoda, Krauss⁸³ (1992:6) nazývá televizi „cultural nerve gas“. Tyto nové prostředky nahradily tradiční způsoby zábavy jako vyprávění příběhů. (iii) větší mobilita obyvatel způsobená lepšími silnicemi/dálnicemi a dopravou, jako jsou auta, motorové čluny, vlaky, autobusy, letadla. (iv) turismus, který s sebou přináší i kontakt s dalšími jazyky, včetně těch dominantních.

Šíření náboženství: Velmi známým případem je například arabština, která byla v rámci šíření islámu rozšířena na obrovském území a nahradila tamní původní jazyky.

Kulturní kontakt a střet: V případě, že se etnická skupina setká s prestižnější kulturou, než je ta jejich, často prodělá změny hodnot, dojde k posunu nebo např. kulturní asimilaci. V širším slova smyslu, téměř všechny příčiny, které jsme zde uvedli, souvisí s kontaktem a střetem kultur.

2.3 Jazykové chování: sociolingvistické faktory

V této kapitole se vrátíme k již nastíněné teorii domén J. A. Fishmana. Jedná se o teoretický koncept, který má usnadnit třídění různých oblastí jazykového užívání v multilingvní společnosti, tj. vysvětlit jazykovou volbu v určité situaci. Podle Fishmana není výběr komunikačního kódu nahodilý:

(...) ‘správné’ užití [jazyků] určuje, že pouze jeden z teoreticky dostupných jazyků či jazykových variant bude vybrán konkrétní vrstvou účastníků rozhovoru při konkrétní události, aby mluvili o konkrétním tématu.⁸⁴

Fishman stanovil pět základních jazykových oblastí: rodina, přátelé, škola, zaměstnání a náboženství. Nicméně jejich počet se u jednotlivých jazyků liší a může se i měnit. Volbu konkrétního jazyka v určité jazykové oblasti ovlivňuje prostředí, téma rozhovoru a to, kdo konkrétně se účastní konverzace. Tento koncept je určen spíše situacím stabilního multilingvismu nebo bilingvismu, ačkoli sám autor ho použil k zobrazení vývoje jazykového posunu v rámci dominantní konfigurace u židovských imigrantů v USA.

⁸³ Tamtéž, s. 62.

⁸⁴ Fishman (1972), cit. d., s. 437: „proper’ usage dictates that only one of the theoretically coavailable languages or varieties will be chosen by particular classes of interlocutors on particular kinds of occasions to discuss particular topics.“

Tsunoda syntetizuje Fishmanův model s Hymesovou teorií „etnografie řeči“ (ethnography of speaking) a tvrdí, že v rámci jedné komunity, kde existuje více než jeden komunikační kód, dochází často k situaci, kdy jeden z jazyků bývá označen za dominantní (majoritní, většinový) a druhý za podřadný (minoritní, menšinový, popřípadě ohrožený). Jazyky se většinou užívají v rozdílných funkčních oblastech, což závisí na proměnných faktorech.

Minoritní jazyk	Dominantní jazyk
tradiční život	moderní život
regionální	národní
uvnitř komunity	s okolním světem mimo komunitu
domácí, soukromý	veřejný
uvnitř rodiny	mimo rodinu, uvnitř komunity
neformální	formální
intimní	ne intimní
k udržení pospolitosti	moc, vláda
za účelem diskrétnosti	ne v rámci diskrétnosti
náboženský	světský

Tabulka č. 3: Funkční diferenciacie mezi podřadným a dominantním jazykem

Je zřejmé, že jednotlivé páry funkčních domén jazyka se od sebe nedají striktně oddělit. Každý pár zahrnuje jednu či více proměnných, jak je stanovil Fishman a Hymes. Například tradiční život může odkazovat k mluvčímu, posluchači, tématu hovoru či prostředí, kde se rozhovor odehrává. Funkční diferenciacie se úzce pojí s postojem vůči jazyku, neboť záleží na mluvčím, jaký jazykový kód zvolí v konkrétní situaci v závislosti na tom, jak vnímá rodný jazyk.

2.3.1. Zvrácení jazykového posunu

Fishman přikládá největší důležitost oblasti chování či postojů vůči jazyku (behaviour towards language). Šatava to vystihuje slovy:

Ani sebelepší zákony a menšině nakloněná politika nemohou být úspěšné tam, kde chybí dostatek vůle přetrvat jako svébytný etnický celek, hovořící vlastní řečí. Jde především o zajištění toho, co J. A. Fishman nazývá "bezprostřední podpora intimního mezigeneračního předávání jazyka."⁸⁵

Ve své práci o obrácení jazykového posunu *Reversing language shift*⁸⁶ Fishman vypracoval stupnici GIDS⁸⁷ popisující stupně narušení mezigeneračního předávání jazyka, a tak inicioval novou oblast studia jazyků v kontaktu – jazykovou revitalizaci. Škála umožňuje klasifikovat míru užívání (minoritního) jazyka za pomoci osmi stupňů a zároveň jej porovnat s ostatními jazyky. Na základě klasifikace je následně možné vypracovat plán na revitalizaci jazyka, tedy plán na obrácení směru jazykového posunu.

GIDS (Graded intergenerational disruption scale):

1. Stupeň: Jazyk (míní se zejména menšinový) se přece jen ještě užívá v oblasti vzdělání, v pracovní sféře, masmédiích, a to na úrovních vyšších, ba i na úrovni státu.
2. Stupeň: Jazyk se užívá na úrovních nižších (lokální média a vládní úřady).
3. Stupeň: Jazyk se užívá v lokální pracovní sféře, v níž dochází k interakci mezi mluvčími minoritního a majoritního jazyka.
4. Stupeň: Jazyk se užívá jako vyučovací jazyk ve škole, ve volnější nebo těsnější závislosti na vyučování v jazyce majority.
5. Stupeň: Jazyk se využívá k vyučování, ale ne ve školském systému.
6. Stupeň: Jazyk se užívá v rodinném prostředí jako prostředek mezigeneračního předávání tradic a sám je takto předáván.
7. Stupeň: Jazyk užívá stará generace, která už je za věkovou hranicí biologické reprodukce
8. Stupeň: Jazyk zčásti užívá (zná, pamatuje) několik jeho starých mluvčích.⁸⁸

⁸⁵ Šatava, cit. d., s. 57.

⁸⁶ Fishman, Joshua A. *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon; Philadelphia; Adelaide : Multilingual Matters, 1991.

⁸⁷ Graded intergenerational disruption scale, 1991, s. 395. Škála by měla být čtena odspodu nahoru.

⁸⁸ Překlad čerpán z Nekvapil, Jiří. *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace*. Praha: NLN, 2009.

Zcela zásadní v otázce jazykového posunu je podle Fishmana stupeň číslo šest, kdy dochází k narušení mezigeneračního předávání mateřského jazyka. Stupně osm až pět tvoří minimální požadovanou základnu pro zachování jazyka a záleží na přístupu a ochotě mluvčích, zda jazyk těchto stupňů dosáhne. V případě, že se jazyk udrží na pozicích čtyři a výše, je možné hovořit o diglosii a to tehdy, je-li menšinový jazyk používán v tradičnějších oblastech, zatímco většinový jazyk udržuje svou pozici v moderních oblastech komunikace, jako jsou média, školství atd.⁸⁹

Ačkoli je škála GIDS uplatňovaná v mnoha studiích týkajících se ohrožených jazyků, sklídila v několika ohledech kritiku. Především je autorovi vytýkána přehnaná důležitost šestého stupně a opomíjení dalších faktorů jako je socio-ekonomická mobilita mluvčích a vliv nových médií. V neposlední řadě je relevantní i docenění menšinového jazyka z ekonomického hlediska, neboť dochází k přerušení mezigeneračního přenosu jazyka v situaci, kdy rodiče zhodnotí, že menšinový jazyk nepřináší do budoucna jejich dětem ekonomické výhody, ačkoli starší generace se s ohroženým jazykem stále identifikuje.⁹⁰ Proto je nutné zvýšit sociální status jazyka. Williamson vytýká Fishmanovi jeho statické pojetí společnosti, neboť škála vychází z předpokladu, že společenská změna probíhá určitým stanoveným způsobem a lineárně.⁹¹

V této části jsme se zabývali různými přístupy k jazykovému posunu a zároveň si nastínili i jejich nedostatky. Podrobněji jsme si rozebrali Fishmanovi koncepty, neboť se zkoumané problematice věnuje nejdéle a jeho přínos v oblasti sociolingvistiky je dodnes ceněn. Celkově se jedná o komplexní lingvistický fenomén, k jehož zkoumání zatím nebyla vypracována vyhovující vědecká metoda. Náš koncept je založen na Fishmanových studiích a na syntéze jednotlivých vědeckých přístupů, kterou učinil Tsunoda. V následující části se budeme zabývat především charakteristikou vnějšího prostředí, respektive extralingvistickými faktory, které podmiňují jazykový posun ve zkoumané lokalitě. Vzhledem k jejich

⁸⁹ Fishman (1991), op. cit., s. 368–373.

⁹⁰ Viz Darquennes, Jeroen. Paths to language revitalization. *Plurilingua*, 2007, nr. 30, s. 61–76.

⁹¹ Viz Williamson, Glyn. Reversing language shift – A sociological visit. *Plurilingua*, 2007, nr. 30, s. 161–177.

obrovskému rozptylu uvádíme pouze faktory směřodonné. Značná část škály GIDS je irelevantní pro naše potřeby, neboť minoritní amazonské jazyky, které byly předmětem sociolingvistického výzkumu, se nacházejí někde na hranici stupně sedm a šest. Nicméně na základě této škály se ve čtvrté části práce zaměříme na situaci domorodých jazyků v rámci vzdělávání a školského systému, na mezigenerační přenos jazyka a v neposlední řadě na charakteristiku mluvčích a jejich postoj vůči jazyku. Pokusíme se zmapovat oblasti, ve kterých převládá užití původního jazyka a kdy naopak mluvčí zvolí dominantní jazyk.

3. Jazyková situace v Pucaurquillo

Osada Pucaurquillo se nachází v povodí řeky Ampiyacu společně s dalšími devíti domorodými komunitami. Etnika v této oblasti sdílí společnou historii a v rámci vzájemného kontaktu i určité sociokulturní rysy. Nejdříve si představíme oblast jako sociolingvistický celek, poté se zaměříme na zkoumanou lokalitu, tj. osadu⁹² Pucaurquillo a částečně osadu Ancón Colonia. Cílem této kapitoly je představit etnolingvistické skupiny Bora a Huitoto a zmapovat jednotlivé extralingvistické faktory, které mohly být příčinou pokročilého jazykového posunu u těchto etnik.

3.1 Povodí řeky Ampiyacu

Řeka Ampiyacu je levostranným přítokem Amazonky. Nachází se v provincii Mariscal Ramón Castilla v regionu Loreto, který z lingvistického hlediska vykazuje největší rozmanitost jazyků. Nejmenší jednotkou administrativního členění v Peru jsou okresy. Povodí Ampiyacu spadá do okresu Pebas, který nese název po stejnojmenném přístavu nacházejícím se v místě, kde ústí do Amazonky. Jedná se o frekventovaný přístav na trase z brazilské a kolumbijské hranice do peruánského vnitrozemí, údajně nejstarší v Amazonii. Region Loreto představuje severovýchodní oblast peruánského území, provincie Mariscal pak její nejzápadnější výspu, která hraničí s Kolumbií a Brazílií (viz příloha č. 9.1.1.). Klima oblasti je charakterizováno vlhkým tropickým podnebím s průměrnou teplotou 25°C a střídáním období sucha a dešťů.

V povodí řeky se nachází jedenáct domorodých komunit: Pucaurquillo (Bora/Huitoto), Estirón, Estirón del Cuzco, Tierra Firme, Polinesia, Nueva Esperanza, Puerto Izango, Nuevo Perú, Brillo Nuevo, Ancón Colonia. Prvních pět komunit obývá levý břeh řeky Ampiyacu, ostatní komunity se nacházejí v okolí jejích přítoků Yahuasyacu a Sumún. Setkáme se zde s devíti etnolingvistickými

⁹² Užíváme termínu osada, protože více odpovídá sociopolitickému útvaru než termín vesnice. V Peru se užívá oficiálního označení CC.NN. (*Comunidades Nativas*), se kterým se setkáme i v odborných publikacích a který můžeme přeložit jako „domorodé komunity/osady“. Vzhledem k tomu, že Pucaurquillo je složeno ze dvou domorodých komunit, budeme používat termín osada, pokud budeme mluvit o obou komunitách, a termínu komunita, když o konkrétní části bora nebo huitoto.

skupinami: Huitoto, Bora, Cocama, Ocaina, Andoque, Yagua, Orejón, Nonuya, Resígaro.⁹³ Tato diverzita v rámci jednotlivých komunit je výsledkem nuceného přesunu některých etnických skupin (Huitoto, Bora, Ocaina, atd.) z jejich domovské oblasti v oblasti Caquetá v Kolumbii a následným kontaktem s původními skupinami v povodí Ampiyacu. Podle etnologických zdrojů bylo původně povodí řeky Ampiyacu osídleno etnolingvistickými skupinami Yagua, Coto (Orejón) a dalšími podskupinami, jako jsou Peba, Shishita, Cachuachi, Cahuinari.⁹⁴ Kromě Yaguů všechna původní etnika vymřela nebo byla asimilována. Většina komunit vznikla až s příchodem nových skupin začátkem třicátých let, ale např. Nueva Esperanza byla založena až v sedmdesátých letech Ocainy. Jako první byla založena osada Pucaurquillo, kde se usadily etnolingvistické skupiny Bora a Huitoto. Následně se část Borů přesunula proti proudu, kde vznikly nové osady: nejprve Ancón, poté Brillo Nuevo a nakonec Colonia⁹⁵. Dodnes existují pralesní stezky vytvořené domorodci, které spojují současné komunity s jejich příbuznými v Kolumbii.

3.1.1. Počet mluvčích a jejich rozložení

Distribuce mluvčích jednotlivých jazyků je nehomogenní. Ačkoli etnika žila roztroušena již v předkoloniální době, s příchodem Evropanů se zintenzivňují přesuny jednotlivých skupin. Tato skutečnost komplikuje nejen sčítání obyvatel, ale i etnolingvistickou klasifikaci. Z geografického hlediska se mluvčí jazyků bora a huitoto nacházejí v Peru v povodí řeky Ampiyacu a v Kolumbii v povodí řek Cahuinari, Caraparaná, Igaraparaná, Caquetá a Putumayo (v oblasti El Estrecho).⁹⁶ Velký rozptyl mluvčích znesnadňuje jazykovou komunikaci. Navíc je za posledních dvacet let zaznamenána obrovská migrace do měst, především do Pebas, Iquitos a Leticie, za lepším vzděláním a kvůli nedostatečné zdravotní péči v komunitách. Nicméně v rámci migrace za lepšími pracovními podmínkami a vzděláním se nemalá část mluvčích nachází i ve vzdálené Pucallpě a Limě. Celkově můžeme poznamenat,

⁹³ Viz Gasché, Jorge. Las comunidades nativas entre la apariencia y la realidad. *Amazonía indígena*. 1982, vol. 3, nr. 6, s. 11–31.

⁹⁴ Rúnciman Tudela, María Luisa. *Diagnóstica de las CC. NN. De la cuenca del río Ampiyacu: Bajo Amazonas*. Iquitos: Ordeloreto, 1980, s. 3.

⁹⁵ Obě osady Ancón a Colonia se spojily a mají společný název Ancón Colonia.

⁹⁶ Fonseca, op.cit., s. 149.

že mluvčí minoritních jazyků v Peru se soustředí v rurálních oblastech And a v Amazonské oblasti. Konkrétně v okrese Pebas žije 72 % obyvatel v rurálním prostředí a pouhých 28 % ve městě.⁹⁷

V současnosti neexistuje uspokojivá metoda, jak spočítat domorodé obyvatelstvo. Některé metody jsou založené na jazykových kompetencích (podle mateřského jazyka se určuje etnická příslušnost), jiné na vědomí etnické příslušnosti jedince.⁹⁸ Region Loreto je územně nejrozsáhlejší a zároveň nejhůře dostupný z regionů kvůli nedostatečné infrastruktuře. Tato skutečnost, přičteme-li jazykovou diverzitu a roztroušenost etnických skupin, přispěla k opakovaně chybným výsledkům národního sčítání lidu. V Peru je navíc při zjišťování mluvčích původních jazyků položena pouze jedna otázka, a ta zní:

Jaký jazyk nebo dialekt jste se naučil v dětství?

- Kečuánštinu?
- Aymarštinu?
- Jiný domorodý jazyk?

Upřesněte:

- Španělštinu?
- Cizí jazyk?⁹⁹

Jazyk, který se mluvčí naučil v dětství, nemusí v současnosti ovládat. Navíc jazykové kompetence nejsou nijak odstupňované, na základě této otázky tedy není možné určit ani přibližnou úroveň mluvčích. Někteří mluvčí ovládají i více než jeden z domorodých jazyků, což sčítání naprosto opomíjí. Výsledky národního sčítání z roku 2007 udávají, že v okrese Pebas jsou pouhá 4 % (asi 560) mluvčích domorodých jazyků a 95 % mluvčích španělštiny.

⁹⁷ Podle posledního sčítání INEI z roku 2007.

⁹⁸ V Latinské Americe se kombinují první dvě metody společně s metodou spojenou s oblastí výskytu domorodého obyvatelstva. Navzdory tomu, že metoda „indiánských jazyků“ má mnohé nedostatky, přináší v Latinské Americe nejlepší výsledky. Yoshioka, Hirotoši. Indigenous language usage and maintenance patterns among indigenous people in the era of neoliberal multiculturalism in Mexico and Guatemala.html. [online]. [2013–10–22]. Dostupné z: <http://lasa-4.univ.pitt.edu/LARR/prot/fulltext/Vol45no3/Yoshioka_5-34_45-3.pdf>

⁹⁹ El idioma o dialecto que aprendió en su niñez fue: ¿Quechua?, ¿Aymara?, ¿Otra lengua nativa? Especifique: ¿Castellano?, ¿Idioma extranjero?

Podle lingvistického atlasu¹⁰⁰ je v povodí Amazonky, kam spadá i námi zkoumaná lokalita, vysoké zastoupení etnických skupin, nicméně malé zastoupení domorodých jazyků z důvodů jazykové substituce.¹⁰¹ V povodí Amazonky, které zahrnuje provincie Maynas a Mariscal Ramón Castilla, tvoří mluvčí domorodých jazyků pouhých 4,3 % celkové populace, tj. 425 000¹⁰² viz příloha č. 9.3.2). Konkrétně o jazycích bora, huitoto murui, ocaina a yagua disponujeme pouze velmi nespolehlivými odhady. K roku 1994 je podle Wesley a Eva Thiesen 1500 mluvčích bora v povodí Ampiyacu a pouhých 200 jedinců se nachází na hranici s Kolumbií.¹⁰³ Nám se tento údaj zdá lehce přehnaný vzhledem k současnému stavu, a proto v tabulce vycházíme z jiného zdroje. Počet mluvčích jazyků jebero, taushiro, iquito, omagua, chamicuro, resígaro se zjistit nepodařilo a pokládají se za jazyky vymřelé.¹⁰⁴

Řeka	Název komunity	Etnolingvistická skupina	Počet obyvatel	%	Počet rodin
Ampiyacu	Pucaurquillo	Bora	224	17,3	35
	Pucaurquillo	Huitoto (Murui)	196	15,1	25
	Estirón	Huitoto(Muinane)	161	12,4	23
	Estirón del Cusco	Huitoto (Murui)	163	12,6	31
	Tierra Firme	Huitoto (Murui)	84	6,7	12
Yahuasyacu	Brillo Nuevo	Bora	250	19,3	20
	Ancón Colonia	Bora	149	11,5	13
Celkem			1227	94,9	194

Tabulka č. 4: Populace Borů a Huitotů v povodí Ampiyacu¹⁰⁵

¹⁰⁰ Atlas je založen na datech národního sčítání INEI z roku 1993 (dostupné z: <<http://www.inei.gob.pe/>>) a na terénním výzkumu jednotlivých lingvistů.

¹⁰¹ Rivera, op.cit., s. 124.

¹⁰² Celkově 18 276 domorodých mluvčích. Mluvčích jazyku boraje pouhých 371, z toho 258 v okrese Pebas, mluvčích huitoto murui je v obou provinciích 1917, z toho 643 v okrese Pebas. Ve srovnání s údaji v tabulce na této straně je zřejmé, že mluvčích jazyku bora značně ubylo, zatímco u mluvčích huitoto murui je stav obdobný jako před třiceti lety viz příloha č. 4.

¹⁰³ Národní sčítání k tomuto roku udává údaj 371 mluvčích bora na peruánském území.

¹⁰⁴ Rivera, op. cit., s. 127.

¹⁰⁵ Rúncinman Tudela, op. cit., s. 25.

V roce 1980 byl zaznamenán podíl obyvatel etnolingvistických skupin Bora a Huitoto v těchto šesti komunitách 94,9 %. Zbýlých pět procent připadlo skupinám Ocaina a Andoque. Celkově se v povodí Ampiyacu vyskytovalo 623 Borů ve třech osadách a 604 Huitotů ve čtyřech osadách.

3.1.2. Sdílená historická zkušenost

První zmínka o skupinách Huitoto a Bora pochází z roku 1695, nicméně ke kontaktu s bělochy došlo až v roce 1886.¹⁰⁶ Amazonský deštný prales je dodnes zdrojem obrovského nerostného bohatství. Fakt, že region Loreto sousedí se dvěma dalšími státy, v historii sehrál zásadní roli v rámci mocenských konfliktů. Již od sedmnáctého století se evropské velmoci přely o ujednání přesných hranic, které se měnily s výskytem nových nalezišť nerostných surovin. Konečné hranice byly stanoveny až v roce 1922.¹⁰⁷ Pro amazonská etnika to znamenalo přerušení jejich přirozeného vývoje, neboť ze strany jednotlivých států docházelo k potlačení mobilizace a vzájemného kontaktu kmenů. Tak například etnikum Ticuna, které se nachází na území všech tří států, dnes v rámci jednotlivých skupin vykazuje odlišné etnolingvistické rysy.

V současnosti tvoří hranici mezi Peru a Kolumbií střední a horní tok řeky Putumayo.

Tato politicky nestabilní oblast byla zároveň zdrojem pracovní síly, tj. zotročování domorodých kmenů, které dosáhlo katastrofálních rozměrů během tzv. kaučukové horečky. „El boom del caucho“ byl zásadní událostí v oblasti horního toku Amazonky v letech 1880–1914. Tato zóna se nazývala „vodovod zlata a krve“. Rostoucí poptávka po kaučuku ze strany Spojených Států Amerických a evropských zemí byla počátkem konfliktu mezi Peru a Kolumbií. Během kaučukové horečky došlo nejprve k drastickému úbytku mluvčích původních jazyků v rámci brutálního zacházení. Nejvíce postiženou skupinou byli Huitotové.¹⁰⁸ Ochoa¹⁰⁹ upozorňuje, že

¹⁰⁶ Ruth Wise, Mary; Ribeiro, Darcy. Los grupos étnicos de la Amazonía peruana. In *Comunidades y Culturas Peruanas*, ILV, Nr. 13, 1978, s. 206.

¹⁰⁷ Viz Seiler-Baldinger, Annemarie. Fronteras, población y paisaje cultural en el Alto Amazonas. *Amazonía indígena*, 1983, vol. 3, nr. 3, s. 23.

¹⁰⁸ Fonseca, op. cit., s. 182.

např. etnolingvistická skupina Bora byla téměř vyhlazena, zbylo asi 10 % z původní populace.¹¹⁰ Po vyšetřování a odhalení genocidy se události zapsaly do dějin jako „putumayský skandál“. Dodnes nebyly zjištěny konkrétní počty obětí a ze strany peruánské vlády nedošlo ani k veřejné omluvě. Násilnosti jsou připisovány společnostem Casa Arana a The Peruvian Amazon Rubber Company, které v dané oblasti kaučuk získávaly.¹¹¹ Mezi lety 1930–34 Carlos a Miguel Loayza, bývalí zaměstnanci The Peruvian Amazon, násilně přemístili asi 6700 mluvčích jazyků bora, huitoto, ocaina, andoque a resígaro¹¹² do povodí Ampiyacu, kde byly založeny nové komunity sestávající z různých etnolingvistických skupin. Celkově se jednalo o traumatizovanou a ze sociálního hlediska rozpadlou společnost sestávající ze starců, sirotků, vdov a rodin bez nulových ekonomických prostředků.¹¹³ Další zkázou byly epidemické a endemické nemoci (malárie, neštovice, úplavice, spalničky, černý kašel, atd.), které způsobily další demografický úbytek obyvatel této oblasti. V souvislosti s kaučukovou horečkou Alejandro Camino píše, že několik desítek etnolingvistických skupin peruánské Amazonie zanechalo svého relativního odloučení od tzv. „národní společnosti“ a integrovalo se do „současného světa“.¹¹⁴

Komunity byly pod „patronátem“ rodiny Loayzů až do jejich odchodu v sedmdesátých letech. Tato událost znamenala zásadní zlom jednak z ekonomického hlediska, jednak způsobila změny v sociální organizaci, neboť s nabytou nezávislostí komunity převzaly zodpovědnost v administrativních záležitostech. S přijetím zákona *Ley de las Comunidades Nativas de la Selva* v roce 1973 došlo k legálnímu uznání komunit a k oficiálnímu přiznání komunální půdy domorodcům ze strany státu.

¹⁰⁹ Ochoa Siguas, Nancy. *Nimúhe: Tradición Oral de Los Bora de la Amazonía Peruana*. CAAAP, 1999.

¹¹⁰ Před kaučukovou horečkou v oblasti dnešní Kolumbie byl počet Borů asi 10–12 000. Tamtéž s. 18.

¹¹¹ Podrobná historie kaučukové horečky s konkrétními událostmi je velmi dobře popsána v knize *Testimonios y Relatos para la Historia de los Mirañas y Boras del río Cahuinari (1710–2008)*. Ed. Franco, Roberto. Bogotá, 2009.

¹¹² Údajně bylo přesunuto 200 mluvčích jazyka *andoque*, který Fonseca označuje jako lengua „aislada“, ze kterých v roce 1998 zůstal v komunitě Brillo Nuevo poslední mluvčí, jehož potomci už jazyk neznali a to ani pasivně. Mluvčí *resígaro* také ztratili téměř všechny jazykové kompetence, takže se tento jazyk jako nástroj komunikace absolutně nepoužívá a je považován za vymřelý (ačkoli povědomí o jazyku a jeho užití stále existuje). In *Lenguas en la Amazonía Peruana*, s. 146–8.

¹¹³ Gasché (1982), op. cit., s. 26.

¹¹⁴ Viz Camino, Alejandro. *Pasado y presente de las estrategias de subsistencia indígenas en la Amazonía peruana: problemas y posibilidades*. *Amazonía Peruana*, 1984, vol. 5, nr. 10, s. 87.

3.2 CC.NN. Pucaurquillo¹¹⁵

Pucaurquillo bylo na začátku dvacátého století nejpočetnější osadou v povodí Ampiyacu¹¹⁶. V současnosti je osadou nejvíce akulturovanou, což zjevně souvisí s její geografickou polohou. Nachází se totiž nejbližší ústí řeky Ampiyacu, Amazonce a přístavu Pebas, který je charakteristický míšenectvím a rostoucím vlivem společnosti západního typu. Osada se oficiálně skládá ze dvou komunit – Bora a Huitoto – a je administrativně považovaná za dva autonomní celky, ačkoli územně tvoří pospolitou entitu. Obě komunity mají v rámci státní organizace svého prezidenta (*presidente*¹¹⁷), jehož funkce je srovnatelná s českým starostou, viceprezidenta (*vicepresidente*), předsedu (*secretario*) a pokladníka (*tesorero*). Zároveň se jak v části Bora, tak i v části Huitoto stále udržuje tradiční hierarchie, kdy v čele komunity stojí kuraka (*curaca*), jehož úkolem je udržovat pospolitost etnika, předávat tradiční vědění a znalosti, reprezentovat komunitu v kulturních otázkách a léčit.

Co se týká populace, v komunitě Bora žije 302 obyvatel a v komunitě Huitoto 195.¹¹⁸ Existence dvou početných etnolingvistických skupin v rámci jedné osady má svůj počátek v nedávné historii, neboť bylo v zájmu patronů udržet domorodé kmeny seskupené pohromadě na jednom místě. Mohli je tak lépe ovládat a udržet je v ekonomické závislosti na sobě. Tradičně se tato etnika „nemísila“ a žila v klanech, které spojovaly pokrevní příbuzenstvo do skupin čítajících desítky, někdy až sto či dvě stě jedinců pod jednou společnou střešou maloky.¹¹⁹ V současnosti se komunity skládají z několika kmenů¹²⁰ a celkově je zde vidět obrovský posun k mestické společnosti. Tradiční klanové uspořádání nahradila moderní nukleární rodina

¹¹⁵ Název Pucaurquillo byl zvolen jako vzpomínka na Puca Urko (barevnou zemi) v oblasti Putumaya.

¹¹⁶ Gasché Suess, Jorge; Vela Mendoza, Napoleón. *Sociedad Bosquesina*, tomo I. Iquitos: IIAP, 2001, s. 95.

¹¹⁷ Názvy ve španělštině či v původních jazycích jsou psány kurzívou s výjimkou názvů etnolingvistických skupin, jazyků a geografických pojmů. Latinské názvy rostlin čerpáme z Brack Egg, Antonio. *Diccionario enciclopédico de plantas útiles del Perú*. Cuzco: CBC, 1999.

¹¹⁸ Tento údaj byl poskytnut zdravotním střediskem v Pucaurquillo a zakládá se na posledním regionálním sčítání obyvatel z roku 2013. Terénní výzkum potvrdil počet značně nižší, což je důsledek sezónní migrace obyvatel za prací a studiem.

¹¹⁹ Maloca (v bora:báhjaa) viz další kapitola. Podle vzpomínání starší generace se dříve stavěly maloky několikanásobně větší než dnes, kde žilo pohromadě i dvě stě příbuzných a více.

¹²⁰ Tento termín používají mluvčí jazyka bora v případě, že se ztotožňují se svým klanem. Ochoa Siguas, op.cit., s. 24.

obývající vlastní dům tzv. neoamazonského typu (*casa del tipo neo-amazónico*) a nesoucí španělské jméno. Borové a Huitotové mají ve vesnici početní převahu, nicméně setkáme se zde i s etnolingvistickými skupinami Cocama, Yagua, Andoque, Quechua a Ocaina.

V Pucaurquillu je v komunitě Bora 68 obytných domů, v komunitě Huitoto 51. V osadě se nachází mateřská a základní škola, evangelický kostel, obvodní lékař (*la posta*), tři maloky, tři hřiště (dvě fotbalové travnaté a jedno nové betonové) a dva domy organizace IBC (Instituto de Bien Común), které jsou po většinu roku prázdné. V každé komunitě funguje jeden hlavní obchod se základními potřebami, jako je petrolej, cigarety, sůl, rýže, vejce, atd. Zároveň obě místa fungují jako bar, kde je možné posedět u televize a zakoupit alkohol. Spousta domácností si přivydělává prodejem základních potravin, které jdou nejvíce na odbyt, např. chléb, cukr, slazené nápoje a kondenzované mléko.

3.2.1. Tradice a kulturní atributy

Z kulturního hlediska jsou si obě etnolingvistické skupiny velmi podobné a společně s Ocainy tvoří kulturní celek nazývaný „*Indios del centro*“. Dnes je jejich podstatná odlišnost od ostatních etnik peruánské Amazonie dána nejen kulturní spřízněností, ale i stejnou historickou zkušeností, a v neposlední řadě společným soužitím v uplynulých desetiletích. Příslušníci všech tří etnolingvistických skupin se považují za příbuzné a vytvářejí jakýsi kulturní ostrov uprostřed Amazonie.

Jádrem sociální organizace Borů i Huitotů byla od nepaměti maloka, neboli „*patio de la coca*“, kde se etnika soustředila v patrilineárních exogamních klanech. Ke stavbě se užívá kmenů několika druhů stromů, na střechu pak listy banánovníku nebo palmy. Největší maloka dnes stojí v komunitě Ancón Colonia. Její rozměry přesahují průměr 22 metrů a výšku 12 metrů donedávna největší maloky v Brillo Nuevo.¹²¹ V maloce, jež je považovaná za společenský a ceremoniální prostor, se diskutují všechny důležité události týkající se tradičních kulturních záležitostí komunity. Dnes je funkce této kruhové stavby především poskytovat společný posvátný prostor celé komunitě. Večer se zde scházejí muži, aby v kruhu při žvýkání

¹²¹ *Fiestas tradicionales de los Boras*. Coord. Soria Casaverde, María Belén. Lima: UNMSM, 2001, s. 18.

koky sdíleli své příběhy a dojmy z uplynulých dní. V Pucaurquillu se tímto způsobem scházejí pouze muži v komunitě Bora. Komunita Huitoto už tradici bohužel neudrží. Hovory téměř vždy probíhají v původním jazyce, jak bylo vždy zvykem. V případě, že některý z přítomných nerozumí, dává se přednost španělštině, ačkoli kuraka vypráví výlučně v bora. Kuraka je nejen představitelem komunity, ale i „pánem maloky“. Tento večerní, téměř každodenní rituál je doprovázen požíváním koky a *ampiri*.¹²² Gasché podotýká, že dříve měla tradiční rituální sešlost jistý řád, úroveň a organizaci (např. nešlo o pouhé konverzování, ale různé reflexe, navíc vždy v zájmu celé komunity). Dnes se v maloce v části Huitoto konají i oficiální schůze komunity svolávané prezidentem, kde ale jednotlivci mluví za sebe a svoje zájmy. Kolektivní cíle komunity se úplně vytratily. V této souvislosti se objevují nová slova nebo spojení, která se dříve neužívala a která nemají společný komunální podtext.¹²³ V případě, že setkání do maloky svolává kuraka, jeho proslov se nese z větší části v jazyce huitoto murui, naopak prezident Huitotů patří k jiné etnolingvistické skupině a dokonce má problémy s porozuměním jazyku. Jeho zasedání jsou vždy ve španělštině. V komunitě Bora je prezidentem domorodý mluvčí jazyka huitoto murui, který alespoň bora rozumí.

V maloce se nachází *manguaré*, bubny vyrobené ze dvou dutých kmenů. *Manguaré* jsou označovány za „praesní telefon“, neboť tradičně sloužily jako prostředek komunikace k šíření vzkazů do odlehlých oblastí. Pomocí jednotlivých rytmů bylo možné posílat i individuální vzkazy. V současnosti jsou tyto šifry srozumitelné jen pro některé Bory; v části Huitoto se tato znalost vytratila. Dodnes *manguaré* slouží ke svolávání komunity do maloky, v části Bora takto kuraka svolává muže téměř každý večer. Také se jich užívá během tradičních slavností.

Tradiční slavnosti (*fiesta*) původně sloužily k tomu, aby udržovaly v pospolitosti roztroušené klany, neboť ke kontaktům mezi nimi docházelo jen

¹²²Ve španělštině *mambear la coca y lamir el ampiri*: tradičním zpracováním je pražení listů koky a posléze jejich smíchání s popelem ze suchých listů *cecropie*. Tato směs se rozdrtí v hmoždíři na jemný prach, který se pomocí velkých lžic vkládá do úst pod jazyk. Kokový prášek je nedílnou součástí každodenního života mužů. Slouží ke koncentraci, zahnání hladu, žízně a únavy, zároveň se užívá k léčení a při různých rituálech. *Ampiri* je pasta připravená z vývaru listů tabáku a ze *sal del monte*, která se při rituálu olizuje a také má povzbudivý efekt. Jak koka, tak tabák jsou pro obě etnika posvátné rostliny, kterým jsou přisuzovány i magické vlastnosti.

¹²³ Gasché (2001), op. cit., s. 87.

sporadicky. Slavnost je událost, která stmeluje komunity, udržuje vzájemné vztahy a zároveň je důležitou ceremonií. Účastní se jí jak starší, tak mladší generace a trvá více než dvacet čtyři hodin, kdy se nepřetržitě zpívá, tančí a hoduje. Písňe a tance, které se zde učí, neslouží jen pro zábavu, ale jejich obsah často vyzdvihuje či kritizuje některé události a skutky v komunitě. Celkově přispívají tyto oslavy k udržení původních jazyků, neboť motivují mladší generaci naučit se přinejmenším tradiční písňe a rituály v mateřském jazyce. Dříve každá komunita organizovala alespoň jednu slavnost ročně, v současnosti tato tradice představuje spíše vzácnou událost, která se koná jednou za pár let. V době terénního výzkumu se chystala slavnost *Fiesta tradicional de pijuayo* (v bora *Báhjaá Meéme*) v osadě Brillo Nuevo. Tamní kuraka sezval všechny komunity Bora z povodí Ampiyacu.¹²⁴ Z Pucaurquilla nakonec účast odmítli, neboť údajně nebyl v komunitě přítomný nikdo, kdo by připravil potřebné rituály, masky a úrodu na hostinu. Ze čtyř pozvaných komunit dvě odmítly.

Dalšími tradičními prvky obou kultur jsou výroba oděvů z plátna zvaného *llanchama* a rituální malby na tělo. *Llanchama* je roztlučené lýko několika druhů palem, které dnes spíše slouží jako plátno pro domorodé malíře. Tělesné malby dříve zobrazovaly rituální a ochranné ornamenty malované *huitem*¹²⁵. Tato černomodrá barva se získává z nezralých plodů stromu *genipa americana*. Podle etnografa Rafaela Giralda jsou borové skupinou s nejvíce rozvinutou malbou tohoto typu v celé Amazonii.¹²⁶ Stejně jako tradiční oděvy se v současné době malby na tělo užívají výlučně při návštěvě turistů během folklorního představení nebo během slavností (*fiesty*).

3.2.2. Ekonomická situace

V roce 1978 píšou Wise a Ribeiro (dále jen Wise):

Jejich ekonomika [Borů a Huitotů] závisí na zemědělství, lovu a rybolovu. Také se podílejí na komerčním zemědělství, chovu dobytka, těžbě dřeva a získávání kůží.

¹²⁴ Hlavním záměrem slavnosti bylo motivovat mladou generaci, aby se více zajímala o svoji kulturu; společně s ostatními komunitami vyjádřit úctu kultuře bora a kurakovi z Brilla Nueva. Slavnost měla přinést i reflexi nad způsobem života v evangelické víře a na základě srovnání se pokusit najít společnou cestu.

¹²⁵ Podle *huita* nese název etnolingvistická skupina Huitoto.

¹²⁶ *Fiestas tradicionales de los boras*, op.cit., s. 4.

Někteří mají svůj obchod přímo v komunitě, jiní obchodují v Pebas nebo v Iquitos na vlastní pěst. [...] Bohužel kvůli metodám práce praktikovaným v minulosti, je dnes v oblasti nedostatek přírodních zdrojů.¹²⁷

Tato situace zůstala v mnohém stejná. Zemědělská produkce je nadále hlavním zdrojem obživy. Každá rodina má svoje pole – *chacra*¹²⁸, na kterém se formou permakultury pěstuje především juka, banány, ananas, rýže, případně i další plodiny. K dalším důležitým aktivitám patří lov, rybolov, sběr plodů a semen. Nancy Ochoa, která několik let vedla terénní výzkum v povodí Ampiyacu, píše, že komunita Bora v Pucaurquillu je stále ještě soběstačná v rámci aktivit spojených se zajišťováním základní obživy (lovu, pěstování a sběru).¹²⁹ Zemědělská produkce¹³⁰ bez problémů uživí jednotlivé rodiny a nadbytek je prodáván v blízkém přístavu Pebas. Výhodou přístavu je poměrně vysoká frekventovanost amazonských lodí, díky kterým je zde značný odbyt především sezónních plodin. Někdy rodiny posílají ovoce i do Iquitos¹³¹. Nicméně Indiáni své produkty prodávají velmi levně a v případě, že se tak děje prostřednictvím „patrona“, lze smluvní podmínky označit za vykořisťování.¹³² Pebas leží od Pucaurquilla asi 30 minut cesty motorovou kánoí. Několik rodin má vlastní loďku, z nichž některé slouží k soukromým účelům, jiné využívají obyvatelé komunity za drobný poplatek. Celkově je veškerý pohyb mezi komunitami i vzdálenějšími městy závislý na lodní dopravě a na výši hladiny řek.

Dalším důležitým ekonomickým příjmem téměř každé rodiny je výroba uměleckých předmětů – *artesanía*. Tradičně se jedná o kabelky, náhrdelníky, závěsné sítě či čelenky. V současnosti se díky konkurenci začínají objevovat nové

¹²⁷ Wise, Ribeiro, cit. d., s. 72–73, 128: „La economía depende de la agricultura de subsistencia, la caza y la pesca (...) Trabajan también en los proyectos de agricultura comercial, de ganadería y de extracción de madera y pieles. Tienen su propia tienda en una comunidad y algunos trabajan por su cuenta negociando en el mercado de Pebas o de Iquitos. (...) Debido a los métodos de trabajo practicados en el pasado, los recursos naturales son muy escasos.“

¹²⁸ Dáváme přednost termínu pole, který je pro českého čtenáře v této souvislosti srozumitelnější, ačkoli souhlasíme s novým konceptem Pralesní společnosti (viz následující kapitola).

¹²⁹ Ochoa Siguas, op. cit. s. 29.

¹³⁰ Podle Gaschého je přesnější užívat pojem zahradnická produkce, nežli zemědělská. *Sociedad bosquesina*, s. 23: „cabe mejor usar la palabra “horticultura” (del latín *hortus*, esp. *huerta*, *huerto*) que “agricultura”.“

¹³¹ Iquitos je turisticky nejnavštěvovanější město v celé Amazonii, které je od Pebas vzdálené asi 10 hodin plavby lodí. Lodě z Iquitos proplouvají přístavem Pebas 6 dní v týdnu a pokračují na hranici, odkud se poté vrací zpět.

¹³² Vše se zaokrouhluje na jeden sol, např. tříkilový ananas nebo deset kusů ovoce srovnatelného s českými jablky.

techniky i nové druhy výrobků. Výhodou jsou nulové náklady – jedná se o čistě přírodní produkty. Odbyt výrobků je nestálý, jelikož do osady zavítá během roku jen velmi málo turistů. Výjimku tvoří organizovaný turismus, o kterém se zmiňujeme níže. Rodiny, které mají smlouvu s obchody v Iquitos, vydělají za několikadenní práci minimum peněz. V Pucaurquillu se během uplynulých let rozvinulo malířství na tradiční *llanchamu*. V osadě žije dokonce mladý talentovaný malíř Brus Rubio, jehož práce se vystavují nejen ve městech Latinské Ameriky, ale například i v Evropě (viz. příloha č. 9.11).

V souvislosti s ekonomickou činností, zde musíme zmínit i její dopad na životní prostředí komunit. Ačkoli v zemědělství nadále převažuje permakulturní model, dochází k zintenzivnění monokulturního pěstování podle západního modelu, což vede k tomu, že rotační zemědělský systém domorodců již nedostačuje požadavkům společnosti a je třeba kácet primární prales. Lidský zásah do krajiny v okolí těchto komunit je postupný a progresivní. Zdroje jsou zasaženy především v okruhu 25–30 km od komunity. Pobřežní lesy a vodní soutěsky, které jsou dosažitelné na kánoích během několika dní, jsou většinou druhým využívaným sektorem. Poptávku zvyšuje blízkost městského prostředí a trhu v Pebas. Třetím nejvíce zneužívaným sektorem je těžba dřeva dřevařskými společnostmi v odlehlejších oblastech. Tyto společnosti jsou schopny se svou těžkou technikou proniknout až hluboko do pralesa a tam dřevo zcela vytěžit.¹³³ V roce 1988 vznikla federace domorodých komunit povodí Ampiyacu FECONA, jež má regulovat a kontrolovat zacházení s přírodními zdroji v oblasti. Její působnost se omezuje na menší projekty a individuální záležitosti.

V okrese Pebas se věnuje 45 % populace zemědělské činnosti a 36 % nekvalifikovaným pracím jako je např. prodej nejrůznějších výrobků.¹³⁴ Dnes je v celém povodí Ampiyacu zaveden systém sociálních dávek *Programa juntos* pro rodiny, které žijí pod hranicí chudoby. Finanční podpora je poskytována především matkám s dětmi, měsíčně činí asi 200 solů (cca 1400 Kč).

¹³³ Gasché (2001), op. cit., s. 112.

¹³⁴ INEI (2007), Preguntas de: Vivienda, Hogar y Población. Dostupné z: <<http://www.inei.gob.pe>>

3.2.2.1. Turismus

Turismus se stal důležitým zdrojem financí některých rodin v povodí Ampiyacu. Už čtyřicet let trvá dohoda s turistickými agenturami, pro které Borové i Huitotové připravují folklorní tance se zpěvem a nabízejí jim svoje umělecké výrobky. Obě komunity podepsaly v roce 1982 dohodu s agenturou Amazon Camp Tourist Service, ve které se zavazují, že budou přijímat v osadě turisty a ukazovat jim své zvyky. Na jaře a na podzim připlouvají obrovské zaoceánské lodě ze Severní Ameriky, které staví v některých komunitách na řece. Po shlédnutí několikaminutového vystoupení turisté nakoupí výrobky a pokračují v plavbě. Vše se odehrává v maloce, která se tak proměňuje v malé tržiště, což někteří pokládají za znesvěcení tohoto prostoru. V každé komunitě se utvořily „skupiny folkloristů“ a „skupiny prodejců výrobků“, mezi které je výdělek rozdělen. V tomto případě se jednoznačně jedná o vykořisťování, neboť mzda za vystoupení je velmi skrovná, navíc se často nic neprodá. V neposlední řadě se běžně stává, že lodě buď vůbec nepřiplují, nebo v této komunitě nezastaví, i přesto, že je podepsaná dohoda.

Turismus má velký vliv i na jazykovou situaci ve vesnici. Podle úryvku z novin z roku 1982 údajně Borové nemluvili španělsky, nýbrž jiným dialektem a domlouvali se posunky.¹³⁵ Dnes už španělštinu všichni plynně ovládají. Jedním z argumentů mnoha mluvčích, proč se učit raději španělštinu než domorodý jazyk, je fakt, že potřebují smlouvat s turisty. Ze stejného důvodu se chce mladší generace učit angličtinu. Ačkoli je v každé skupině alespoň jeden překladatel do španělštiny, většina amerických turistů španělsky nerozumí a na deset prodejců je jeden překladatel málo, obzvláště v konkurenčním prostředí maloky. Na druhou stranu, turisté si často stěžují, že domorodci už nejsou domorodci, neboť nosí oblečení západního typu, poslouchají rádio a nemluví svým mateřským jazykem. Ze strany turistických agentů je vždy vyžadováno, aby před příplutím byly v osadě posbírány odpadky, nehrála rádia a aby se turisté nesečkali s žádným opilcem. V maloce musejí všichni nosit tradiční šaty z *llanchamy*. V opačném případě by hrozilo, že v osadě loď příště nezastaví. Ačkoli se tento postoj amerických turistů může zdát absurdní, má pozitivní vliv na udržení původních jazyků. Někteří mluvčí argumentují, že

¹³⁵ Ochoa Siguan, op. cit., s. 27.

vyžadují po svých dětech, aby se nadále mateřskému jazyku učily, neboť je to jeden z požadavků turistických agentur.

3.2.2.2. Koncept pralesního společenství¹³⁶

V souvislosti s ekonomickou situací osady zde chceme stručně přiblížit koncept pralesního¹³⁷ společenství, se kterým přišel švýcarský lingvista a antropolog Jorge Gasché Suess¹³⁸. Gasché svůj dlouholetý výzkum etnokulturní situace původních kmenů Amazonie soustředil do povodí řeky Ampiyacu. Nemalá část výzkumu se odehrála přímo v Pucaurquillu. Pralesní společenství, v originále „*Sociedad bosquesina*“, označuje venkovská společenství v Amazonském pralese, a to jak osady sestávající z domorodých kmenů, tak i míšenecké komunity a osady na březích řek (výjimku tvoří nově usedlí osadníci). Podle Gaschého se v dnešní Amazonii setkáme s typem společenství, které už není možné klasifikovat dosud existujícími pojmy. Vliv západní společnosti a kontakt mezi jednotlivými komunitami s sebou nutně přinesly nové kategorie společenského soužití. Nová sociokulturní realita nemá charakter ryze indiánský, ani míšenecký. Existují však obecné společné rysy, které charakterizují společenství a diferencují ho od městské společnosti západního typu, tj. od společnosti kapitalistické, neoliberální. Záměrem vytvoření konceptu je přiblížit stávající situaci amazonských etnik nejen antropologům, ale i ostatním odborníkům, nevládním organizacím, studentům a samotným členům pralesního společenství, kteří se podílejí na rozvojových projektech. V neposlední řadě by měl koncept přispět k lepšímu porozumění ze strany rozvojových technokratů, kteří přicházejí s minimální znalostí tamní reality a s příslibem pokroku, ve skutečnosti však sledují pouze státní a mezinárodní zájmy.

Ačkoli jsou základní cíle výzkumu politického a ekonomického rázu, tj. analyzovat sociokulturní realitu společenství za účelem efektivní implantace rozvojového projektu a udržení biodiverzity, poznatky jsou založeny na vědeckých

¹³⁶ Koncept je popsán v dvoudílné publikaci *Sociedad Bosquesina*, kde jsou kromě kritiky stávajících státních plánů a projektů rozvojových organizací nabídnuty i nové alternativy.

¹³⁷ Ačkoli *bosque* znamená ve španělštině les, zvolili jsme překlad prales. V Loretu se užívá termínu *bosque* k označení pralesa, navíc by překlad les mohl být zavádějící pro českého čtenáře.

¹³⁸ Jorge Gasché Suess své výzkumy v Amazonii vede od sedmdesátých let minulého století. Více než třicet let žije ve městě Iquitos v Peru a je členem tamní organizace IIAP (Instituto de la Investigación de la Amazonía Peruana).

kritériích a poukazují na proměny hodnot a celkového způsobu života domorodých komunit.

V minulosti došlo k mnoha pokusům zavést v osadě rozvojové projekty jak ze strany státu, tak v rámci nevládních organizací. Neúspěchy jsou připisovány tomu, že tyto projekty byly vytvořeny na základě určitého modelu vycházejícího ze zkušenosti západní civilizace, který ve skutečnosti nerespektoval realitu domorodých etnik. Nesmíme zapomínat, že se jedná o kulturu, jejíž vlastní nezávislá historie a vývoj jsou zcela odlišné od té západní, se kterou se dostává do kontaktu až v posledních sto letech. Tuto realitu bychom tedy měli studovat na základě terminologických konceptů vzešlých přímo z domorodé kultury. Gasché varuje před zjednodušujícím pohledem na *bosquesinos* z několika důvodů. Jako příklad uvádí sociální oblast. Vztahy v komunitě jsou viděny zvenčí a nebere se v potaz fakt, že některé z nich ani nemají název ve španělštině a existují pouze v domorodém jazyce. Z toho důvodu se komplexní organizace společnosti etnických skupin jeví velmi zjednodušeně a zůstává zakódovaná v jazyce, který je nedomorodým mluvčím neznámý a vůči němuž jsou lhostejní. Jestli chceme pochopit a poznat specifické vztahy a hodnoty společnosti indiánů, je nezbytné seznámit se s indiánským jazykem.¹³⁹

Když chce Indián mluvit španělsky o mezilidských vztazích, které jsou typické pro jeho společenství, nezbyvá mu, než hledat termín, který se mu ve španělštině nejvíce blíží, čímž ale přizpůsobuje svoji sociální skutečnost dominantní společnosti, což je nutně příčinou nedorozumění.¹⁴⁰

3.2.3. Náboženství a sňatky

V Pucaurquillu dnes stojí nový baptistický kostel, který je společný oběma komunitám a kde působí pastor Bora. Většina obyvatel přijala evangelickou víru. V padesátých letech minulého století přišli do povodí Ampiyacu první lingvisté-misionáři organizace SIL a setrvali zde až do roku 2005, kdy oficiálně ukončili svou

¹³⁹ V této souvislosti doporučujeme studii Gabriele Petersen de Piñeros. De cuerpo y alma en uitoto: una aproximación a la reflexividad. *Forma y función*. 1988, Nr. 11. Její antropologicko-lingvistický výzkum jazyka huitoto dokládá, že obecné tendence porovnávat jednotlivé jazyky na základě konceptů vycházejících z gramatické a sémantické analýzy jsou nedostatečné. V myšlení a vidění světa Huitotů existují přesné pojmy, u kterých jazyk disponuje odpovídajícími výrazy, nicméně v jiných jazycích k tomuto konceptuálnímu rozdělení nedochází.

¹⁴⁰ Gasché (2001), cit. d., s. 44–45: „Cuando el indígena quiere hablar en castellano de relaciones sociales que son propias a su sociedad, tiene que buscar un término aproximativo que asimila su realidad social a la sociedad dominante, lo que es forzosamente la causa de un malentendido.“

činnost v peruánské Amazonii a opustili i své sídlo na Yarinacoche v departamentu Ucayali. Jejich působení v oblasti můžeme označit za kontroverzní. Kromě splnění stěžejního cíle, tj. přeložit Bibli do místních jazyků a jejich variant, misionáři založili kostelíky téměř ve všech komunitách. Gasché v této souvislosti píše, že náboženství je pouze nový nástroj podmanění a postupné asimilace etnik. Efekt kázání je založený na strachu (především koncepce pekla), dominanci (zvláště když je misionář cizinec) a technické nadřazenosti „západního“ světa, se kterou se pojí nadřazenost jejího boha. Všechny tyto faktory společně s panujícím přesvědčením o vyvolenosti misionářů, které se explicitně staví proti tradičnímu konceptu rovnosti domorodců, nutně přispívají k tomu, že obyvatelé komunit zanechávají svých tradičních zvyklostí. Například někteří mluvčí bora přiznali, že se již neidentifikují se svojí kulturou, neboť je pohanská, a z tohoto důvodu se ani neúčastní tradičních oslav.

Ve společnosti, jejíž komunikace je výlučně orální, má slovo hodnotu činu a tímto činem je strach (kombinovaný s nadějí na věčné štěstí), který misionář vzbuzuje svou řečí v posluchačích a prostřednictvím prestiže „těch lepších“ (...), jeho počínání v souladu s kázáním uskutečňuje jeho slova.¹⁴¹

Církev obstarává i materiální zajištění a usnadňuje přístup ke vzdělání. Především ženy hledají v novém vyznání útěchu, neboť často trpí kvůli nadměrné konzumaci alkoholu svých manželů. Alkoholismus je dnes velmi rozšířený fenomén v domorodých komunitách této oblasti. V Pucaurquillu se koná každou neděli společná mše pro obě komunity. Většina mluvčích i pastor uvedli, že veškerá kázání probíhají ve španělštině z toho důvodu, že jsou přítomní Borové i Huitotové, navíc část obyvatel už původním jazykům ani nerozumí. Jednou do roka přijíždí na měsíc misionáři z Brazílie, kteří pořádají speciální semináře pro věřící a jejich děti. V roce 2013 vedli hudební kroužek, kde se děti učily hrát na klavír, housle, flétnu či kytaru.

S přijetím víry převzaly komunity i další křesťanská pravidla a rituály jako jsou sňatky. Jak již bylo řečeno, tradiční sociální organizace Borů i Huitotů byla v patrilineárních endogamních klanech. Jediný kuraka byl polygamní, všichni ostatní

¹⁴¹ Gasché (2001), cit. d., s.156: „En una sociedad cuya comunicación es exclusivamente oral, la palabra tiene valor de acto, y este acto es el miedo (combinado con la esperanza de felicidad eterna) que el misionero logra hacer sentir en sus interlocutores mediante su discurso y el prestigio de los “mejores” (...), su conducta conforme a su prédica da realidad a su palabra.“

muži monogamní.¹⁴² Dnes už je základem sídelní jednotky nukleární rodina. Někteří mluvčí uvedli, že byli v minulosti ke sňatku nuceni, neboť misionáři nebyli ochotni tolerovat soužití ve volných svazcích. Např. jedna žena Bora potvrdila, že po třiceti letech společného soužití se svým mužem, kdy vychovali osm dětí, se nakonec vzali, ačkoli pro ni samotnou tento akt neměl žádný význam. Sňatky se uzavírají napříč komunitami bez ohledu na etnickou příslušnost, nicméně některé páry žijí i nadále ve volných svazcích. V Pucaurquillu není výjimkou párování s mestici a s etnickými skupinami z jiných oblastí. Wise v roce 1978 píše:

Mnoho žen Bora se provdalo za muže, jejichž mateřským jazykem je španělština. Navíc spousta rodin každý rok odchází žít do Pebas nebo do Iquitos. Nicméně zdá se, že kultura bora se mění jen na povrchu a její hloubka stále přetrvává.¹⁴³

Obecně můžeme konstatovat, že smíšené svazky přispívají ke ztrátě původních jazyků. Mluvčí si nerozumí a je pro ně snazší užívat k dorozumívání třetí jazyk (španělštinu), než se učit jazyk partnera. S tím souvisí i výběr mateřského jazyka potomka. Dítě tradičně přebírá klanovou, a tedy i etnickou příslušnost po otci. Jestliže je matka z jiného etnika než otec, je nepravděpodobné, že dítě naučí jazyk etnika, ke kterému náleží. Zároveň matky často nevidí ani důvod učit děti svému mateřskému jazyku, neboť by to znamenalo úsilí navíc. Ačkoli jsou jazyky bora a huitoto geneticky příbuzné, jedná se o dva zcela odlišné lingvistické systémy, které se nedomorodým mluvčím zdají být složité. Velká část Borů i Huitotů uvedla, že jazyk bora je komplexnější a především výslovnost je složitější než u jazyka huitoto murui.

3.2.4. Média a modernizace

Ačkoli je v Pucaurquillu zavedená rozvodná elektrická síť, užívá se pouze v období Vánoc, kdy se v osadě vybere potřebný finanční příspěvek na její provoz. Většina rodin si pravidelný provoz sítě nemůže dovolit z ekonomických důvodů. Některé domácnosti ale mají svůj vlastní generátor, díky kterému mají možnost kdykoli užívat elektrickou energii. Ve většině komunit je hlavním využitím elektřiny

¹⁴² Girard, Rafael. *Indios selváticos de la Amazonía Peruana*. Mexico D.F.: Libro Mex. Editores, 1958, s. 129.

¹⁴³ Wise, Ribeiro, cit. d., s. 28.

především každodenní sledování televize, což některé rodiny nabízí za drobný poplatek i ostatním obyvatelům komunity. Rádio je běžným vybavením domácností a vesměs funguje na baterie. Telefon, přenosná telefonní radiostanice, stejně jako rozšiřující se mobilní telefony se dobíjí taktéž za poplatek v domácnostech, kde je generátor. Signál jediného dostupného telefonního operátora Movistar je na jednom konkrétním místě na hranici obou komunit. Ačkoli je v Pucaurquillu velmi oblíbená rádio stanice, která informuje především o dění v komunitách v povodí Ampiyacu, její vysílání je výhradně ve španělštině. V televizi neexistuje jediný program, který by se zabýval původními kulturami Amazonie nebo který by byl v původním jazyce. V souvislosti s projektem *Electrificación Rural*, elektrifikací 16 komunit celého povodí Ampiyacu, se v současnosti začala v Pucaurquillu budovat nová rozvodná síť, kterou odsouhlasily všechny komunity, kromě osady Ancón Colonia.

V rámci modernizace komunit disponuje stále větší počet rodin motorovou kánoí, což vede k celkovému usnadnění mobility mluvčích.

3.3 Etnolingvistická skupina Bora

Problematiku klasifikace jednotlivých etnik a jejich jazyků jsme nastínili již v první části práce. Kolumbijský antropolog Roberto Pineda Camacho v této souvislosti upozorňuje, že etnická pojmenování nekorespondují s žádnou vymezenou politickou entitou. Nejedná se o vlastní etnickou autodenominaci daných skupin, nýbrž o názvy aplikované *cauchery*¹⁴⁴ na počátku dvacátého století.¹⁴⁵ Borové se v Peru sami označují termíny *mai juna/maihuna*. Ještě dnes se rozlišuje tradiční klanová příslušnost, která nese pojmenování po určitém zvířeti či rostlině. Na peruánském území se těší největší důležitosti klany *iñeje (clan aguaje)* a *++wamuje (clan huacamayo)*.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Výraz *cauchero* se odkazuje k jakékoli osobě spolupracující na obchodu s kaučukem. Může jím být „sběrač kaučuku“, „kaučukový magnát“, „patron“ nebo osoba zabývající se obchodem, vedením stanice či dozorem nad prací Indiánů.

¹⁴⁵ Pineda Camacho, Roberto. *Historia oral y proceso esclavista en el Caquetá*. Bogotá : Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales, Banco de la República, 1985, s. 53.

¹⁴⁶ První klan nese název palmy (*auritia flexuosa*), jejíž výživné plody se tradičně zpracovávají, z kůry se získávají larvy suri, které se konzumují syrové nebo pečené. *Huacamayo* neboli *guacamayo* je druh pouška Ara, který se v Amazonii hojně vyskytuje a je charakteristický svým pestrobarevným peřím.

V březnu roku 1996 byla na Panamazonickém setkání v brazilském Belem do Pará vytvořena nová klasifikace amazonských jazyků, podle které jazyk bora tvoří samostatnou jazykovou skupinu.¹⁴⁷ Fonseca ve své práci jako první tuto klasifikaci respektuje a argumentuje, že, vzhledem k zásadním jazykovým odlišnostem bora nemůže patřit do jazykové rodiny huitoto. Nicméně o genetické příbuznosti obou jazyků, bora a huitoto, není pochyb, jak na základě vytvoření společného jazyka Protowitotoan dokazuje Aschmann. Oproti tomu jazyk resígaro, který bývá považován za geneticky příbuzný s bora, byl podle studií Davida Payneho pouze zdrojem výpůjček bora v rámci jazykového kontaktu a Fonseca ho řadí do rodiny Arawak. Resígaro z geografického hlediska sousedil s bora a v důsledku kaučukové horečky se společně s tímto jazykem dostal do povodí Ampiyacu. Geografická blízkost a sdílená část historie pravděpodobně zapříčinily vzájemné pronikání lexikálních, gramatických i kulturních rysů.¹⁴⁸ Podle Wise je v současnosti z etnolingvistického hlediska u skupiny Bora poměrně značné míšení se skupinami Ocaina a Huitoto, menší stupeň pak s Yagua, Cocama, Orejón a Shipibo.¹⁴⁹ Tato lingvistka, stejně jako Ribeiro, patří pod organizaci SIL, která jazyk bora řadí do rodiny huitoto, o níž se zmiňují takto:

Rozsah vylidňování je daleko větší u skupiny huitoto než v ostatních jazykových rodinách [v peruánské Amazonii]. Jedná se přesně o ty skupiny, které se staly obětmi nelidského zacházení v období kaučukové horečky. (...) I když jednotlivé skupiny jazykové rodiny huitoto nezmizely kompletně, počet jejích členů se zredukoval takovým způsobem, že čtyři ze sedmi skupin se integrovaly do jiných skupin rodiny huitoto a skupina ocaina se zcela začlenila do skupiny huitoto murui.¹⁵⁰

Jedním z dialektů bora je *miraña*, podle srovnání jazykových dat je jejich vzájemná srozumitelnost 94 %.¹⁵¹ Dalším dialektem je *muinane*¹⁵², který je mnoha autory považován za samostatný jazyk rodiny bora (Ribeiro, Wise, Aschmann).

¹⁴⁷ Pozzi-Escott, Inés. *El multilingüismo en el Perú*. Cusco: PROEIB, 1998, s. 80.

¹⁴⁸ Fonseca, op. cit., s. 149

¹⁴⁹ Wise, Ribeiro, op. cit., s. 71.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 28: „(...) la magnitud de la despoblación es mucho mayor entre los grupos de la familia huitoto que entre los de las otras familias. Estos son precisamente los grupos que fueron víctimas del trato más despiadado durante la época del caucho (...) Aunque los grupos de la familia huitoto no han desaparecido completamente, el número de sus componentes es tan reducido que cuatro de los siete grupos se han integrado a otros grupos de la misma familia y los Ocaina están en pleno proceso de integración con los Huitoto Murui.“

¹⁵¹ Aschman, Richard P. *Proto Witotoan*. SIL and The University of Texas at Arlington, 1993, s. 1.

3.3.1. Charakteristika jazyka bora

Ze syntaktického hlediska patří bora k jazykům SVO, nicméně se setkáme i s množstvím vět typu OVS, což svědčí o vývoji z původního jazyka typu SOV. Morfologicky jde o velmi komplexní jazyk aglutinačního typu, ačkoli se evidují i volné konstrukce. Bora disponuje jak předponami, tak i příponami. Kvůli existenci obrovského množství nominálních klasifikátorů a s nimi souvisejícími důsledky v syntaktických a diskursivních procesech, je považován za jeden z nejsložitějších jazyků v peruánské Amazonii. V jazyce bora se vyskytují jak klasifikátory životnosti, tak neživotnosti. Klasifikátorů prvního typu je pár, zatímco klasifikátory neživotnosti tvoří početnou skupinu; dohromady je jich asi 350. Klasifikátory se užívají i u zájmen. Z hlediska fonologického vyniká bora také díky existenci labiovelárního kliku, jež je unikátem, se kterým se u žádného jiného jazyka v Peru neseťkáme. Konsonantický systém se skládá z pěti aspirovaných fonémů a labiovelárního kliku. Vokální systém má šest samohlásek, kdy /i/ je charakterizováno jako “téměř zavřené” a /ε/ jako “napůl otevřené”. Podle Wise se jedná o tónový jazyk, který má v rámci suprasegmentálních jednotek dvě kontrastivní úrovně lexikálního tónu. U slovesa výška tónu rozlišuje gramatický čas a například může vymezovat i opozici sloveso/jméno. V nominální morfologii se u substantiv rozlišuje jednotné a množné číslo. Bora disponuje i rozvinutým systémem morfologických pádů, kde nominativ je nulový. Číslovky a ukazovací zájmena se shodují s podstatným jménem. Ukazovací zájmena navíc rozlišují tři stupně vzdálenosti.¹⁵³

Příklad nominálních klasifikátorů:

Té-béeró-u ---- eso-rapar-klasifikador (algo esférico como bola)----‘esa (cabeza) rapada’

To-ostříhat nakrátko-klasifikátor (něco sférického jako koule)----‘ta ostříhaná (hlava)’

¹⁵² Aschmann se ve své studii pokusil o rekonstrukci společného prajazyka bora a muinane, aby dokázal jejich genetickou příbuznost, a dospěl k výsledku, že oba jazyky mají 73–78 % příbuzných slov.

¹⁵³ Ruth Wise, Mary. Small language families and isolates in Perú. In *The Amazonian Languages*. Ed. Dixon, R.M.W.; Aikhenvald, Alexandra, Y. Cambridge: University Press, 1999, s. 307–335.

Bora vowels

	front	central	back
close	i [i, ɪ]		u
near-close		ɨ [i, ɪ]	
close-mid			ɤ [ɤ, ɤ̃]
open-mid	ɛ [ɛ, æ, e]		
open		a [a, ə]	

Bora consonants

	bilabial	alveolar	post-alveolar	palatal	velar	labio-velar	glottal
plosive	p p ^h	t t ^h			k k ^h	kʷ [kʷ, kʷ]	ʔ
nasal	m	n					
affricate		ts ts ^h	tʃ tʃ ^h				
fricative	β				x [x, c]		
flap		r					
approximant				j			

Tabulka č. 5: Samohlásky a souhlásky bora podle Wise (1999)

Ačkoli se jedná o čistě orální jazyk, byl přijat praktický pravopis (ortografie práctica): a, b, c, ch, d, ds, e, g, i, j, k, ll, m, n, ñ, o, p, r, t, ts, u, v, w, y.¹⁵⁴

Jazykem bora se v povodí Ampiyacu zabývali lingvisté ze SIL Wesley a Eva Thiesen, kteří kromě odborných lingvistických publikací vydali i Soubor literárních a kulturních prací. Do jazyka bora byla přeložena i Bible.

3.4 Etnolingvistická skupina Huitoto

Jazyková rodina huitoto je složená z jazyků huitoto a ocaina. Jazyk huitoto se dále dělí na dvě entity, *huitoto muinane* a *huitoto murui*, nicméně existují ještě skupiny *huitoto meneca* a *huitoto nepode*. Podle metodologie SIL označují všechny čtyři skupiny samostatné jazyky rodiny huitoto. Fonseca argumentuje, že ve skutečnosti pojmenování *muinane* a *murui* odkazuje ke geografické charakteristice

¹⁵⁴Pozzi–Escot, op. cit., s. 78.

mluvčí a znamená „lidé z východu“ a „lidé ze západu“¹⁵⁵. Z lingvistického hlediska se toto dělení vztahuje na dialektální varianty jazyka huitoto a nikoliv na samostatné jazyky. Deiktická funkce výrazu *muinane* je stejného původu jako u dialektu *bora muinane*. Je zřejmé, že názvy *muinane*, *murui*, *meneca* a *nepode* také označují jednotlivé sociální útvary, klany, a zároveň byly převzaty k nevhodnému označení neexistujících jazyků.¹⁵⁶ Podle Wise se v Peru všichni mluvčí *huitoto meneca* a zároveň většina mluvčích *huitoto muinane* integrovali do skupiny *huitoto murui*.¹⁵⁷

V odborné literatuře se setkáme s nejednotným názvoslovím jak etnolingvistické skupiny, tak dílčích dialektálních variant. Kromě verze huitoto je vcelku rošířená i verze *witoto* (především v Kolumbii), méně pak *uitoto*. Dialekty *meneca*, *muinane* a *nepode* mají i nepošpanělštěnou verzi *minica*, *munáni* a *nipode*. V Pucaurquillu se mluví dialektem *murui*, který sami mluvčí označují jako *búe*. V době terénního výzkumu prezident komunity oznámil, že podle oficiálních kritérií je celá etnolingvistická skupina přejmenována na Murui (namísto užívaného termínu Huitoto). Nicméně my se v této práci držíme tradiční terminologie, kde Huitoto odkazuje k etnolingvistické skupině a huitoto murui k jazyku.

Fonseca charakterizuje povodí Ampiyacu jako jakousi zónu Babel, neboť kromě mluvčích většinových jazyků bora a huitoto murui, zde narazíme na potomky mluvčích jazyků ocaina, resígaro a andoque. V tomto sociolingvistickém a geografickém kontextu vzbuzuje pozornost jemná diskriminace mluvčích původních jazyků založená na fonologickém kritériu výslovnosti jako atributu etnické identity jednotlivých skupin. Ocainové jsou charakterističtí tím, že „mluví nosem“, Huitoty poznáte díky tomu, že „při mluvení užívají hodně r“, a Borové „mluví, jako kdyby zpívali“, což je bezpochyby důsledek tónů v jazyce bora.

3.4.1. Charakteristika jazyka huitoto

Syntakticky se jazyk huitoto řadí k typu SOV. Z fonologického hlediska je zvláštností existence šesti vokálů, protože většina amazonských jazyků je má pouze čtyři. Běžným jevem je sled tří vokálů za sebou. Všechny dialektální varianty jazyka

¹⁵⁵ „gente del oriente“ a „gente del occidente“, In Fonseca, 2003, s. 161.

¹⁵⁶ Fonseca, op. cit., s. 181.

¹⁵⁷ Wise, Ribeiro, op. cit., s. 125–126.

huitoto, kromě murui, se vyznačují kontrastivním přízvukem. Murui má na rozdíl od ostatních variant dentální frikativu /θ/. Z morfologického hlediska patří stejně jako bora k jazykům aglutinačním, s preferencí přípon. Druhy slov se dělí na ohebné (podstatná a přídavná jména, slovesa) a neohebné (zájmena, příslovce a spojky). V nominální morfologii se užívá sufixů, které označují formu a rod jména. Huitoto je jedním ze dvou amazonských jazyků, který rozlišuje mužský a ženský rod. V jazyce existuje i systém pádů – jde o jazyk nominativně-akuzativní. Dialekt murui má tyto pády: -di (nominativ), -na (akuzativ), -do (instrumentál), -ri (dativ), -mo (allativ), -mɔna (ablativ), -kɔni (lokál).

Kromě jednotného a množného čísla má huitoto i duál. Stejně jako v bora se číslovky shodují se jménem. U sloves se pomocí přípon určují kategorie času, způsobu a aspektu. Dále se rozlišují tři osoby. Sloveso je jediným povinným prvkem věty a může dosáhnout vysokého stupně komplexnosti. Ve svém nejjednodušším finitním tvaru se skládá z 3 prvků: lexikálního základu, gramatického morfému 'predikativo' a prvního aktantu.¹⁵⁸

Příklad jednotného a množného čísla a duálu¹⁵⁹

jíma	‘hombre’	muž
jímaɪllinoj	‘dos hombres’	dva muži
jíňňaj	‘tres o más hombres’	tři a více mužů

V oblasti působili lingvisté Bryan a Shirley Burtch, Eugene a Dorothy Minor, Jorge Gasché. Stejně jako v jazyce bora byl vydán Soubor literárních a kulturních prací a překlad Bible do jazyka huitoto a jeho dialektálních variant.¹⁶⁰ Existuje abeceda dialektu murui, nicméně ještě nebyla formálně přijata. Lingvisté organizace

¹⁵⁸ Viz Petersen de Piñeros, Gabriele. De cuerpo y alma en huitoto: una aproximación a la reflexividad. *Forma y función*, 1998, Nr.11, s. 28–38.

¹⁵⁹ Podle Ruth Wise, Mary. Vergara Romani, Liv Kony. *Las lenguas indígenas peruanas: una panorámica, histórica, estructural y sociolingüística*. México, D.F. : Ins. Nacional de Antropología e Historia, INAH, 2007, s. 30.

¹⁶⁰ Soubor mýtů a legend Huitotů ve španělštině vyšel například v časopise *Amazonía peruana*. „Mitos de los Huitotos“, Jesús San Román, „Mitos, leyenda y creencias en los Huitotos“, Aurelio Rojas, „El motivo creación (del hombre) en la mítica de los Huitotos“, Enrique Ballón, 1984, nr.10. Dalším časopisem s indiánskou tematikou je *Amazonía indígena* (viz příloha č. 9.5.3.).

SIL vypracovali ortografii, která dodnes není sjednocená a nedostačuje potřebám komunity.¹⁶¹

Oba jazyky, huitoto i bora, nejsou standardizované, což s sebou přináší zásadní komplikace nejen ve školství, ale i v obecných snahách udržet tyto jazyky a prosadit jejich užívání jako komunikačních prostředků. Dialektální variabilita především jazyka huitoto způsobila, že dodnes nebyla vytvořena ani jednotná ortografie. Částečně byla převzata ortografie jazyka bora, která mluvčím značně nevyhovuje a připadá jim zbytečně komplikovaná. Klaus Zimmermann v této souvislosti upozorňuje, že při vypracování pravopisu nestačí analyzovat jazyk z foneticko-fonologického hlediska, ale je třeba prozkoumat i hledisko gramatické a lexikologické. V neposlední řadě je zásadní účast členů dané etnolingvistické skupiny, neboť hrozí, že v případě málo početné skupiny nebude zajištěn dostatek jazykových expertů.¹⁶² S tímto problémem se setkáváme u většiny amazonských jazyků.

3.5 CC.NN. Ancón Colonia

Komunitu Ancón Colonia jsme vybrali záměrně, abychom mohli porovnat některé faktory ovlivňující jazykový posun s Pucaurquillem. Ve stručnosti si přiblížíme základní údaje a především ty oblasti, které jsou pro náš výzkum relevantní.

Ancón Colonia je nejvzdálenější osadou v povodí Ampiyacu. Rozprostírá se na levém břehu jejího přítoku Sumún. Tato osada byla jako většina komunit založena až ve třicátých letech minulého století s příchodem nových etnolingvistických skupin do dané oblasti. Původně sloužila jako provizorní tábořiště pro skupiny mužů, kteří

¹⁶¹ V době terénního výzkumu byl v rámci komunit Ampiyacu sestaven specializovaný tým, jehož náplní je vytvořit jednotný pravopis a základní pedagogické pomůcky a materiál pro první stupeň základních škol dané oblasti. Stalo se tak díky finanční podpoře z České Republiky, kde byla zorganizovaná sbírka na podporu dětí domorodých komunit. Tyto finanční zdroje byly určeny výhradně k tisku materiálu, který je v Peru poměrně nákladný. S politováním musíme konstatovat, že vzhledem k tomu, že si daný tým neobstaral žádnou jinou finanční podporu, ze které by byly hrazeny výdaje spojené s vypracováním materiálu, projekt nebude dokončen, v lepším případě bude realizovaný v delším časovém horizontu.

¹⁶² Zimmermann, Klaus. *Política del lenguaje y planificación para los pueblos amerindios: ensayos de ecología lingüística*. Frankfurt am Main : Vermuent, 1999, s. 127.

se vydávali hlouběji do pralesa na lov. Postupem času se zde některé rodiny usadily. Ancón Colonia je nejméně početnou osadou celé oblasti, čítá okolo 65 obyvatel, z nichž je trvale přítomných jen asi 40, neboť i nadále je hlavní aktivitou obyvatel (výhradně mužů) lov divokých zvířat¹⁶³ a těžba dřeva. V rámci politického uspořádání se i zde prolíná tradiční klanová hierarchie v čele s kurakou a struktura dosazená státním zřízením v sedmdesátých letech minulého století (prezident, viceprezident, sekretář a pokladník). Mísí se tu dva významné klany, *clan aguaje* a *clan tigre*, v zastoupení dvou početných a dnes už spřízněných rodin. Dále ve vesnici žije jedna méně početná rodina, přistěhovalý mestic a vdovec. Celkově je zde asi 14 dětí.

V osadě se nachází šestnáct domů, z nichž je obydlených pouze jedenáct. V centru osady stojí základní škola; maloka se nachází na vzdálenějším místě v lese. Jedna domácnost zde funguje jako obchod, kde je možné sledovat televizi či konzumovat alkohol, někdy lze zakoupit i chléb dovážený z Pebas. Pozůstatkem původní klanové pospolitosti je společná kuchyň, kde se průběžně střídají jednotlivé rodiny a poté jídlo sdílí se zbytkem osady. Každá domácnost má i vlastní kuchyň a díky nedávnému projektu ONG¹⁶⁴ i sociální zařízení „západního typu“.¹⁶⁵ V této komunitě není kostel, což nikomu z tamních obyvatel nevadí.

Ačkoli Ancón Colonia prakticky sousedí s početnou osadou Brillo Nuevo, je zde míšenectví minimální, neboť v obou komunitách převládá etnolingvistická skupina Bora. Vzdálenost od nejbližšího administrativního centra Pebas je 5–6 hodin cesty na motorové kánoji, což představuje značné finanční výdaje na naftu. Z toho důvodu je migrace obyvatel omezená a do jisté míry můžeme mluvit o izolaci od společnosti „západního typu“. Na druhou stranu, podle sčítání z roku 1980 žilo v osadě 149 obyvatel, respektive 13 rodin, což dokládá značnou tendenci trvalé migrace a opouštění komunity. Jedna ze dvou zmíněných početných rodin obchoduje

¹⁶³ Velká část úlovku slouží potřebě komunity, nicméně většina je prodána v Pebas nebo v Brillo Nuevo.

¹⁶⁴ ONG, neboli Organización no gubernamental, znamená v překladu Nevládní organizace.

¹⁶⁵ Tento projekt je jasnou ukázkou snah „západní společnosti“ podpořit rozvoj a pokrok domorodých komunit na základě představ, které se absolutně neslučují s tamní realitou. Sociální zařízení obyvatelé nepoužívají, neboť nefunguje tak, jak bylo zamýšleno. Tento projekt byl prosazen i přesto, že obyvatelé komunity o něj nejen že nežádali, ale ani s ním nesouhlasili. V rámci terénního výzkumu jsme se jinde s žádným sociálním zařízením tohoto typu nesetkali.

s prodejem kůží, masa a dřeva a za tímto účelem jezdí několikrát do měsíce do Pebas, kde někdy stráví i celý týden. U nejmladšího člena rodiny je patrná absolutní neznalost jazyka bora, a to i přesto, že jím oba rodiče mluví a dítě se ho učí i ve škole.

Ancón Colonia je jedinou domorodou komunitou v povodí Ampiyacu, která odmítla elektrifikaci. Tento akt souvisí s celkovou identifikací tamních obyvatel s etnolingvistickou skupinou Bora, o které se zmiňujeme v další kapitole práce. V komunitě se nadále udržuje jistá pospolitost obyvatel díky každodenním *mingám*, což jsou společné komunální práce, které ve většině ostatních komunit probíhají jednou za jeden až dva týdny. Během těchto prací se popíjí *chicha*¹⁶⁶, která se připravuje do několikolitrových lavórů. Po práci následuje tradiční rituál, kterého se účastní celá komunita včetně dětí a starců, kde muži soutěží s ženami, kdo vypije více *chichi*. Bývalý kuraka osady, jenž přenechal tento post svému nejstaršímu synovi, má jako jediný v celém povodí Ampiyacu původní znalost léčit hadí uštknutí a kromě toho ovládá i další cenné šamanské techniky, což mu právoplatně zaručuje označení *curandero*. Dalším dokladem určité hrdosti spojené s etnickou příslušností je stavba nové maloky v roce 2004, kde byly využity všechny tradiční techniky a symbolické prvky od výběru dřeva, nasměrování vchodů, proporčních vlastností stavby a vnitřních dekorací.

3.6 Shrnutí

V této části jsme se zaměřili na charakteristiku zkoumané oblasti a etnolingvistických skupin Bora a Huitoto. Přiblížili jsme si extralingvistické faktory operující v dané oblasti, které uvádí Tsunoda v souvislosti s ohroženými jazyky a s jazykovým posunem. Můžeme konstatovat, že se v Pucaurquillu mnohé z těchto faktorů podílejí na ztrátě původních jazyků. Především se jedná o drastický úbytek obyvatel v nedávné minulosti, vykořenění mluvčích z přirozeného prostředí a jejich nedobrovolný přesun do současné lokality. Rozptýlenost mluvčích komplikuje i skutečnost, že se rozprostírají na území dvou států a k jejich vzájemnému kontaktu

¹⁶⁶ Nápoj vyrobený z fermentovaného sezónního ovoce. Borové ji tradičně připravují z *pijuaya* (*Bactris gassipaes*).

dochází jen zřídka. Geografická poloha napomáhá rostoucímu vlivu většinové národní společnosti a celkové modernizaci a kulturní asimilaci osady. Obě komunity v Pucaurquillu postupně zanechávají kulturních zvyklostí a rituálů spojených s tradičním způsobem života; u některých jedinců se tak děje v rámci přijetí evangelické víry. Tamní multilingvní společnost se dnes vyznačuje vysokým stupněm míšenectví, což je způsobeno vzájemnými sňatky mezi etniky a v některých případech i s mestici. Ekonomická situace osady není v rámci západních měřítek stabilní a většina rodin se nachází pod hranicí chudoby, což má za následek sezónní či trvalou migraci za lepšími pracovními podmínkami. Důležitým faktorem je i skrovný počet mluvčích původních jazyků v dané oblasti. Fakt, že užití jazyků není státem výrazně podporováno, se projevuje v neexistenci standardní normy, pedagogického materiálu, literatury či rozhlasových a televizních stanic v daných jazycích. Ačkoli jsou jazyky bora a huitoto murui geneticky příbuzné, jedná se o dva zcela odlišné lingvistické systémy, jejichž vzájemná srozumitelnost je velmi nízká. Osada Ancón Colonia má díky své geografické poloze a částečné kulturní izolaci lepší podmínky pro udržení jazyka bora, nicméně v komunitě je patrná výrazná trvalá migrace, respektive úbytek obyvatel.

4. Jazykový posun u jazyků bora a huitoto murui

V předchozí části jsme si představili domorodé komunity Bora a Huitoto, respektive lokalitu výzkumu, který proběhl na jaře roku 2013 v západní části peruánské Amazonie. Tato kapitola se zabývá výzkumem jako takovým, přiblíží jeho průběh i problematiku, ale především se zaměří na analýzu dat na základě cílů a metodologie. V poslední fázi si shrneme výsledky a poznatky z výzkumu.

4.1 Cíle a metodologie

Cílem výzkumu je zmapovat jazykový posun v domorodých komunitách na základě mezigeneračního přenosu a oblastí užití jazyka. Důležitými faktory ve zkoumané problematice, na které se zde zaměříme, je postoj mluvčí vůči jazyku a zvláště pak postoj rodičů v otázce předávání jazyka mladší generaci. Pokusíme se stanovit stupeň škály GIDS v užití jazyků. Základní otázku celé studie jsme formulovali takto: V jakém stadiu se nachází jazykový posun v komunitách a jaké faktory ho podmiňují? Výzkum jsme rozdělili do dílčích oblastí, abychom si mohli na tuto otázku adekvátně odpovědět:

- 1) Jak fungují domorodé jazyky v komunitách? Kontext, ve kterém se jazyky bora a huitoto murui (dále jen **murui**) používají, profil mluvčí a jejich jazyková volba.
- 2) Jaký je postoj mluvčí vůči jazyku? Vnímají ho rodiče jako plnohodnotný komunikační prostředek pro své děti? Jak se staví k původním jazykům mladší generace?
- 3) Jaký je průběh mezigeneračního přenosu jazyka?
- 4) Funkce domorodých jazyků ve vzdělávacím systému a profil bilingvních učitelů.

K získávání dat jsme využili kombinaci tří metod: polostrukturované interview, dotazník a pozorování. Audiovizuální záznamy se ukázaly být zbytečným rušivým elementem v komunitách, výzkum by paradoxně komplikovaly, a proto od nich bylo upuštěno. Výzkum byl zacílen na obyvatele dvou domorodých komunit

v Pucaurquillu a na domorodou komunitu v osadě Ancón Colonia (dále jen Colonia), dvoudenní pobyt v komunitě Brillo Nuevo přispěl ke srovnání dat na základě pozorování se jmenovanými komunitami. Konkrétně jsou cílovými skupinami:

- obyvatelé komunit Bora a Huitoto, respektive jeden člen každé domácnosti v Pucaurquillu a v Colonii
- žáci druhého stupně základní školy v Pucaurquillu a žáci prvního stupně základní školy v Colonii
- bilingvní učitelé v osadách Colonia a Pucaurquillo

Na základě dotazníků byla získána data od žáků a bilingvních profesorů jazyka murui základní školy v Pucaurquillu. Tato metoda se u žáků příliš neosvědčila, vzhledem k tomu, že někteří nezodpověděli všechny otázky a navíc některé otázky zjevně nepochopili. Z toho důvodu jsme v Colonii dali přednost osobnímu pozorování a interview s bilingvní profesorkou, na jejichž základě byl vytvořen profil žáků a úrovně jejich jazykových kompetencí. Celkově byly metody zvoleny v závislosti na okolnostech a konkrétním prostředí. Např. základní škola v Colonii čítá pouhých osm žáků, tudíž třídní pobyt a účast na hodinách domorodého jazyka byly dostačující ke stanovení potřebných závěrů. Pozorování bylo uplatněno ke zmapování fungování jazyka v komunitách v konkrétních situacích, při společenských událostech či v jednotlivých rodinách. Celkově jsem ve zkoumané lokalitě strávila pět týdnů, kdy jsem bydlela přímo v Pucaurquillu v rodině, účastnila se komunálních akcí a podílela se na každodenních aktivitách komunit. Metoda polostrukturovaného interview se osvědčila v rámci mapování jazykové situace v komunitách v Pucaurquillu a Colonii obecně. Byli vyzpovídáni zástupci všech domácností v obou osadách, v několika málo případech podali mluvčí informaci o svých příbuzných z osady, kteří se z nějakého důvodu interview účastnit nemohli.

Vzhledem k mé neznalosti domorodých jazyků bora a murui interview probíhala výhradně ve španělštině. V tomto jazyce byly sestaveny i dotazníky pro žáky a bilingvní profesory školy v Pucaurquillu. Ukázalo se, že tato volba vyhovuje i velké části mluvčí, neboť se jedná o multilingvní oblast, kde je španělština obecně užívána jako nástroj komunikace. Kvůli pokročilému jazykovému posunu by někteří informátoři, zvláště žáci základní školy, výzkumu v původních jazycích nerozuměli.

4.1.2. Výběr lokality a průběh výzkumu

Výzkum se uskutečnil od půlky února do konce března v povodí Ampiyacu. Stěžejním místem se stala osada Pucaurquillo, kterou jsem navštívila již v roce 2011, kdy jsem se seznámila s prostředím obou komunit a vznikla prvotní inspirace výzkum do budoucna uskutečnit. I přes předběžné svolení k výzkumu od autorit (kuraka, prezident) bylo zapotřebí získat povolení od celé osady, v Pucaurquillu jak od komunity Bora, tak i Huitoto. Tento oficiální postup osady vyžadují při návštěvě vědeckých pracovníků i v případě zavádění nových rozvojových projektů. V prvních čtyřech týdnech bylo zmapováno fungování jazyka v Pucaurquillu na základě pozorování a především formou polostrukturovaného interview vycházejícího z otázek vypracovaných původně formou dotazníku (viz příloha č. 9.7.1.). V rámci interview byl zakreslen i přenos domorodého jazyka v konkrétní rodině, čímž byla vytvořena pomyslná „mapa“ užívání jazyků v celé osadě pokrývající čtyři generace mluvčích. Návštěva jednotlivých rodin probíhala v průběhu celého dne většinou po domluvě s informátory. Podmínkou obyvatel bylo respektování denního režimu komunity, z toho důvodu bylo možné během dne uskutečnit dvě až čtyři interview. Možnost uskutečnit interview v jednotlivých domácnostech pomohla navázat bližší kontakt s informátory a celkově vytvořit vhodnější a méně oficiální atmosféru. Vzhledem k tomu, že je většina obyvatel závislá na vlastní zemědělské produkci, je práce na poli jejich každodenní aktivitou, která se ovšem odvíjí od klimatických podmínek. Na intenzitě průběhu výzkumu tedy měly vliv i tyto faktory. Během prvních čtyř týdnů jsem byla ubytovaná v rodině Dona Mauricia Rubia v části Huitoto, který je v osadě velmi vážený. Jeho švagr je kuraka Huitotů, Don Alfonso Rubio, a maželka Dona Mauricia, Doña Marlena, je v blízkém příbuzenském vztahu s kurakou části Bora Donem Victorem Churayem. Tento fakt mi zajistil snažší přijetí ze strany autorit a posléze celé osady, zároveň mi bylo dovoleno účastnit se všech důležitých komunálních akcí a na příklad i kokeování s muži v maloce.

V pátém týdnu výzkumu proběhl přesun do osady Colonia, kde byly rovněž formou polostrukturovaného interview vyzpovídáni vždy zástupci každé domácnosti, popřípadě rodiny. Tato osada mi byla doporučena jako nejméně akulturovaná v celé oblasti, zároveň bylo přijetí tamních obyvatel usnadněno příbuzenstvím s rodinou Dona Mauricia. Chod tamnější komunity je jiný než v Pucaurquillu. Každý den dopoledne probíhají společné mingy, komunální práce, kterých se účastní kromě dětí

všechny věkové kategorie. Tento čas jsem využila k návštěvě základní školy, kde probíhala výuka domorodého jazyka bora, někdy i výuka španělštiny. Každé odpoledne jsem se připojila ke společnému rituálu popíjení *chichi* a posléze navštívila jednotlivé rodiny. V komunitě jsem strávila celkově čtyři dny v rodině příbuzných Dona Mauricia. Další dva dny jsem využila k návštěvě blízkého Brilla Nueva, početné komunity bora, která je vzdálená jen hodinu cesty pěšky. Na povolení k výzkumu v Colonii jsem čekala dva dny a byla jsem upozorněna, že v Brillu Nuevu by moji žádost vyřídili v rozmezí jednoho týdne. Z toho důvodu bylo od podrobnějšího výzkumu v této osadě upuštěno a proběhl pouze osobní rozhovor s tamními autoritami, kurakou a ředitelem základní školy.

Poslední týden se ohniskem výzkumu opět stalo Pucaurquillo, respektive základní škola. Po domluvě s ředitelem a souhlasu jednotlivých profesorů byly rozdány dotazníky mezi žáky druhého stupně, celkem 29 dotazníků (viz příloha č. 9.7.2.), kteří již byli s výzkumem ve vesnici obeznámeni a většina mne osobně znala. Zároveň byly vypracovány dotazníky pro bilingvní profesory, ze čtyř profesorů participovali pouze profesori jazyka murui a bohužel se nepodařilo získat dotazníky od profesorů bora. V tomto týdnu jsem se mohla zúčastnit i výuky domorodého jazyka murui, výuka jazyka bora v tomto období ještě neprobíhala.

4.1.3. Problematika výzkumu

V oblasti Ampiyacu už v minulosti proběhly výzkumy nejrůznějšího typu, včetně natáčení dokumentů o domorodých komunitách, atd. Ukázalo se, že vzhledem k negativní zkušenosti, kterou komunity v dané oblasti mají s výzkumnými pracovníky, není snadné získat souhlas všech mluvčích k povolení výzkumu. Obyvatelé se cítí určitým způsobem využívání a někteří i vykořisťování, neboť argumentují, že výzkumníci po získání potřebných informací, nejenže komunitě nic nenabídnou na oplátku, ale často se ani neobtěžují podělit se o výsledky práce. V oblasti panuje všeobecné přesvědčení, že výzkumy jsou zárukou popularity a finanční prestiže, proto je v současnosti ze strany autorit vyžadován finanční příspěvek nebo alespoň jiná materiální podpora komunit. Fakt, že jsem neměla oficiální povolení ani nekontaktovala žádné výzkumné instituty či organizace, které by výzkum zaštitily, nakonec přispěl k větší důvěřivosti ze strany obou komunit v Pucaurquillo, které s přihlédnutím k mému studentskému statusu nakonec nevyžadovaly žádnou finanční

odměnu. Jediná materiální kompenzace, kterou jsem byla ochotná nabídnout, byl nákup tužek a pastelek pro všechny děti v osadě. Obdobná situace se opakovala i v Colonii. Vzhledem ke komplikacím, které s sebou svolení obyvatel domorodých komunit Ampiyacu obnášelo, nebylo možné navštívit více osad.

První dva týdny výzkumu jsem byla při interview v domácnostech doprovázena panem Brusem Rubiem, synem Dona Mauricia, který se v celé oblasti těší dobré pověsti a úctě. Díky jeho spolupráci byla snáze překonána prvotní nedůvěra a navázán kontakt s informátory. Zároveň díky znalosti tamního prostředí a způsobu života dokázal lépe odhadnout, s kým a na jakou dobu setkání domluvit. Přítomnost pana Rubia při interview navozovala přátelštější atmosféru, informátoři se více uvolnili a byli sdílnější. V neposlední řadě oceňuji jeho pomoc při komunikačních potížích, které jsem zpočátku měla vzhledem k formě španělštiny rozšířené v oblasti. Ačkoli interview sestávala ze základních jednoduchých vět, informátoři měli problém s porozuměním. To se projevilo i ve zmiňovaných dotaznících, které vyplňovali žáci základní školy. Domnívám se, že je to způsobeno především mou neznalostí tamního kulturního a jazykového prostředí, z čeho vyplývá odlišný způsob uvažování a celkově i vyjadřování obyvatel. Jsem si vědoma i problémů a nedostatků, které souvisí s mojí neznalostí domorodých jazyků bora a murui. Ačkoli si troufnu říci, že jazyky bora a murui jsem po fonetické stránce schopna odlišit, nemohu absolutně posoudit způsob a úroveň vyjadřování mluvčích. Neznalost jazyků se ukázala být problematická především při interview s několika informátory starší generace a to i přesto, že ovládali španělštinu. Ráda bych zde ještě jednou vyzdvihla spolupráci s panem Rubiem, který mi v daných situacích velmi pomohl.

Jednou z problematických oblastí výzkumu byla i chaotická organizace událostí v komunitě, se kterou souvisí například začátek nového školního roku. Škola měla začít začátkem března, nakonec však byla výuka posunuta až do druhé půlky měsíce a i tak se jí účastnila polovina předpokládaného počtu žáků. Některé předměty, jako hodina domorodého jazyka bora, nebyly vyučovány ani na konci měsíce.

4.1.4. Informátoři

Na shromáždění komunity v části Bora i Huitoto byli obyvatelé Pucaurquilla informováni o způsobu průběhu výzkumu, tj. o tom, že v každé domácnosti v osadě proběhne interview s jedním z jejích členů. Jako preferenci jsem uvedla staršího

člena domácnosti, což bylo všeobecně odsouhlaseno. Informátoři byli vybíráni převážně náhodně s počáteční pomocí pana Rubia, větší část tvořily ženy, které v domácnostech trávily více času než muži. Cíleně byli vyzpovídány autority a nejstarší obyvatelé obou komunit v Pucaurquillu. V Colonii výběr informátorů proběhl obdobně. (Seznam informátorů viz příloha č. 9.6.1., 9.6.2. a 9.6.8.)

Všichni informátoři jsou současnými obyvateli komunit v povodí Ampiyacu. Všichni ovládají španělštinu, značná část je bilingvní s aktivní znalostí domorodých jazyků, velká část přiznala, že původní jazyk ovládá pouze pasivně. Někteří informátoři a většina žáků základní školy mluví pouze španělsky. V Pucaurquillu se uskutečnilo 73 polostrukturovaných interview, na jejichž základě byly získány informace o jazykové kompetenci 405 obyvatel osady a o dalších asi 440 rodinných příslušnících. Doplnující informace poskytly dotazníky žáků (celkem 29 respondentů) a 2 bilingvní učitelé. V Colonii na základě 8 interview byla zprostředkována informace o 43 obyvatelích komunity a dalších 70 rodinných příslušnících. Celkově byla získána data asi o 1000 osobách.

4.2 Mluvčí a oblasti užití jazyka

Domorodé osady Pucaurquillo a Colonia jsme si již charakterizovali v předchozí části práce. V této kapitole se zaměříme na charakteristiku mluvčí a jejich postoj k jazyku. S touto otázkou souvisí i oblasti užití jazyka, které nahlédneme nejdříve. Zvláště analyzujeme situaci v obou osadách, v Pucaurquillu pro lepší orientaci popíšeme nejdříve komunitu Huitoto, poté Bora a nakonec výsledky srovnáme. Data čerpáme z osobního pozorování, z odpovědí informátorů v rámci interview a z dotazníků vyplněných žáky základní školy. V otázce užití jazyka jsme se při interview zaměřili na tyto oblasti: rodina, přátelé, sousedi, ulice, kostel, práce¹⁶⁷, tradiční slavnost, trh a užití jazyka mimo komunitu.

V **Pucaurquillu** je jednou z komunikačních komplikací přítomnost dvou odlišných domorodých komunit, respektive dvou početných etnolingvistických skupin, které si mezi sebou nerozumí. Ačkoli obě komunity fungují soběstačně a

¹⁶⁷ Jako zaměstnání se ve většině případech rozumí práce na poli, informátoři v této souvislosti uváděli i komunální práce mingy.

nezávisle na sobě, sdílí společný geografický prostor a jejich obyvatelé se denně potkávají, navštěvují a v neposlední řadě si i vypomáhají v ekonomických otázkách. Španělština funguje jako univerzální dorozumívací prostředek a jako takovou ji ovládají všichni obyvatelé osady, v Pucaurquillu tedy nežije žádný monolingvní mluvčí domorodého jazyka.¹⁶⁸ Nicméně v rámci smíšených svazků se především u starší generace v některých případech eviduje snaha učit se rodný jazyk partnera, často jej ale mluvčí ovládají pouze pasivně.

Můžeme konstatovat, že v komunitě Bora je domorodý jazyk užíván více než v komunitě Huitoto. Nejstarší generace ještě běžně mluví bora v prostředí domova a s rodinnými příslušníky, zatímco jazyk murui je i u této generace užíván společně se španělštinou. U střední generace v obou komunitách znatelně převládá španělština, v komunitě Huitoto téměř nahradila domorodý jazyk ve všech komunikačních situacích. Nejmladší generace Huitotů i Borů komunikuje výhradně ve španělštině. Znalost domorodého jazyka se u této generace u některých mluvčích omezuje na tradiční písně a rituály, děti Bora mají navíc alespoň pasivní znalost domorodého jazyka.

4.2.1. Dospělá populace a jazyková volba

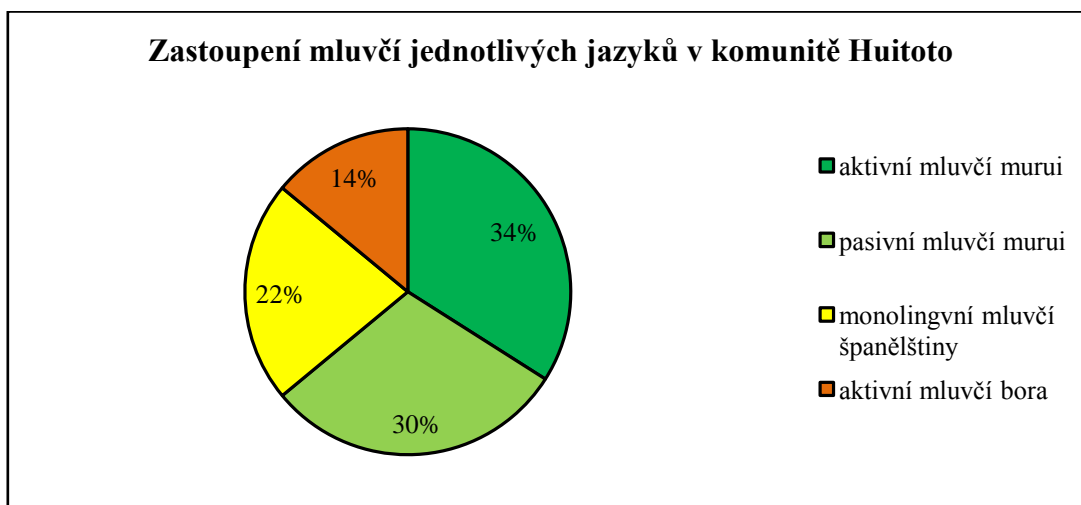
V komunitě Huitoto je z celkového počtu 171 obyvatel, o kterých byla zjištěna jazyková kompetence, pouze 32 mluvčí aktivních v jazyce murui. Pasivní znalost jazyka má 29 mluvčích, což znamená, že jazyku více či méně rozumí (bohužel nebylo možné posoudit do jaké míry). V této části žije i 13 mluvčích bora, 21 obyvatel komunikuje pouze ve španělštině.¹⁶⁹ Zvlášť uvádíme jazykové kompetence dětí (do osmnácti let) v následující kapitole.

Kromě etnolingvistických skupin Bora a Huitoto se v této komunitě nacházejí příslušníci skupin Cocama, Yagua, Andoque, Quechua a několik mesticů. Informátoři uvedli, že 59 % populace komunity (27 párů) žije ve smíšeném svazku, volném či v manželství. Pouze 22 % (10 osob) má za partnera příslušníka stejné etnolingvistické skupiny, v našem případě Huitoto. Zbýlých 19 % obyvatel (9 osob) žije bez partnera (sedm je ovdovělých). Ve smíšených svazcích 3 mluvčí bora mají

¹⁶⁸ Jeden mluvčí bora má pouze pasivní znalost španělštiny.

¹⁶⁹ Procentuální zobrazení u dospělé populace viz následující graf.

pasivní znalost murui a 4 aktivní mluvčí murui uvedli pasivní znalost bora. Jeden z informátorů dokonce ovládá pět jazyků.

Graf č. 1: Zastoupení mluvčí jednotlivých jazyků v komunitě Huitoto

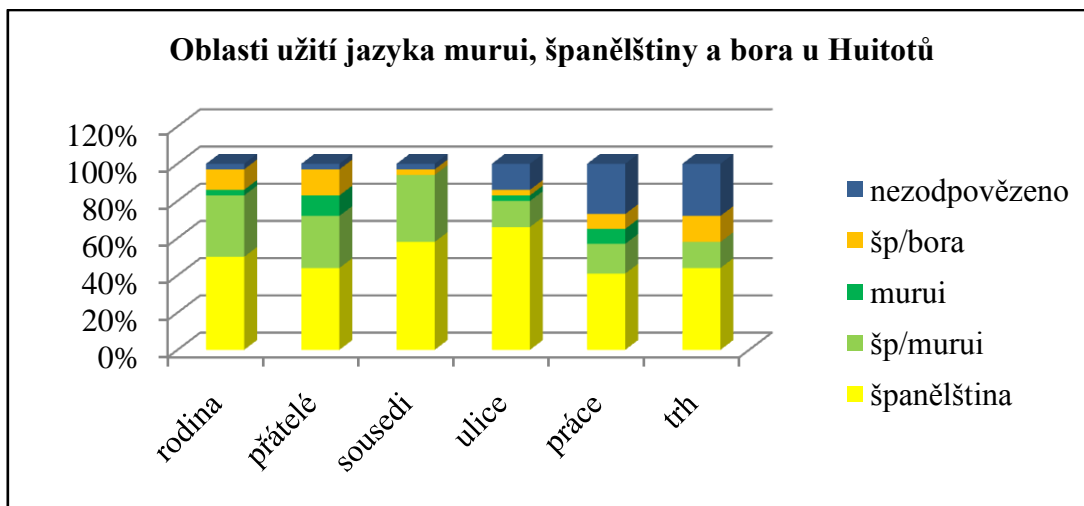
Jednou z nejdůležitějších oblastí komunikace i podle Fishmanových studií je **rodina**, proto se jí zabýváme podrobněji. V rámci rodiny jediný mluvčí komunikuje pouze v jazyce murui. Jedná se o jednoho z nejstarších obyvatel komunity, který žije sám a stýká se především se svým bratrem. Jeden smíšený pár užívá obou domorodých jazyků, murui i bora, a navíc španělštinu. Čtyři informátoři uvedli španělštinu a bora. 50 % informátorů ve svých domácnostech a s rodinou komunikuje pouze ve španělštině, pouhých 33 % užívá kromě španělštiny i murui. Kvůli obecnému úbytku nejstarší generace mluvčích si několik informátorů stěžuje na fakt, že v osadě už není téměř nikdo, s kým by se dalo v rodném jazyce konverzovat.

Podle následujícího grafu na této straně je patrné, že španělština převažuje ve všech oblastech užití, nejvíce v každodenních komunikačních situacích mezi obyvateli. Murui se obvykle užívá k vtipkování, které je nedílnou součástí vyjadřování Huitotů. Informátoři uvedli, že jazyk užívají např. k pomluvám nebo v situacích, kdy nechtějí, aby jim někdo rozuměl (přítomnost cizinců, turistů, na trhu ke smlouvání atd.). Jako plnohodnotný komunikační prostředek je murui téměř vytlačen dominantní španělštinou. Podle kuraky Dona Alfonsa, který spolupracoval s Jorgem Gasché na několika lingvistických projektech, je situace v komunitě kritická. Údajně zbývá posledních pět mluvčích, kteří „drží jazyk“, jazykové kompetence ostatních mluvčích už jsou jen částečné. Jeden z nejstarších informátorů to

komentuje slovy: *My, Huitotové, nemluvíme, říkám vám, že jsme ryzí Španělé. (Los huitotos no hablamos, somos puros españoles, digo.)*¹⁷⁰ Několik mluvčí užívá výhradně murui při komunikaci s přáteli, či při práci na poli se svým partnerem. Mše v kostele probíhají ve španělštině, některé písně se zpívají i v murui. O tradičních slavnostech Huitotů se nepodařilo zjistit dostatek informací. Informátoři se neshodli na tom, jaký jazyk je více užíván při shromážděních v maloce s kurakou. Podle pozorování z účasti na několika setkáních kuraka obvykle mluví v murui a přepíná do španělštiny. Ostatní, až na malé výjimky, reagují ve španělštině. Během společných komunálních prací se podle informátorů někdy užívá více murui, opět převážně k vtipkování, což můžeme potvrdit. V případě, že se prací účastní obě komunity, komunikuje se i vtipkuje ve španělštině. Na trhu v Pebas je murui užíván jen při setkání s krajany či příbuznými, rozhodně jej mluvčí neužívají k běžné konverzaci s tamními obyvateli, prodavači či cizinci. 79 % mluvčí užívá murui i mimo osadu, převážně v povodí Ampiyacu v komunitách Huitotů Tierra Firme a Estirón de Cusco. Především v Tierra Firme několik informátorů užívá při komunikaci s rodinou výhradně jazyka murui. Bilingvní učitel, který v tamní osadě pracuje, tvrdí, že murui ještě převažuje nad španělštinou. Nicméně k setkáním mezi obyvateli komunit dochází zřídka, maximálně párkrát do roka.

Informátoři se shodli na tom, že v komunitě bora je jazyk vitálnější. Několik Borů žijících v části Huitoto potvrdilo, že užívají bora vždy, když je to možné. Jejich slovy: mluví, kudy chodí.

¹⁷⁰ Příspěvky informátorů uvádíme v textu kurzívou i s originálem.

Graf č. 2: Oblasti užití jazyka murui, španělštiny a bora u Huitotů

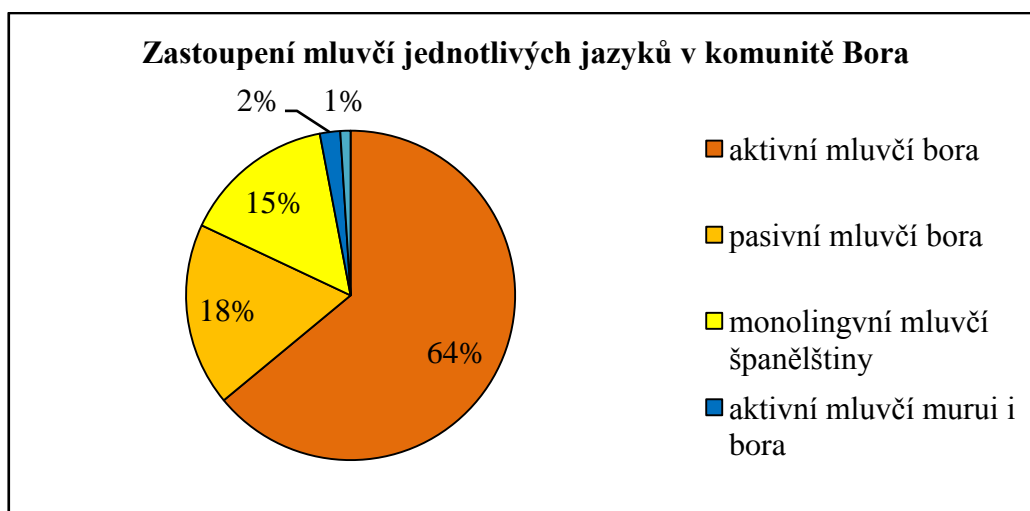
Někteří informátoři odpověděli na otázku **jazykové volby**, jež je podmíněna jazykovou kompetencí ostatních účastníků konverzace. V této souvislosti se zmiňujeme o jazykovém přepínání (*code-switching*) nebo míchání jazyků (*code-mixing*), které jsou průvodními jevy jazykového posunu. Jestliže se mluvčí setká s osobou, která mluví murui, osloví ho v tomto jazyce, obzvláště s kurakou konverzuje většina obyvatel v murui. Jestliže je přítomná i osoba, která jazyk murui neovládá, nebo jestliže se do konverzace připojí, přepínají mluvčí do španělštiny. Čtyři monolingvní mluvčí španělštiny potvrdili, že jestliže má mluvčí povědomí o jejich neznalosti jazyka murui, přepíná při konverzacích automaticky do španělštiny. Někteří informátoři užívají s aktivními mluvčími murui oba jazyky bez preferencí, na otázky ve španělštině odpovídají španělsky a naopak. V případě, že se monolingvní mluvčí španělštiny účastní konverzace v murui, dochází ke třem základním situacím: jestliže nerozumí, poprosí o překlad; nerozumí, poprosí o překlad a mluvčí přepnou do španělštiny; nerozumí a požádá ostatní, aby mluvili španělsky. Většina monolingvních mluvčí španělštiny nerozumí kurakovi v maloce při shromážděních a žádá překlad, pouze jeden z informátorů rozumí. Jedna mluvčí bora v této komunitě si stěžuje na vtipkování v murui, kterému nerozumí, a tudíž se z konverzací vzdaluje. Sama oslovuje všechny v bora a, jestliže jí daná osoba odpoví španělsky a ona přítomná ví, že jazyk bora ovládá, pokračuje i přesto v konverzaci v bora, dokud se osoba nepřidá. Jak už bylo řečeno, domorodé jazyky se zvláště užívají v situacích, kdy mluvčí nechtějí, aby jim někdo rozuměl (před turisty, cizinci, na trhu, k vtipkování, pomluvám a jiným strategiím).

Z dvaceti čtyř informátorů, kteří odpověděli na otázku, kterému jazyku dávají při konverzaci přednost, uvedlo 46 % domorodé jazyky murui a bora, 42 % nemá žádnou preferenci. Pět informátorů se snáze vyjadřuje v domorodém jazyce, pět v obou jazycích a jeden ve španělštině. Pro mluvčí, jenž mají pouze pasivní znalost jazyka murui, je španělština zárukou snadné a plynulé komunikace. Naopak aktivní užívání murui se dá charakterizovat slovy dvou mluvčích: *Člověk cítí klid, je to skutečnější svět...je to jako duchovní potrava. (Se siente una tranquilidad, es más mundo verdadero...Es como un alimento para espíritu.)* Bohužel se takto o jazyce murui vyjadřují především příslušníci nejstarší generace mluvčích. Pouze dvě osoby potvrdily, že je jazyk murui komplikovaný, dvacet informátorů, tj. 87 %, se domnívá, že je těžší jazyk bora. Jeden mluvčí murui dokonce uvedl, že nejtěžší se mu zdá španělština kvůli své rozsáhlé slovní zásobě, především technickým výrazům, které obyvatelé komunity ani neznají. Několik mluvčích se shodlo na tom, že stačí mít zájem a vůli a poté je velmi snadné se jazyk naučit. Dva informátoři upozorňují na fakt, že je třeba jazyk užívat každý den, v opačném případě se jazykové kompetence rapidně zhoršují. (Podrobná tabulka oblastí užití jazyků viz příloha č. 9.6.3.).

V **komunitě Bora** disponujeme údaji o jazykové kompetenci 234 mluvčích, kteří jsou trvalými obyvateli osady. Aktivní znalost bora má 87 osob, pasivní znalost 25. Pouze ve španělštině komunikuje 20 osob. V komunitě žijí 3 Huitotové s aktivní znalostí jazyka murui, dva z nich v bora rozumí, jeden je aktivním mluvčím i tohoto jazyka. Jediný muž je téměř monolingvním mluvčím bora s opravdu minimální znalostí španělštiny. (Doplňující informace viz kapitola Mezigenerační přenos jazyka).

Z dalších etnolingvistických skupin se zde nachází Ocaínové, Kečuánec, Yagua a několik mesticů. Ve smíšených svazcích žije 39 % celkové populace (24 párů), což téměř odpovídá počtu nesmíšených svazků, které činí 35 % (22 párů). 26 % (16 osob) žije bez partnera. 6 aktivních mluvčích bora má i pasivní znalost murui, i zde jeden z mluvčích mluví pěti jazyky¹⁷¹.

¹⁷¹Tento mluvčí ovládá jazyky bora, murui, ocaína a španělštinu a tvrdí o sobě, že je jeden z posledních mluvčích jazyka resígaro.

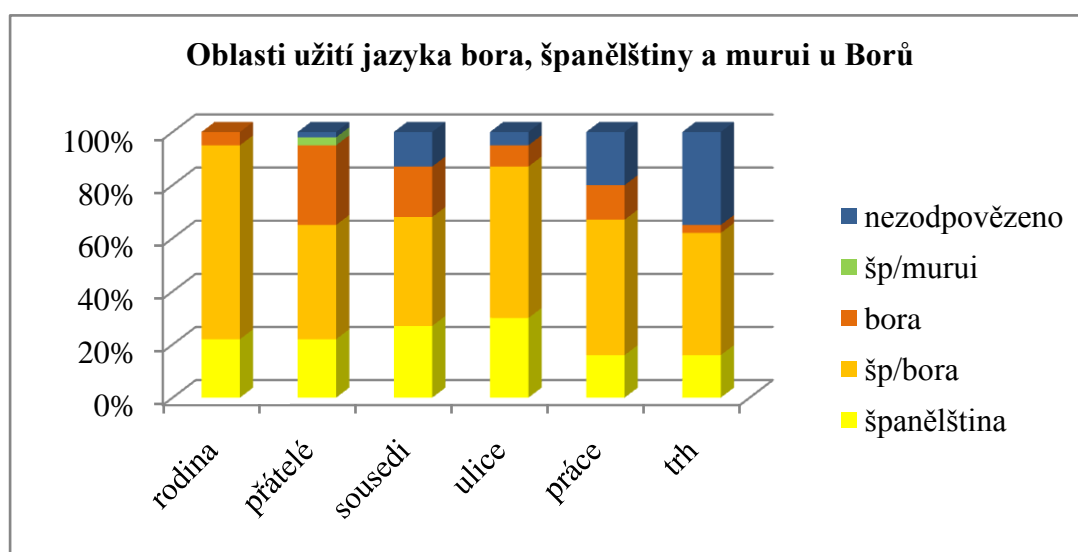
Graf č. 3: Zastoupení mluvčí jednotlivých jazyků v komunitě Bora

V rodinném prostředí pouze dva informátoři užívají výhradně jazyku bora. Jedná se o starší ženu, která žije se svými syny, druhou domácností je vcelku izolovaný dům, kde žije babička s vnoučaty. 73 % domácností užívá v každodenní komunikaci obou jazyků, kdy v některých případech bora převažuje nad španělštinou. Ve 22 % se v rodinách komunikuje výhradně ve španělštině. Jedna rodina používá kromě obou dvou jazyků i murui.

Podle následujícího grafu má nejsilnější zastoupení jazyk bora především v komunikaci s přáteli, dokonce více než španělština, posléze se sousedy. Celkově je patrné, že se v současnosti užívá jak bora tak španělština ve všech zkoumaných oblastech užití jazyka. Tři z mluvčích, kteří odpověděli na otázku užití jazyka na tradiční slavnosti, uvedli pouze bora. Na trhu v Pebas informátoři opět uvedli bora v souvislosti s komunikací se známými či příbuznými. Další užití bora na trhu je především při nákupech, když se mluvčí domlouvají mezi sebou o lepší ceně a nechtějí, aby jim prodavač rozuměl. 84 % užívá bora i mimo osadu, opět převážně v komunitách na řece: Brillo Nuevo, Nueva Esperanza, Colonia. Většina rodin má příbuzné v Brillu Nuevo, kde údajně stále všichni mluví jazykem bora včetně nejmladší generace. Jedna mluvčí uvedla, že když děti z ostatních komunit bora potká v Pebas, nestydí se konverzovat v mateřském jazyce, což je podle ní něco zcela výjimečného. V Pucaurquillu mluvčí generace starších dětí jen zřídka reagují v bora a dávají přednost odpovědím ve španělštině, a to prý i přesto, že nejenže rozumí, ale jsou schopní i odpovědět. Výslovnost jazyka bora je prý natolik obtížná, že její korektní podoba se zachovává pouze v osadě Colonia. V Pucaurquillu je výslovnost

hodně zjednodušená, obzvláště u nejmladší generace mluvčích. Většina informátorů se shodla na tom, že v komunitě obecně převažuje španělština. Jediná informátorka uvedla dominantní postavení bora, nicméně ve vesnici žije teprve rok a přistěhovala se z města. Bora se většinou užívá při komunálních shromáždění v maloce svolávaných kurakou nebo během večerních setkáních mezi muži; při komunálních pracích a soukromých mingách; na lovu, pokud jsou přítomní pouze mluvčí bora. Na shromáždění svolávaném prezidentem se užívá výhradně španělština, neboť prezident je Huitoto a v bora jen rozumí. V komunitě Bora se nachází druhá maloka na izolovaném místě od zbytku osady, kde je ještě patrné tradiční klanové uspořádání u tamní rodiny. Setkání, která se v maloce konají, probíhají výhradně v bora.

Celkově můžeme potvrdit, že jazyk bora je v Pucaurquillu více užíván než jazyk murui, nicméně o jeho posunu do španělštiny není pochyb. V rodinném prostředí se užívá spíše v komunikaci s nejstarší generací mluvčích, s dětmi už převládá španělština.

Graf č. 4: Oblasti užití jazyka bora, španělštiny a murui u Borů

V otázce **jazykové volby** většina aktivních mluvčích bora uvedla, že s Bory mluví v mateřském jazyce, ale jestliže se jedná o smíšenou skupinu mluvčích, většinou konverzují ve španělštině. Monolingvní mluvčí španělštiny jsou oslovováni automaticky ve španělštině, výjimku tvoří nejstarší generace obyvatel komunity, která užívá přirozeně bora při každodenní komunikaci s ostatními obyvateli. Monolingvní mluvčí španělštiny žádají o překlad v případě, že nerozumí, jedna

informátorka uvedla, že neznalost domorodého jazyka nevnímá jako překážku. Jeden mluvčí bora upřednostňuje konverzace v bora a překlad, aby měli ostatní možnost se jazyku bora postupně naučit. Někteří aktivní mluvčí bora odpovídají na otázky v bora španělsky, někteří vedou konverzace čistě v bora bez přepínání do španělštiny. Jedna informátorka přepíná do španělštiny, když narazí na slovo nebo obrat, které v bora nezná, velká část mluvčí užívá obou jazyků bez rozdílu. Setkali jsme se i s informátory, které iritují odpovědi ve španělštině od aktivních mluvčích bora.

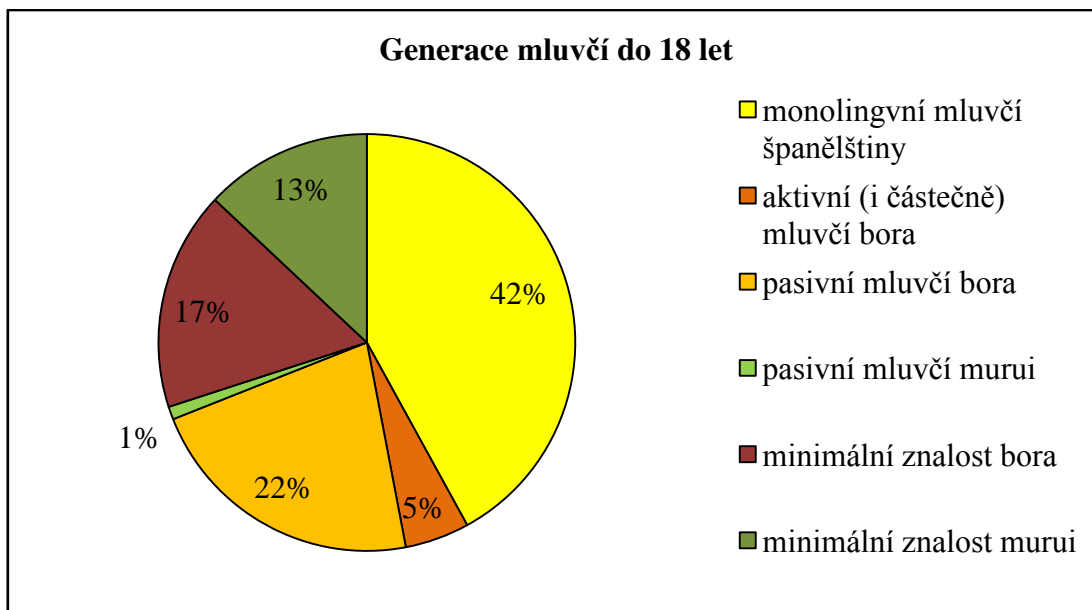
Z dvaceti devíti informátorů pouze jedna mluvčí bora dává přednost komunikaci ve španělštině, 62 % informátorů preferuje bora, 31 % je bez preferencí. V porovnání s komunitou Huitoto se i v otázce snazšího vyjadřování přihlásilo větší procento mluvčí k bora, z osmnácti respondentů celkem 14 (78 %), třem je to jedno, pouze jedna mluvčí opět zvolila španělštinu. Čtyři ženy středního a pokročilého věku dokonce uvedly, že ve španělštině všemu nerozumí, zatímco v bora je konverzace smysluplná. Nejstarší informátorka to komentuje slovy: *Tak jsem vyrostla, (bora) mám ráda, je to moje přirozenost. (Así crecí, (bora) me gusta, es mi naturaleza.*) Podle poloviny informátorů jazyk bora není obtížný, polovina se domnívá, že je. Někteří upřesňují, že je jazyk komplikovanější než španělština a murui, zvláště výslovnost a ortografie. Jeden mluvčí opět poukázal na okleštěnou slovní zásobu ve španělštině, která je patrná u obyvatel ve všech komunitách v povodí.

Nejstarší informátorka v komunitě Huitoto vzpomíná, že když do osady přišla v 50. letech, mluvili jazykem murui všichni obyvatelé komunity, kteří jsou dnes již po smrti. Údajně se v sedmdesátých letech v komunitě užívaly oba jazyky, murui i španělština, přičemž 100% znalost murui měli všichni obyvatelé včetně dětí. U sousedních Borů se v 60. – 70. letech v komunitě mluvilo pouze jazykem bora, španělština figurovala především ve škole. Většina obyvatel znala maximálně některá španělská slovíčka. V 80. – 90. letech se jazyk bora užíval daleko více než dnes, nicméně v komunitě se už prosazovala i španělština. Jedna informátorka argumentuje, že se tak děje v důsledku úbytku nejstarší generace mluvčí a kvůli přítomnosti nových obyvatel z různých etnolingvistických skupin a míšenců.

4.2.2. Nejmladší generace mluvčích

Podle posledního sčítání žije v Pucaurquillu celkem 241 dětí ve věku 0–19 let. Data z výzkumu dokazují, že 29 % migruje v rámci studií, tudíž je permanentně přítomných pouze 172. Situace v komunitě Bora je příznivější než u Huitotů. Z celkového počtu 100 dětí 29 jazyku bora rozumí, 31 má alespoň minimální jazykové kompetence (částečně rozumí, zná tradiční písně, atd.), 4 děti dokážou komunikovat v rámci základních jazykových situací a 5 dětí má aktivní znalost jazyka. 31 dětí má nulovou znalost jazyka bora a komunikuje pouze ve španělštině. V komunitě Bora nežije žádné dítě s jazykovými kompetencemi v jazyce murui, nicméně několik rodičů uvedlo, že jejich děti umí tradiční písně v tomto jazyce. Tuto znalost mají paradoxně ze školy z výuky domorodého jazyka. Z pohledu obyvatel osady máme o jazykových kompetencích nejmladší generace smíšená data. Někteří informátoři tvrdí, že neznají žádné dítě, které by jazykem bora mluvilo. Z pozorování je patrné, že některé děti rozumí, nicméně odpovídají ve španělštině. Informátoři se shodli na tom, že bora užívají s nejstaršími obyvateli komunity. V komunitě Huitoto nežije žádné dítě s aktivní znalostí murui. 42 dětí nemá žádnou znalost jazyka murui, 2 děti mají pasivní znalost, 23 dětí rozumí alespoň částečně nebo umí zpívat tradiční písně. V rámci smíšených svazků některé matky Bora učí děti i tento jazyk, celkově žije v části Huitoto 9 dětí s pasivní či částečnou znalostí jazyka bora.

Data získaná od žáků druhého stupně základní školy se s předchozími informacemi neshodují, neboť se čtyři žáci pokládají za aktivní mluvčí jazyka murui. Nicméně podle pozorování situace v osadě se věrohodnější jeví první zdroj, navíc obecně panuje tendence mluvčích přeceňovat vlastní jazykové kompetence. (Tabulka s profilem žáků druhého stupně viz příloha č. 9.6.4.).

Graf č. 5: Generace mluvčí do 18 let

4.2.3. Postoj mluvčí vůči jazyku

Postoj vůči jazyku je klíčovou oblastí v otázce užívání jazyků, popřípadě v zachování jazyka, a často souvisí s tím, jak mluvčí obecně hodnotí vlastní kulturu. Do této problematiky zasahují i venkovní vlivy jako hodnocení kultury ostatními etnolingvistickými skupinami či podpora státu. Několik staletí vykořisťování a útlaku zanechala zvláště v Amazonii v povědomí obyvatel hlubokou stopu. Ačkoli se dnes stát snaží etnika podpořit a vyzývá je, aby si cenili vlastní kultury a byli hrdí na to, že jsou Indiáni, vzpomínky jsou příliš čerstvé. Kuraka Huitotů z jiné komunity to komentuje slovy:

Sem přichází spoustu racionálních lidí, bělochů; přichází a tvrdí, že nás Indiány chtějí studovat. Někteří nás přesvědčují, že to “my jsme ti dobří, ti skuteční lidé”; jiní říkají, že “jsme nejméně potřební pro zemi, ti zaostali” [...] Ale kdybychom tomu chtěli porozumět, tak jsme vždy věděli, že jsme jednoduše lidé, a tak jak to u lidí bývá, jsme dobří i špatní zároveň.¹⁷²

¹⁷² Tagliani, Lino. *Mitología y cultura huitoto*. s. 6: „Aquí vienen muchos racionales, blancos; vienen, dicen ellos para estudiarnos a nosotros los indios. Los unos nos hacen creer que “nosotros somos los buenos, los verdaderos hombres”; otros nos dicen que “somos los más inútiles para el país, los atrasados”[...] Pero nosotros, si tuviéramos oído para escuchar bien, hemos siempre creído que somos simplemente gente, y que como gente siempre y todos somos buenos y malos a la vez.“

Vzpomínky, reflexe a názory jednoho z obyvatel komunity Bora v Pucaurquillu uvádíme v příloze č. 9.8.1.

Ještě v 80. letech mluvčí pamatují výsměch od spolužáků za zkomolené vyjadřování ve španělštině i opovržení ze strany obyvatel měst. Tyto negativní zkušenosti se podepsaly na skutečnosti, že současná generace mladých rodičů už téměř neumí domorodý jazyk. Jejich rodiče je nechtěli vystavit stejné hanbě, a tak se snažili o to, aby se naučili co nejlépe španělsky. Jedna matka Bora to potvrzuje slovy: *Dřívě jsem neuměla mluvit španělsky a cítila jsem se špatně. Proto jsem mluvila španělsky se svými dětmi. (Antes yo no sabía hablar en castellano y me sentía mal. Por eso hablaba en castellano con mis hijos.)* S tím souvisel i odpor rodičů vůči bilingvnímu vzdělávání ve školách. Léviz de Águila Míveco, která osm let vyučovala v Pucaurquillu jazyk bora, vzpomíná, že musela rodiče dlouho přesvědčovat, aby s výukou souhlasili. V tomto období vidíme klíčový okamžik v otázce jazykového posunu do španělštiny. V posledních letech stát začal podporovat vzdělání v domorodých komunitách (viz kapitola Nejmladší generace a škola). Rodiče i budoucí studenti tak mají být motivováni k většímu zájmu o domorodé jazyky. V Pucaurquillu v současnosti studuje mnoho studentů na univerzitě díky znalosti mateřského jazyka.

U **Huitotů** pouze pět informátorů neodpovědělo na otázku, jestli je důležité zachovat domorodé jazyky murui a bora, všichni ostatní se shodli na tom, že jednoznačně ano. Nejčastějším argumentem je, že jazyk představuje část identity a kultury mluvčích. Je to jazyk rodičů, respektive předků, a to je dost pádný důvod k tomu, aby byl zachován. Ačkoli si to mluvčí dost dobře uvědomují, až na pár výjimek nikdo nepodniká žádné praktické kroky k jeho revitalizaci. Jedna z nejstarších členů komunity to komentuje slovy: *Jazyk je možná to nejcennější, co máme. Nechápu, proč se vytrácí. (El idioma es quizás lo más que tenemos. No entiendo porque se va perdiendo.)* Čtyři informátoři uvedli, že je důležité jazyk zachovat kvůli turistům, neboť od komunity očekávají, že tímto jazykem budou mluvit během návštěv v osadě, někdy se turisté ptají na slovíčka v murui či v bora. Kvůli turistům se podle pastora stále ještě organizují *talleres de danzas y cantos tradicionales*. Pět informátorů vidí v jazyce ekonomický přínos, neboť se díky němu mohou studenti dostat na univerzitu, případně mít v rámci povolání bilingvního profesora dobrý plat. 81 % uvedlo, že je důležité jazyk předávat dětem, někteří do

nejmladší generace vkládají své naděje na „vzkříšení“ jazyka murui. Informátoři se shodují na tom, že je v současnosti opět uznána hodnota domorodých jazyků ze strany široké veřejnosti a státu, z toho důvodu by se měly děti ztotožnit se svojí kulturou a jazykem, a tak si mohly více vážit sami sebe. *Je důležité, aby se děti učily murui. Musíme si cenit naší řeči, aby se i nadále předávala a aby i nadále existoval náš lid. (Es importante que los niños aprendan murui. Tenemos que valorar nuestra lengua para que la lengua siga transmitiéndose y siga existiendo nuestro pueblo.)*

Co se týká výhod jednotlivých jazyků, jsou na prvním místě jednoznačně domorodé jazyky. Výhody jsou obdobné jako důvody u otázky, proč domorodé jazyky zachovat. To znamená podpora státu především pro mladou generaci. Celkově můžeme rozdělit informátory na dvě zhruba stejně početné skupiny: jedna považuje domorodý jazyk na prvním místě za součást vlastní identity a jako takový by ho ráda zachovala i dalším generacím, ekonomické a jiné výhody jsou až na druhém místě, případně je vůbec nezvažuje. Druhá skupina si uvědomuje především ty výhody a možnosti, které dnes přináší státní podpora, turismus, atd. První skupina mluvčích je jednoznačně více motivovaná jazyk užívat a snažit se ho revitalizovat či zachovat. Názory komunity na otázku zvrácení jazykového posunu uvádíme v kapitole Nejmladší generace mluvčích a škola.

V komunitě **Bora** se také všichni informátoři, kteří otázku zodpověděli, shodli na tom, že je důležité zachovat domorodé jazyky bora a murui (celkem 92 %). I zde většina mluvčích uvedla jako důvod skutečnost, že je jazyk součástí identity etnika. Informátoři v této souvislosti uvedli ještě jeden důležitý argument, a to že jazyk bora je z hlediska komunikace srozumitelnější a mluvčí se s ním ztotožňují. Fakt, že by byl kompletně nahrazen španělštinou, si mluvčí představit nedokážou, protože bora stále převažuje v jejich každodenním užívání. Mluvčí nejstarší generace to komentuje: *S bora se ztotožňuji, nemohu zapomenout...V bora je moudrost i porozumění. Konverzujeme ve španělštině a přitom jsme jak papoušci, co napodobují bez hlubší znalosti. (Con el bora me identifico, no puedo olvidar...En bora hay sabiduría y entendimiento. En castellano como un loro conversamos imitando pero sin un conocimiento profundo.)* Některým se zdá být domorodý jazyk zárukou lepší budoucnosti pro nejmladší generaci, jednak z důvodů ekonomických (studium na univerzitě, lepší zaměstnání, plat překladatelů), na druhou stranu jazyk je základ jejich osobnosti a souvisí se sebeúctou a hrdostí Indiánů. Jedna informátorka

argumentuje, že děti by měly umět domorodý jazyk: *Aby je jednoho dne nikdo nemohl oklamat. Aby se mohly bránit!* (*Para que nadie le engañe un día, ¡para que puedan defenderse!*) Celkově se 95 % informátorů shoduje na tom, že je důležité, aby se děti učily domorodý jazyk (pouze dvě osoby se nevyjádřily). Jaké strategie mluvčí v tomto směru upřednostňují, rozebereme v kapitole Nejmladší generace mluvčích a škola.

Mluvčí bora uvedli obdobné výhody domorodého jazyka jako informátoři v komunitě Huitoto. Nicméně z osobní zkušenosti z interview musíme poznamenat, že motivace a zápal mluvčí zvrátit jazykový posun do španělštiny je v tomto případě daleko citelnější. Obzvláště mladé matky, odhodlané učit své děti, hledají způsoby, jak v komunitě podpořit užívání domorodých jazyků, ačkoli se shodují na důležitosti i ostatních jazyků jako je španělština či angličtina, jsou pro ně jazyky bora a murui na prvním místě. Názory některých Huitotů a Borů, proč je důležité zachovat domorodé jazyky, uvádíme v příloze č. 9.8.2).

Data z dotazníků dokládají, že 90 % **žáků** pokládá za důležité zachovat domorodé jazyky murui a bora, pouze jeden žák je proti a dva se nevyjádřili (některé odpovědi žáků viz příloha č. 9.8.3.). 72 % spatřuje ve znalosti domorodých jazyků výhody, necelá polovina však byla schopna napsat jaké. Deset žáků vyzdvihuje především snadnější přístup na univerzity, pro čtyři je zásadní komunikace s ostatními, zvláště pak s prarodiči. Jedna informátorka dokonce uvedla, že díky jazyku bora má možnost naslouchat vyprávění babičky, a tak se obohacovat o tradiční vědění. Větší procento žáků, celkem 86 %, si uvědomuje výhody skýtané španělštinou. Jedná se o snadnou komunikaci s ostatními lidmi a to jak v osadě, tak i ve městech. Pro sedm žáků je největší výhodou snadné vyjadřování ve španělštině, které dává polovina všech informátorů přednost. 46 % raději komunikuje v domorodých jazycích, a to i přesto, že pouze čtyři žáci se v bora a murui lépe vyjadřují. Jeden žák upřednostňuje angličtinu. Šest žáků, tj. 21 %, se stydí nebo má strach mluvit domorodým jazykem mimo osadu. Jako důvody uvádějí mluvčí bora především stud, protože neumí správně vyslovovat, dva žáci neudali žádné vysvětlení a jeden žák tvrdí, že by se mu ostatní posmívali.

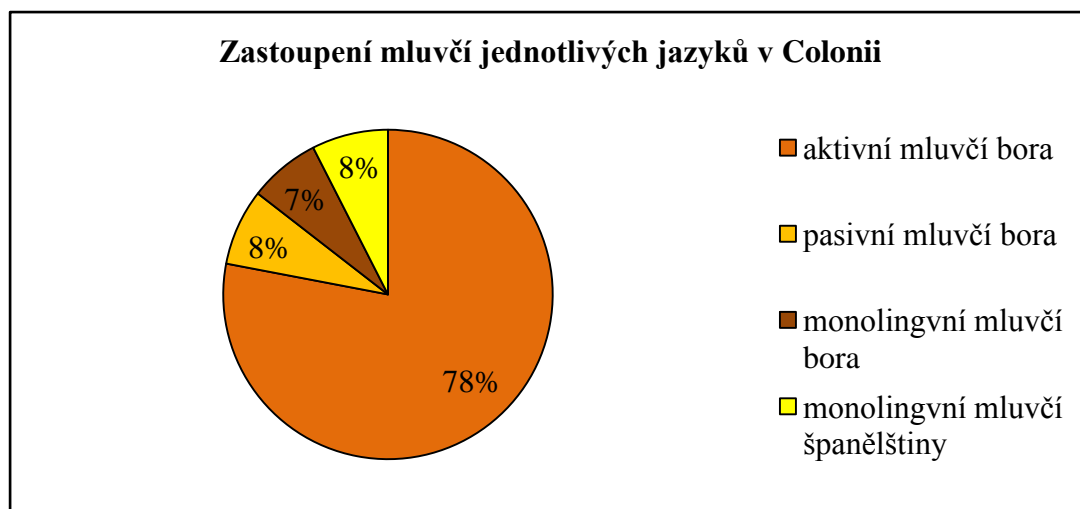
Ačkoli mají žáci pozitivní postoj k jazykům, projevuje se zde určitá forma jazykového purismu, kdy se mluvčí obávají výsměchu za nekorektní vyjadřování, a proto jazyk raději neužívají. Daných šest žáků se nebojí ani nestydí komunikovat v

domorodých jazycích při výuce ve škole. Jeden bilingvní učitel komentuje svoji dlouholetou praxi: *Děti se často stydí mluvit. Ty, co jazyk umí lépe, se chtějí učit víc, ty s menší znalostí se stydí. (Muchas veces los niños tienen vergüenza hablar. Los que saben mejor el idioma quieren aprender más, los que saben poco tienen vergüenza.)* Oba bilingvní učitelé murui potvrdili, že nemají negativní zkušenosti s tím, že by se žáci ostýchali mluvit, nicméně zkušenosti rodičů z domova jsou odlišné. Děti v útlejším věku často reagují na snahu rodičů procvičovat domorodý jazyk výsměchem. I to je důvod, proč od těchto praktik rodiče upouštějí. Tři informátorky přiznaly, že se stydí, když se jim potomci vysmívají. Některé matky jsou zmatené, když převážně dospívající generace neodpovídá a ignoruje jejich otázky. Jedna informátorka si všimla, že jsou děti ochotny konverzovat v bora pouze s babičkou, protože v ní mají největší důvěru.

4.2.4. Borové v Colonii

Jazyková kompetence byla zjištěna o 42 obyvatelích osady. U dospělé populace 15 % tvoří monolingvní mluvčí španělštiny, celkově čtyři osoby, z nichž dva mluvčí mají částečnou pasivní znalost bora. Dvě ženy starší generace jsou monolingvními mluvčími bora, jedna z nich ve španělštině částečně rozumí. Zbýlých 78 % obyvatel jsou bilingvní. Z 15 dětí je téměř polovina (7) bilingvní, 6 má pasivní znalost bora a 2 nemají v bora žádné kompetence.

V osadě žije pět Borů s partnerem Bora a čtyři páry jsou smíšené, čtyři osoby žijí bez partnera. Z dalších etnolingvistických skupin se zde nacházejí příslušníci skupin Cocama a Yagua. V rámci smíšených svazků si pouze jeden mluvčí španělštiny osvojil během společného soužití v osadě aktivní znalost bora, dva muži mají pasivní znalost bora.

Graf č. 6: Zastoupení mluvčích jednotlivých jazyků v Colonii

Ve všech zkoumaných oblastech užití jazyka jednoznačně převažuje bora nad španělštinou. Ve dvou domácnostech se užívá kromě bora i španělština v komunikaci s rodinou a při práci, jedná se o smíšené páry. Víceprezident osady je monolingvní mluvčí španělštiny a jako jediný z informátorů uvedl, že užívá výhradně tohoto jazyka. Informátoři se shodují na užití bora v okolních komunitách a na trhu v Pebas s příbuznými či se známými a krajany.

V Colonii se bora užívá v každodenní běžné komunikaci i s nejmladší generací. Obyvatelé jsou si vědomí jazykového posunu u domorodých jazyků v povodí, a proto jsou na situaci v osadě hrdí: *Tady se (bora) neztrácí, tady se uchovává naše kultura, protože děti umí mluvit. (Aquí (el bora) todavía no se pierde, aquí se mantiene nuestra cultura porque los niños saben.)* Španělština se užívá většinou v případě, že je v osadě na návštěvě někdo, kdo jazyk neovládá. Věčerní setkání mužů v malocce či odpolední rituály popíjení *chichi* probíhají výhradně v bora a to i přesto, že jsou přítomni někteří obyvatelé, kteří nerozumí.

Víceprezident, který žije v osadě teprve dva roky, tvrdí, že v bora nerozumí absolutně ničemu a není schopný správné výslovnosti. Na otázku, jak si počíná během společných konverzacích při větším počtu osob (což je vzhledem ke každodennímu chodu komunity minimálně 50 % času), odpověděl, že někdy poprosí o překlad, ale většinou se pouze směje s ostatními, neboť i zde je vtipkování jednou z nejdůležitějších složek konverzace. Údajně obyvatelé komunikují ve španělštině pouze s ním a mezi sebou vždy v bora. Tři informátoři pokládají španělštinu za

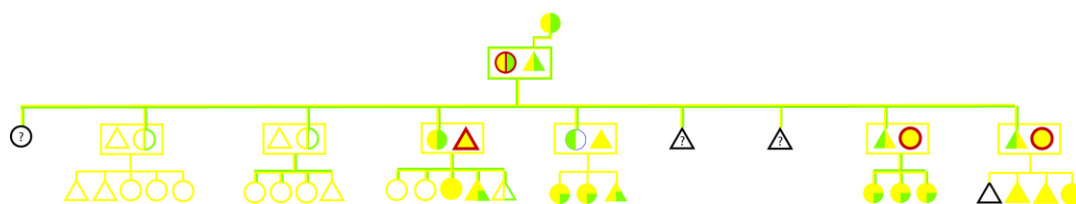
důležitý jazyk a to z hlediska snadné komunikace mimo osadu, jeden mluvčí by si rád osvojil i angličtinu.

Pozitivní postoj k mateřskému jazyku odráží celkové uvědomění a hrdost mluvčí, že jsou domorodými obyvateli Peru. Jejich snaha zabránit pronikání cizích vlivů do osady se odráží i v odmítnutí elektrifikace. Jednoznačně se shodují na nutnosti zachovat jazyk a předávat ho nejmladší generaci. *Je třeba mluvit s dětma doma, nemůžeme nechat zaniknout náš jazyk. (Hay que hablar con niños en casa, no podemos dejar nuestro idioma para que se pierda.)* (Graf a tabulky viz příloha č. 9.6.).

4.3 Mezigenerační přenos jazyků

U čtyř generací mluvčí v Pucaurquillu a jejich rodinných příslušníků žijících mimo osadu byla zjištěna jazyková kompetence a jazyk komunikace s potomky. Tímto způsobem byl kompletně zmapován průběh mezigeneračního přenosu jazyka u mluvčích do devadesáti let. Stejný výzkum proběhl i v Colonii, kde byla data získána o třech rodinách žijících v komunitě a o jejich příbuzných. V Pucaurquillu na základě interview s informátory vzniklo celkem 24 schémat, tzv. lingvistických stromů¹⁷³, zobrazujících přenos v jednotlivých rodinách v komunitě Huitoto. V komunitě Bora bylo vytvořeno 22 schémat (viz příloha č. 9.9.). V souvislosti s mezigeneračním přenosem jazyka se pokusíme stanovit stupeň škály GIDS ve zkoumaných lokalitách.

Schéma: Mezigenerační přenos jazyka murui

U **Huitotů** je nejstarší generace (60–90 let) bilingvní v jazyce murui, ačkoli u některých obyvatel již došlo k aktivnímu osvojení španělštiny a ovládají murui pouze pasivně. Jazykový posun do španělštiny je tedy patrný již u této generace. Druhá

¹⁷³ Schéma převzato z publikací: Hingarová, V.; Hubáčková, A.; Kovář, M. *Sámové: jazyk, literatura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009; Hingarová, V. *La administración del lenguaje del nahuatl in México* [rukopis]. Doktorská dizertační práce, Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2010.

generace mluvčí (40–60 let) je stále z větší části bilingvní, ale část již nemá v murui žádné kompetence, u mluvčí dochází k transitivity bilingvismu. Třetí generace (18–40) je bilingvní pouze z jedné třetiny, stejná část mluvčí má pasivní znalost murui nebo je monolingvní ve španělštině. U nejmladší generace (0–18 let) je téměř dovršen posun do španělštiny, pouze jedna třetina mluvčí má pasivní znalost murui. V komunitě je zaznamenána velká migrace obyvatel za prací, studiem či obecně za lepšími životními podmínkami, přibližně 40 %.

Je zajímavé, že jazykové kompetence rodinných příslušníků žijících mimo osadu v rámci jednotlivých generací jsou obdobné jako u obyvatel v Pucaurquillu. Pouze u třetí a čtvrté generace je zaznamenáno větší procento monolingvních mluvčí španělštiny na úkor jazyka murui.

Jazykový posun je registrován od stádia stabilního bilingvismu španělštiny a murui u nejstarší generace až k jeho dovršení, ke kterému prakticky dochází v rámci tří generací. První i druhá generace mluvčí potvrdily, že se svými prarodiči a ve většině případů i s rodiči komunikovaly pouze v murui, neboť neměli žádné či minimální znalosti španělštiny. Jednalo se o první usedlíky v povodí Ampiyacu.

Výsledky jasně dokazují, že v osadě dochází k přerušení mezigeneračního předávání jazyka. Ačkoli nejstarší generace komunikuje se svými potomky z 90 % v obou jazycích, druhá generace již ke komunikaci užívá převážně španělštinu, celkem 61 %. Třetí generace rodičů přenáší na potomky výhradně španělštinu. Velmi podobné je to u migrujících příslušníků. Z celkového počtu migrujícího obyvatelstva je 8 % z druhé generace a ze třetí pětinašobek, tj. 43 %. Nejvíce opustili v uplynulých letech komunitu mluvčí nejmladší generace, 49 %.

Situace v komunitě **Bora** v Pucaurquillu je příznivější než u sousedních Huitotů pouze u nejstarší generace, kde nedochází k jazykovému posunu do španělštiny a mluvčí jsou bilingvní v bora a ve španělštině. Druhá generace obyvatel již ztrácí kompetence v bora a 14 % má pouze pasivní znalost jazyka. U mluvčích třetí generace je již očividný výrazný posun do španělštiny, kdy pouze polovina vykazuje aktivní znalost bora. U nejmladší generace se sice ještě setkáme s aktivními mluvčími bora, nicméně polovina dětí má již pouze pasivní znalost domorodého jazyka a více jak třetina je monolingvní ve španělštině. I v tomto případě je velmi pravděpodobné, že jazykový posun do španělštiny bude brzy dovršen.

Zdá se, že jazykový posun započal později než u sousedních Huitotů, protože se většina informátorů vyjímaje nejmladší generaci shodla na skutečnosti, že se v období jejich dětství v rodině komunikovalo pouze v bora a většina rodičů měla minimální či nulovou znalost španělštiny. Stejně jako u Huitotů i zde je poměrně vysoká migrace obyvatel, minimálně 33 %, v rámci všech generací kromě první kategorii nejstarších mluvčích. U migrujících příslušníků jazykové kompetence klesají v porovnání s obyvateli komunity, nicméně charakteristika jazykového posunu je srovnatelná s Pucaurquillem. Fakt, že není znatelný markantní rozdíl mezi migranty a obyvateli osady, může být způsoben tím, že někteří obyvatelé míří do okolních komunit, kde údajně jazykový posun do španělštiny není v tak pokročilém stadiu. Konkrétní informace bohužel k dispozici nemáme.

Mezigenerační přenos bora dokládá, že mluvčí v této komunitě tíhnou více k užívání domorodého jazyka. První generace komunikuje se svými potomky z 30 % pouze v bora, 70 % užívá i španělštiny, přenos mateřského jazyka v tomto případě není narušen. Ačkoli u druhé generace převažuje užívání bora, třetina mluvčích přenáší na své potomky pouze španělštinu, u třetí generace je to přesně polovina rodičů.

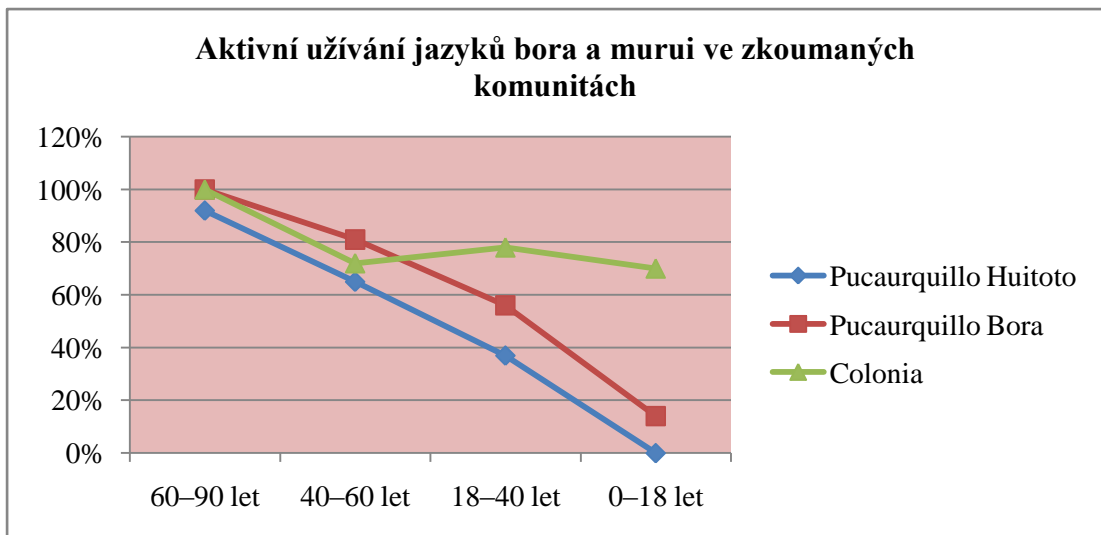
Migrace má zásadní dopad na přenos bora, neboť u sledovaných rodin téměř všichni rodiče přenášejí na své potomky výhradně španělštinu. Tento rozdíl oproti jazykovým kompetencím migrantů může být vysvětlen tím, že osoby opouští komunitu s aktivní znalostí jazyka, kterou si podle informátorů ve většině případech uchovávají. Ze všech migrujících osob tvoří příslušníci druhé generace pouze 7 %, třetí generace mluvčí 45 % a nejmladší generace 48 %. Vzhledem k tomu, že více jak 75 % migrantů žije bez partnera a 80 % párů je smíšených¹⁷⁴, vychází výsledky v oblasti jazykových kompetencí ve prospěch domorodých jazyků na rozdíl od přenosu jazyka, kde se rodiče logicky v rámci společné komunikace rozhodnou pro španělštinu. Musíme zde podotknout, že je nepravděpodobné, aby si většina migrantů udržela jazykové kompetence na stejné úrovni jako v době pobytu v osadě, a proto pokládáme zprostředkovaná data za lehce zavádějící.

¹⁷⁴ Ve valné většině případů došlo ke spárování s monolingvním mluvčím španělštiny.

V **Colonii** je situace odlišná od Pucaurquilla. Ačkoli je první generace obyvatel stejně jako u Borů v Pucaurquillu plně bilingvní, zbylé tři generace vykazují podobné výsledky v jazykových kompetencích. 70–80 % je bilingvních, nicméně k jazykovému posunu do španělštiny dochází až u nejmladší generace, protože u druhé a třetí generace zbylých 20–30 % tvoří noví usedlíci komunity. Mezi nejmladšími mluvčími je 24 % dětí s pasivní znalostí bora a jedno dítě monolingvní ve španělštině. Situace v komunitě je příznivá díky zachování mezigeneračnímu přenosu bora. Nejstarší mluvčí na potomky přenášejí pouze bora, druhá generace již s osvojením španělštiny přenáší na potomky oba jazyky a až u třetí generace se v komunitě setkáme s jednou rodinou, kde je komunikace s dětmi převážně ve španělštině. Jazykový posun do španělštiny je tu patrný, ale dochází k němu znatelně pomaleji než v předchozí osadě.

Důležitým zjištěním je skutečnost, že zmiňované monolingvní dítě nemá žádné kompetence v bora, ačkoli jsou jeho rodiče oba bilingvní a v domě žije i babička, která je monolingvní v bora. Chlapec má ve škole výuku v domorodém jazyce a volný čas často tráví se svou o čtyři roky starší sestřenicí, která v bora plynně hovoří. Tato situace jasně dokazuje, že i zdánlivě příznivé podmínky pro zachování jazyka nedokáží v některých případech zabránit jazykovému posunu v domorodých komunitách.

U migrujících osob, což je celkem 43 % obyvatel, je markantnější posun do španělštiny i větší narušení mezigeneračního přenosu. Nejvýrazněji se to projevuje u nejmladší generace, kde je třetina mluvčí monolingvní ve španělštině, neboť 75 % mluvčí třetí generace svým potomkům předává pouze tento dominantní jazyk.

Graf č. 7: Aktivní užívání jazyků bora a murui ve zkoumaných komunitách

Výzkum ve zkoumaných komunitách jasně prokázal narušení mezigeneračního předávání jazyka a jazykový posun do španělštiny. Zatímco v Colonii existují vhodnější podmínky pro zachování bora a k posunu dochází velmi pomalu, v Pucaurquillo je situace kritická. V komunitě Huitoto je nejmladší generace téměř kompletně monolingvní ve španělštině a tento jazyk převažuje jako nástroj komunikace u mluvčích do šedesáti let věku. U migrujících osob je ztráta kompetencí v bora či murui zřetelnější, jedním z negativních faktorů je párování s monolingvními mluvčími španělštiny. Lze konstatovat, že migrace výrazněji přispívá k narušení mezigeneračního přenosu domorodých jazyků, ke kterému v komunitách dochází spíše pozvolna. Podle výsledků je zřejmé, že od aktivního osvojení španělštiny stačí pouhé tři generace k završení posunu.

V komunitě Huitoto můžeme konstatovat osmý stupeň škály GIDS, kdy je jazyk zčásti užíván několika mluvčími nejstarší generace. U Borů v Pucaurquillo se situace jeví příznivěji, neboť u větší části obyvatel jazyk slouží k mezigeneračnímu předávání tradic. Nicméně při bližší analýze je zřejmé, že generace mluvčích, která je ještě schopná biologické reprodukce, již z poloviny přenáší na potomky pouze španělštinu. Šestý stupeň je podle Fishmana v otázce zachování jazyka zcela zásadní. Lze konstatovat, že pokud nebude vynaloženo aktivní úsilí na zachování bora především ze strany rodičů a jejich potomků, brzy se situace dostane do stadia jako u sousedních Huitotů, kdy už posunu do španělštiny prakticky nelze zabránit. Nejlépe

je na tom osada Colonia, kde je zachováno mezigenerační předávání jazyka a bora se užívá část roku i při vyučování. Vzhledem k počtu obyvatel a jejich vysoké migraci je v tomto případě rozhodující postoj nejmladší generace, zda se v osadě usadí a zda si najde partnera ze skupiny Bora. Hrozí zde kromě jazykového posunu do španělštiny i zánik osady jako takové.

4.4 Nejmladší generace mluvčích a škola

Již v předcházejících dvou kapitolách jsme si charakterizovali nejmladší generaci z hlediska jazykových kompetencí a postoji vůči jazyku. Nyní informace doplníme o jazykové chování žáků, u kterého vycházíme z dat získaných z dotazníků. Nejprve si přiblížíme fungování domorodých jazyků ve školském systému, problematiku bilingvní výuky a jazykové kompetence bilingvních učitelů. Stručně nahlédneme, jakou roli sehrála škola v otázce osvojování španělštiny v minulosti a na závěr si shrneme stanovisko rodičů týkající se jazykového posunu v komunitách, jeho příčin a možného zvrácení.

4.4.1. Domorodé jazyky ve školním prostředí

V Peru jako ve většině zemí Latinské Ameriky se základní škola skládá z *escuela primaria* a *escuela secundaria*, které bychom mohli přirovnat k prvnímu a druhému stupni základních škol v ČR. Namísto mateřské školy existuje tzv. *escuela inicial*, kde si děti od tří let osvojují počáteční dovednosti v psaní a čtení. Ačkoli ze strany státu vzešly první pokusy o zavedení bilingvní výuky do škol již v osmdesátých letech, jednalo se především o kečuánskou oblast And. Ve stejném období se v povodí Ampiyacu rozšířila bilingvní výuka díky misionářům ze SIL. Teprve před pár lety byl pro oblast Amazonie vypracován speciální projekt Plan Estratégico 2001–2005 o interkulturním bilingvním vzdělávání, iniciativy AIDSESEP, Organizaciones de la Cuenca Amazónica a Ministerstva školství v Peru, jenž jsme diskutovali již v první části práce. Jedná se o reformu školského projektu SIL, který údajně způsobil kulturní represi domorodých obyvatel. Tradice a zvyky, které nebyly v rámci evangelia přijatelné, museli domorodci potlačit. Celkově koncept vzdělávání ponechával stranou idniánský způsob myšlení. Jako důsledek je označováno znehodnocení jazyka, diglosie, částečné upuštění od tradičních rituálů a praktik.

Nový způsob výuky se mimo jiné soustředí na vztah žáka a učitele, kde je větší důraz kladen na kosmovizi domorodých obyvatel a na společné poznávání praktických aspektů každodenního života. Na školení bilingvních učitelů se podílel i Jorge Gasché.

Hlavním problémem celého projektu interkulturního vzdělávání je naprosto neefektivní distribuce bilingvních učitelů. Běžně se stává, že učitel pocházející z domorodé komunity je poslán do odlišné oblasti, kde v lepším případě vyučuje domorodý jazyk, na který byl vyškolen. Není ovšem výjimkou, že se učitelé dostanou do oblastí, kde dominují jiné domorodé jazyky a oni jsou nuceni se naučit alespoň základy, aby byli schopni jazyk vyučovat. Tato absurdní situace bohužel převládá v celém regionu, neboť neexistuje spolehlivý systém, podle kterého by se učitelé distribuovali. Vedení školy v Pucaurquillu toto nelogické počínání potvrdilo s argumentem, že se tím bohužel zatím nikdo z pověřených osob hlouběji nezabýval. Domorodé jazyky vyučují i osoby s minimální jazykovou kompetencí jako je tomu v Pucaurquillu. Ačkoli v osadě žijí bilingvní učitelé s velmi dobrou aktivní znalostí domorodých jazyků, pracují na školách v jiných komunitách, v současnosti např. v osadách Brillo Nuevo, Nuevo Perú a Tierra Firme. Proti tomuto systému se ohradili nejen rodiče, ale i učitelé, pro které je tato situace demotivující. Většina z nich by ráda přispěla ke zlepšení jazykové situace v rodné osadě. Naopak učitelé, kteří nepocházejí z komunit, se po skončení výuky či odpracovaném týdnu navrací do místa svého bydliště a neprojeví žádný zájem ani snahu podpořit nebo změnit stávající situaci jazyků.

V současnosti vznikají regionální iniciativy s cílem vyškolit další bilingvní učitele a zavést novou metodologii výuky domorodých jazyků do škol, na kterých spolupracuje UCP (Universidad Científica del Perú) a opět i Jorge Gasché. Největší překážkou zavedení stávajícího projektu do praxe je skutečnost, že místa bilingvních učitelů v komunitách jsou obsazena a zatím neexistuje žádné řešení, jak je nahradit novými specialisty. Rubén Medina, prezident asociace Curuinsi podporující rozvoj domorodých komunit, to komentuje slovy: *Nemáme kvalifikované lidi. Bilingvní učitelé neumí psát, ani mluvit, nemají znalosti zděděné po předcích a jedině, o co se zajímají, je plat. Je potřeba vyškolit naše učitele a nahradit ty původní. (No tenemos capacidades. Los maestros bilingües no saben escribir, ni hablar, no tienen conocimiento ancestral y su único interés es el saldo. Hay que capacitar a nuestros*

maestros y reemplazar a los viejos.) Ačkoli jsou vize projektu slibné, jejich realizace se pravděpodobně uskuteční v dlouhodobějším časovém horizontu.

S bilingvní výukou, kde by byl domorodý jazyk nástrojem instrukce při hodinách, se v povodí Ampiyacu nesetkáme. Rozdílem oproti staršímu systému je přítomnost bilingvních učitelů a dvě hodiny týdně tzv. *lengua uno/dos*, tj. výuky domorodého jazyka. Během posledních tří let stát začal prosazovat novou jazykovou politiku, kde je podporováno především vzdělání u domorodého obyvatelstva, aby byla zvýšena gramotnost země. Vzhledem k tomu, že politici neznají skutečnou situaci v komunitách, bylo vyžadováno, aby se domorodý jazyk během výuky praktikoval co nejvíce (v ideálním případě jako jazyk instrukce). Tento požadavek vycházel z předpokladu, že domorodci porozumí výkladu snáze v mateřském jazyce než ve španělštině. Školy si osnovy sestavují podle vlastních možností a především podle jazykových kompetencí učitelů a žáků. V současnosti by výuka výhradně v domorodém jazyce nebyla možná, protože nejmladší generace mluvčích se potřebuje jazyk naučit od základů. Dalším rozdílem mezi současným a předešlým postavením domorodých jazyků v prostoru školy je jejich rovnoprávnost. Několik informátorů v komunitě bora potvrzuje, že v 60. a 70. letech ve škole nebylo dovoleno užívat domorodé jazyky a žáci za to byli trestáni. Komunikovat v bora mohli pouze o přestávkách se spolužáky, ale jakmile vstoupil vyučující do třídy, všechny konverzace musely probíhat ve španělštině.

V Pucaurquillu studuje celkem 160 žáků, 100 v *escuela primaria a inicial*, 60 v *escuela secundaria*. Domorodý jazyk se vyučuje dvakrát týdně jednu hodinu v rámci *escuela primaria*. Žáci by si měli v domorodém jazyce osvojit základní komunikační dovednosti, abecedu a gramotnost. Od minulého roku se děti učí písňe v domorodých jazycích v *escuela inicial*. Škola funguje od roku 1955, v roce 1992 byl otevřen i druhý stupeň základní školy. V jazyce bora existují učební pomůcky jako je čítanka, slabikář, ale i matematika. V murui mají školy k dispozici pouze zastaralé materiály vypracované lingvisty SIL, které se již nepoužívají. Na základě spolupráce s kurakou Huitotů Donem Alfonsem vytvořil Jorge Gasché speciální čítanky v jazyce murui. Text je bohužel natolik komplikovaný, že ho není možné užívat ani s pokročilými žáky. Učitelé se shodují na tom, že materiál je určen především odborníkům, profesorům a lingvistům, ačkoli prvotní záměr byl vytvořit pomůcky pro první stupeň základních škol (viz příloha č. 9.5.2.). Od roku 2006 se

v *escuela secundaria* vyučuje angličtina. 91 % dospělé populace a 96 % žáků s výukou souhlasí a znalost angličtiny považuje za důležitou kvůli lepším pracovním příležitostem nebo za účelem komunikace s americkými turisty. Jeden informátor podotkl, že se jedná o novou módu a že pro komunity nemá výuka tohoto jazyka žádný význam.

V Colonii je pouze *escuela primaria*, kde studuje osm žáků. Škola je už dva roky pod vedením Léviz del Águily Míveco, která upravila osnovy výuky potřebám komunity. Když před rokem nastoupila do funkce, většina dětí neměla téměř žádné jazykové kompetence ani v bora, ani ve španělštině. Podle jejich slov rodiče nedbali na předávání domorodého jazyka dětem a ty se naučily pouze španělštinu, jejíž verze se v komunitě blíží pidginu.¹⁷⁵ Vyučující si tak prakticky s dětmi nerozuměla. Z toho důvodu byly první čtyři měsíce vyučovány pouze dva předměty zaměřené na konverzaci: *comunicación* ve španělštině a *lengua uno* v bora. Stejná strategie byla zavedena i letošní rok během prvního měsíce výuky po prázdninách, kdy žáci vždy jeden celý den konverzovali ve španělštině a následující den v bora.

Školu v osadě Brillo Nuevo budeme stručně charakterizovat na základě setkání s tamním ředitelem Orlandem Vázquezem. V *escuela primaria* a *secundaria* studuje dohromady asi 125 žáků. Výuku domorodého jazyka bora mají na starost čtyři bilingvní učitelé. I zde rodiče a vedení školy protestují proti mesticům, kteří nemají dostatečné kompetence v jazyce a požadují učitele, kteří budou přímo z osady. Jazykové kompetence žáků v mateřském jazyce jsou velmi dobré, nicméně poslední dobou se začíná v komunitě prosazovat španělština. Děje se tak následkem migrace nejmladší generace za prací a studiem a kvůli novým usedlíkům z odlišných etnolingvistických skupin. V komunitě se i nadále bora udržuje jako přirozený nástroj komunikace v rodinách a díky tomu se neztrácí u nejmladší generace. Nicméně děti si jazyk nejdříve osvojí pasivně a mluvit začínají až v pozdějším věku. Obecně jsou jejich kompetence ve španělštině lepší než u dětí v Colonii.

¹⁷⁵ Toto tvrzení nemohu potvrdit, protože jazyk bora neovládám a neposoudím kompetence dětí. Nicméně některé děti v komunitě jazykem bora plyně hovoří. Jejich vyjadřování ve španělštině je velmi zjednodušené.

4.4.2. Profil bilingvních učitelů a forma výuky domorodého jazyka

V současnosti je povolání bilingvních učitelů v komunitách považováno za ekonomicky velmi výhodné, což motivuje především rodiče a nejmladší generaci k osvojení si mateřského jazyka. Ačkoli plat učitelů není vysoký, jedná se především o pravidelný finanční příjem, který jim zajišťuje ekonomickou jistotu. Učitelé tak zaujímají vyšší postavení i ve společenském žebříčku.

V Pucaurquillu vyučují *lengua dos* dva učitelé, oba pochází přímo z osady, nicméně mladší Rivelino Dávila v současnosti žije v nedaleké komunitě Cushillo Cocha. Oba dva pocházejí z bilingvních rodin. V Colonii je ve škole jediná učitelka, Léviz del Águila Míveco, jež vyučuje všechny předměty včetně *lengua uno*. Původem je z Brilla Nueva z rodiny Bora. Již dvacet dva let žije v Iquitos.

Jméno	Věk	Pohlaví	Jazyky	Jak dlouho učí ?	Počet dětí ve třídě	Kolik z dětí mluví m/b*?	Kolik dětí rozumí m/b*?
Grimaldo	57	M	šp, murui	25 let	25	20	20
Dávila	34	M	šp, murui	začíná	20	10	10
Águila Míveco	42	Ž	šp, bora	15	8	3	7

*m=murui, b=bora

Tabulka č. 6: Profil bilingvních profesorů

Grimaldo během studií na bilingvního učitele prošel speciálními jazykovými kurzy, zatímco Dávila ne. Mohu potvrdit, že během vyučovací hodiny mateřského jazyka učitel Grimaldo prokázal lepší znalost murui než jeho kolega, který si nebyl jistý pravopisem a některá slova musel konzultovat. Nicméně ani Grimaldo si nebyl ve všech pravopisných jevech jistý. Hodina proběhla ve španělštině a sestávala z jedné aktivity, které se ze 17 dětí aktivně účastnilo šest, ostatní jen opisovaly z tabule. Celkově byla výuka velice chaotická a většina žáků naprosto nesoustředěná. Ačkoli je zde patrný rozdíl mezi začínajícím pedagogem a kolegou s dlouhodobou praxí, domnívám se, že jazykové kompetence obou vyučujících jsou nedostatečné. Bilingvní učitelka, která pracuje mimo osadu v komunitě Nuevo Perú, nabádá své kolegy v Pucaurquillu, aby vyučování *lengua uno* probíhala výhradně v murui či v bora a aby španělštinu neužívali ani jako jazyk instrukce. Náplní hodin domorodého

jazyka je čtení, psaní a rozšíření slovní zásoby v murui. Konverzace má podle vyučujících probíhat doma s rodiči a během výuky pro tuto aktivitu není prostor. Oba dva učitelé jsou nespokojení s novými požadavky státu rozšířit výuku domorodého jazyka, obecně projevují minimální jazykovou loajalitu a murui neužívají ani při komunikaci mimo školní prostředí. Shodují se na tom, že někteří učitelé v povodí nemají dostatečné jazykové kompetence v jazycích, které vyučují.

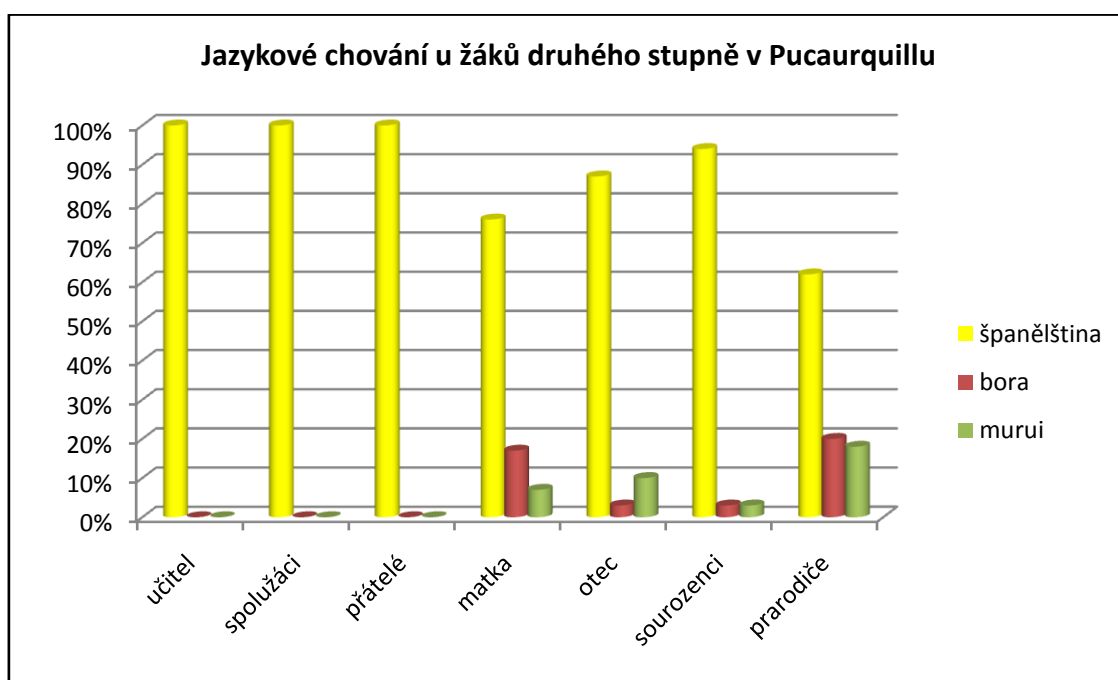
V Colonii proběhlo důkladnější pozorování výuky domorodého jazyka. Ačkoli nemůžeme posoudit korektnost vyjadřování tamní vyučující, neprojevila během výuky žádné pochybnosti a hodiny *lengua uno* probíhaly výhradně v bora. Celkově se její jazykové kompetence jeví jako velmi dobré. Během studií neabsolvovala žádný jazykový kurz a přiznala, že se pravopis bora doučila až po studiích od rodičů. Univerzity údajně předpokládají, že přijímaní studenti již zvládají základní dovednosti v mateřském jazyce jako je čtení a psaní. Ve škole jsou z přítomných osmi dětí dvě se speciálními potřebami, kterým vyučující musí věnovat zvýšenou pozornost. Ačkoli mají někteří žáci problém s kompletním porozuměním výkladu, učitelka nepřepíná do španělštiny a hledá způsoby, jak je zapojit. Po všech žácích je vyžadováno, aby při hodinách *lengua uno* komunikovali pouze v bora, což je vzhledem k jejich rozmanitým kompetencím v jazyce velmi obtížné. Jak již bylo řečeno, náplní hodin je první týdn výuky především konverzace, čtení a psaní si žáci osvojují až v dalších měsících. Vyučující je velmi důsledná a jeví zájem o výuku jazyka, ačkoli je to pro ni velmi náročné i kvůli tomu, že není vyškolená na práci se speciálními dětmi. Nabádá rodiče, aby s dětmi komunikovali v bora, neboť, co se naučí ve škole, je nutné doma procvičovat. Podle jejích slov je zásadní, aby děti nejdříve uměly velmi dobře mateřský jazyk, poté se mohou začít učit španělsky. Ačkoli má kladný postoj k bora, sama konverzuje s rodiči i dětmi po skončení výuky výlučně ve španělštině.

V souvislosti s výukou *lengua uno/dos* učitelé odpověděli i na otázku, zda mají nějaké negativní zkušenosti s tím, že by se žáci styděli mluvit či se jim někdo při hodinách posmíval. V Pucaurquillu tyto zkušenosti nemají, nicméně oba vyučující se domnívají, že si žáci neváží mateřského jazyka a cítí se méněcenní, neboť jazykový status murui je velmi nízký z pohledu peruánské společnosti. Ve škole v Colonii se oba žáci se speciálními potřebami stydí mluvit, neboť se jim ostatní posmívají za špatnou výslovnost.

4.4.3. Jazykové chování žáků

V této kapitole bylo u žáků zjišťováno užití jazyků ve škole, s přáteli a v rodinném prostředí s matkou, otcem, sourozenci a prarodiči. Všichni komunikují výhradně ve španělštině s přáteli a ve škole s učiteli a spolužáky. 55 % užívá španělštinu i při komunikaci se zmiňovanými rodinnými příslušníky. V rodinném prostředí mají domorodé jazyky nejsilnější zastoupení v komunikaci s prarodiči, celkem 38 %. S matkou mluví v bora či murui 24 % dotazovaných, s otcem 13 % a se sourozenci pouze dva žáci. Ačkoli je v komunitách patrná snaha prarodičů komunikovat s vnoučaty v bora či murui, jak to potvrzují sami informátoři nejstarší generace mluvčích, znalost jazyka se u nejmladší generace téměř vytratila. S odchodem této generace hrozí především v Pucaurquillu v komunitě Huitoto nahrazení běžné každodenní komunikace v murui mezi obyvateli a v rodinách definitivně španělštinou.

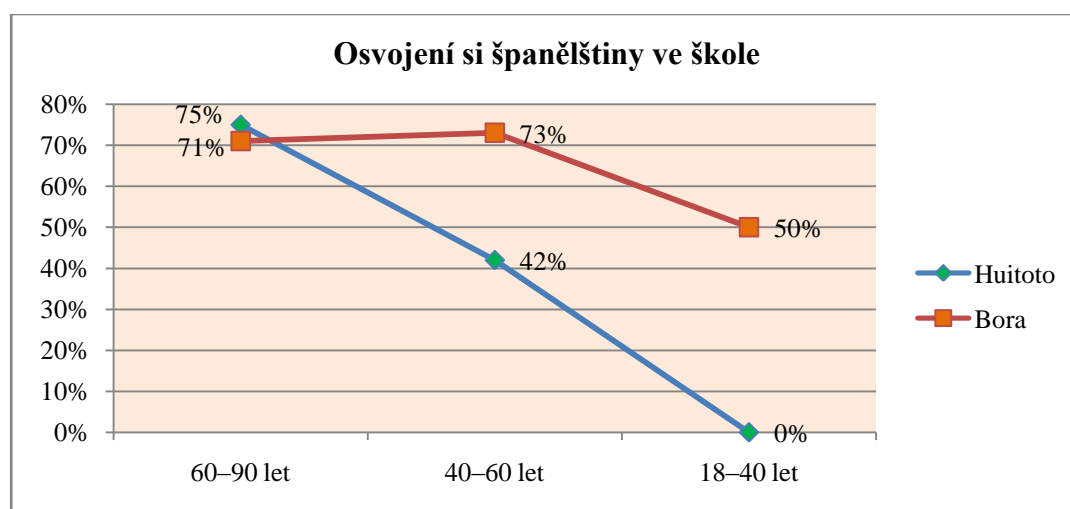
U žáků v Colonii probíhá komunikace se spolužáky a s vyučující výhradně ve španělštině. Z pozorování je patrné, že děti spolu přirozeněji konverzují ve španělštině než v bora. Domorodý jazyk je užíván v rodinném prostředí, kde stále figuruje jako plnohodnotný nástroj komunikace. V komunitě byl pozorován zajímavý jev, který potvrzuje jazykové chování u dětí v Brillu Nuevu. Nejmladší děti ovládají bora pouze pasivně a konverzovat v jazyce začínají až v pozdějším věku (8–10 let).

Graf č. 8: Jazykové chování u žáků druhého stupně v Pucaurquillu

4.4.4. Škola jako nástroj pošpanělštění

Škola je jednoznačně jedním z faktorů, který v minulosti urychlil jazykový posun do španělštiny. Ačkoli již po čtyřicet let v Pucaurquillu funguje bilingvní výuka, její aplikace se soustředila stejně jako dnes na výuku domorodého jazyka 2–3 hodiny týdně. Podle výsledků je zřejmé, že škola byla zpočátku pro většinu mluvčích místem, kde si mohli osvojit španělštinu. Aktivní znalost španělštiny vedla postupem času k tranzitivnímu bilingvistu, jak je patrné z mezigeneračního předávání jazyka. Vycházíme z odpovědí informátorů v rámci interview. Nejstarší generace Huitotů a Borů (60–90 let) si španělštinu osvojila ve škole, někteří i při pobytu ve městech, pouze jedna čtvrtina se jazyk naučila částečně od rodičů, částečně ve škole. Necelá polovina mluvčích druhé generace (40–60 let) v komunitě Huitoto má znalost španělštiny ze školy; třetí generace (18–40) jazyk přejímá pouze od rodičů. Nicméně u této generace pochází dvě třetiny informátorů z rodin, kde každý z rodičů patří k jiné etnolingvistické skupině, což je další z faktorů operující ve prospěch jazykového posunu. V komunitě Bora je vliv školy u druhé generace obdobný jako u generace nejstarší, u třetí generace má již polovina mluvčích znalost španělštiny z rodinného prostředí.

Graf č. 9: Osvojení si španělštiny ve škole

4.4.5. Rodiče a škola, možnost zvrácení jazykového posunu

V Pucaurquillu by si 41 % informátorů přálo, aby se více předmětů vyučovalo v domorodých jazycích murui a bora, popřípadě aby byla alespoň rozšířena výuka

předmětu *lengua dos*. Nicméně 28 % Huitotů a 43 % Borů si stěžuje na kvalitu výuky a nedostatečné jazykové kompetence vyučujících. Někteří dokonce viní bilingvní učitele z neznalosti jazyka svých potomků. Zatímco učitelé murui mají údajně minimální znalosti jazyka, v případě bora si obyvatelé stěžují především na špatnou výslovnost vyučujících a jejich neznalost ortografie. *Bilingvní učitelé nejsou kvalifikovaní...neumí psát, špatně vyslovují, to je to, co nám nejvíc schází. (Los maestros bilingües no son capacitados...escriben mal, pronuncian mal, eso es lo que más falta.)*

Všichni informátoři si uvědomují, že v osadě dochází k jazykovému posunu do španělštiny a že v této problematice hraje zásadní roli nejmladší generace. I přesto si v komunitě Huitoto valná většina rodičů nepřipouští zodpovědnost v otázce předávání jazyka mladší generaci a není ochotna vynaložit žádné úsilí. Pouze 19 % dotazovaných informátorů označilo domácí prostředí a komunikaci s potomky jako nezbytnou podmínku zvrácení jazykového posunu. Více jak polovina ale přiznala, že nemá dostatečné jazykové kompetence v domorodém jazyce. Někteří z nich se omezují alespoň na pomoc při psaní domácích úkolů. Pro rodiče je konverzace s potomky v domorodém jazyce vyčerpávající, a proto volí snazší variantu komunikace ve španělštině a spoléhají na školu. Několik informátorů v této instituci vidí klíčový faktor pro zachování domorodých jazyků.

Dalším místem, kde si děti i rodiče mohou osvojit jazykové kompetence v murui je maloca. Kuraka několikrát do týdne nabízí kurzy tradičních tanců a písní, ale jenom v období turistických návštěv dvakrát za rok. Obyvatelům se tento přístup nelíbí a stěžují si, že kuraka sdílí velmi málo znalostí se zbytkem komunity. Údajně by měl nabídnout jazykové kurzy alespoň pro děti během celého roku. *Kuraka by měl učit děti. Na setkáních by měl na dospělé mluvit pouze naším jazykem (murui), aby se mohli učit. Kuraka je egoista. (Curaca debería enseñar a los niños. En la reunión debería hablar puro ididoma (murui) a los adultos para que puedan aprender. Curaca es egoista).* Don Alfonso si připadá již starý a je znepokojen skutečností, že nemá žádného následovníka, jelikož všechny jeho děti komunitu opustily.

V komunitě Bora je ze strany rodičů patrná daleko větší aktivita a snaha mluvit s dětmi. *Zásadní je výchova doma, nejde o bilingvní učitele. (La educación es fundamental en la casa, no son los profesores bilingües.)* Pouze 13 % informátorů

spatřuje výuku ve škole jako zásadní faktor v otázce zachování jazyka. 32 % rodičů přiznává, že pokud matky nekomunikují se svými potomky v bora, není naděje na zvrácení jazykového posunu. *Ne kuraka, ale my, rodiče, musíme mluvit, potom následuje škola. (No curaca, sino nosotros como padres tenemos que hablar, después está la escuela.)* Kurakovi nikdo nevyčítá neznalost bora nejmladší generace, naopak několik informátorů uvedlo, že konverzace s ním mohou využít dospělí, aby mohli praktikovat bora. Ačkoli i zde si rodiče stěžují na obrovské úsilí při komunikaci s potomky, zvláště mladé matky jsou odhodlané své děti bora učit a vyvíjejí i určitý tlak na školu, aby vyřešila problém s nedostatečnou kvalifikací bilingvních učitelů.

4.5 Poznatky z výzkumu

Tato část práce analyzovala data získaná během terénního výzkumu v povodí Ampiyacu. Cílem bylo zjistit míru jazykového posunu do španělštiny ve třech zkoumaných komunitách a určit faktory, které ho podmiňují. Posun byl zachycen na základě oblastí užití domorodých jazyků a španělštiny a v rámci mezigeneračního přenosu jazyka na další generace. Jako faktory ovlivňující jeho průběh byl zkoumán postoj mluvčí vůči jazyku, s tím související jazykový status, migrace obyvatel a vliv školy.

V Pucaurquillu byla situace v komunitách Bora a Huitoto analyzována zvlášť, neboť je zde zřejmá různá míra jazykového posunu. U Huitotů se užití murui omezuje na konverzaci s nejstarší generací. Ačkoli část obyvatel ještě užívá oba jazyky, murui i španělštinu, obecně lze konstatovat, že španělština téměř nahradila domorodý jazyk ve všech oblastech užití. Kompetence v murui u mluvčích střední a nejmladší generace jsou charakteristické pasivní či nulovou znalostí jazyka. Jazykový posun do španělštiny je v posledním stadiu, k jeho úspěšnosti přispěly i smíšené svazky, ve kterých žije více jak polovina obyvatel.

Početnější komunita Bora se nachází v procesu transitivního bilingvismu, kde většina mluvčích střední a nejstarší generace užívá ke každodenní komunikaci bora i španělštinu. U nejmladší generace je z větší části zaznamenán posun do španělštiny. I zde podmínilo posun párování mezi příslušníky různých etnolingvistických skupin.

Nízký status obou etnolingvistických skupin v peruánské společnosti a s ním související komplex méněcennosti vedly v minulosti ke stigmatizaci jazyků bora a

murui. Negativní postoj rodičů vůči jazyku způsobil, že byl narušen mezigenerační přenos jazyka. V posledních třech letech stát s novou jazykovou politikou začal podporovat domorodé obyvatelstvo a ekonomicky ho motivovat k udržování vlastní kultury a jazyka. Nejen díky tomu dnes většina obyvatel Pucaurquilla pokládá za důležité domorodé jazyky zachovat. Nejstarší generace v obou komunitách a střední generace Borů se s jazykem ještě ztotožňuje a tato jazyková loajalita vede k vyvíjení tlaku na nejmladší generaci mluvčích. Zbytek obyvatel vidí v domorodých jazycích především ekonomické výhody pro své potomky. Také turismus pozitivně ovlivňuje postoj k jazyku. Můžeme konstatovat, že zájem většiny Huitotů je buď povrchní, to znamená, že ke svému jazyku mají spíše lhostejný postoj, nebo se omezuje na ekonomickou hodnotu jazyka. Ačkoli v komunitě Bora mluvčí skutečně mají vůči svému jazyku pozitivní postoj, bohužel neexistuje všeobecná iniciativa ani praktické kroky k jazykové revitalizaci. Aktivní činnost je patrná v individuálních případech a z hlediska zachování jazyků je nedostačující, neboť nejmladší generace spatřuje výhody především ve španělštině a komunikaci v domorodých jazycích často ignoruje.

V Colonii je situace příznivější, neboť obyvatelé stále ještě užívají bora v každodenní komunikaci ve všech oblastech užití. Pozitivní postoj k jazyku je podmíněn hrdostí a sebeúctou obyvatel. Jazykový posun do španělštiny probíhá u nejmladší generace mluvčích a je opět podpořen smíšenými páry. Stejně jako u některých dětí bora v komunitách Brillo Nuevo a Pucaurquillu se eviduje aktivní užívání bora až v pokročilejším věku (asi 10 let).

Data o mezigeneračním přenosu murui v Pucaurquillu potvrdila, že u Huitotů je jazykový posun do španělštiny téměř dovršen, neboť byl narušen přenos jazyka a komunita se nachází na osmém stupni Fishmanovi škály GIDS. Výzkum byl zaměřen na přenos jazyka ve čtyřech generacích u všech obyvatel komunit, v tomto případě ke kompletnímu posunu dochází v rámci tří generací. V obou komunitách Bora je situace příznivější. V Colonii je jazykový posun zaznamenán až u nejmladší generace, v Pucaurquillu je přenos jazyka narušen už u druhé generace mluvčích. Komunity se nachází v situaci, kdy budoucnost jazyka bora závisí na nejmladší generaci, respektive na aktivním úsilí mluvčích jazyk zachovat. Vzhledem k velikosti osady Colonia (čítá pouhých 65 obyvatel) je v současnosti zásadní i otázka migrace, neboť komunita může zaniknout. Trvalá migrace, která se pohybuje ve zkoumaných

lokalitách mezi 30–40 %, jednoznačně přispívá k jazykovému posunu u rodinných příslušníků žijících mimo rodnou osadu. Největší změny v jazykových kompetencích jsou patrné u migrujících mluvčích z osady Colonia.

Škola v minulosti přispěla k šíření španělštiny v oblasti a u většiny obyvatel prvních dvou generací v Pucaurquillu byla místem, kde si tento jazyk osvojili. V současnosti by tato instituce měla podporovat gramotnost v domorodých jazycích prostřednictvím bilingvní výuky. Bohužel v Pucaurquillu i v Colonii se výuka omezuje na dvě hodiny domorodého jazyka týdně pouze na prvním stupni škol, zbytek hodin probíhá výhradně ve španělštině. Největším problémem v celé oblasti je nedostatečná kvalifikace bilingvních učitelů, a tudíž jejich minimální kompetence v domorodých jazycích. V jazyce murui navíc neexistuje ani vhodný učební materiál. Lze konstatovat, že výuka jazyka murui v Pucaurquillu nepřispívá k zachování jazyka a škola jako taková naopak přispívá k jazykovému posunu. Na rozdíl od sousedních Borů si většina rodičů Huitoto není ochotna přiznat zodpovědnost v otázce předávání jazyka potomkům a klíčový faktor pro zvrácení jazykového posunu vidí v kvalitní výuce v domorodých jazycích. V Colonii díky lepším kompetencím tamní učitelky výuka jednoznačně přispívá k osvojování si jazykových dovedností v bora i ve španělštině.

Na závěr si shrneme faktory, které podmínily jazykový posun ve zkoumaných lokalitách. V minulosti jím byl negativní postoj vůči domorodým jazykům, který vedl k přerušení mezigeneračního předávání jazyků; výuka ve španělštině a její institucionální podpora; soužití různých etnolingvistických skupin v rámci jedné osady a smíšené svazky; trvalá či sezónní migrace obyvatel.

5. Závěr

Jazykový posun u minoritních jazyků je komplexní téma, které zahrnuje kromě sociolingvistických otázek i nepřeborné další vlivy, jež je třeba zohlednit ve zkoumané problematice. Vzhledem k rozsahu práce a možnostem výzkumu si uvědomuji, že jednotlivým aspektům nebyla věnovaná dostatečná pozornost a k jejich celistvému pochopení by bylo nutné provést hlubší analýzu. Cílem práce bylo spíše na rozmanité vlivy poukázat a otevřít tak možnosti dalšího zkoumání. Z obecného hlediska práce přibližuje českému čtenáři postavení domorodých jazyků v peruánské společnosti.

Úvodní část se soustřeďuje na minoritní jazyky na peruánském území ze synchronního i diachronního hlediska a upozorňuje na nedostatečnou pozornost jednak ze strany lingvistů, ale i státu. V současnosti nejsou studie týkající se klasifikace a rozmístění jednotlivých jazyků jednotné, stejně tak neexistují shoda ohledně jejich počtu a pojmenování. Historická perspektiva odhaluje, že s příchodem Evropanů na Americký kontinent je narušen přirozený vývoj jazyků a kontakt mezi domorodými kmeny se zintenzivňuje. Mnoho jazyků již zaniklo, jiné čeká brzy pravděpodobně stejný osud. Ze strany státu je obecně etnolingvistickým skupinám věnována pozornost až v posledních desetiletích. Ale jsou to především různé asociace a jiné iniciativy, které se snaží podpořit amazonské obyvatele. Nicméně jak odhaluje poslední část této práce, např. praktické výsledky projektu interkulturního bilingvního vzdělávání jsou bez nadsázky mizerné a velmi vzdálené vytouženým cílům.

Na základě teoretické části, kde byly diskutovány faktory ovlivňující jazykový posun, jsme se ve zbývajících dvou částech práce soustředili na analýzu sociolingvistické situace ve zkoumané lokalitě. Konkrétně třetí část seznamuje s etnolingvistickými skupinami Huitoto a Bora, jenž se nachází v povodí řeky Ampiyacu v regionu Loreto v Peru, kde proběhl v roce 2013 terénní výzkum. Jmenovitě se jedná o osady Pucaurquillo a Ancón Colonia. Na základě sebraných dat i literárních pramenů je sestaven sociolingvistický profil komunit a mapují se extralingvistické faktory, které se významně podílejí na jazykovém posunu, tj. na ztrátě původních jazyků. Jedná se o:

- drastický úbytek obyvatel v minulosti, vykořenění mluvčích z přirozeného prostředí a jejich nedobrovolný přesun do současné lokality

- rozptýlenost mluvčích na území dvou států a sporadický kontakt s příbuznými
- poloha osady Pucaurquillo vs. Ancón Colonia: v první osadě je více patrný vliv většinové společnosti a s ní související větší míra akulturace a modernizace
- v Pucaurquillo soužití dvou početných etnolingvistických skupin, u jejichž jazyků, bora a huitoto murui, je velmi nízká vzájemná srozumitelnost
- velký počet různých etnolingvistických skupin v oblasti a obecně vysoký stupeň míšenectví
- vliv evangelické církve
- ekonomická nestabilita a s tím související vysoká trvalá či sezónní migrace
- nedostatečná podpora státu: neexistence standardní normy, pedagogického materiálu, literatury či rozhlasových a televizních stanic v jazycích bora a huitoto murui

Obecně můžeme konstatovat, že podmínky k zachování domorodých jazyků v oblasti jsou nedostačující a naopak je zřejmé, že se zde setkáme s mnohými faktory operujícími ve prospěch jazykového posunu ke španělštině. Osada Ancón Colonia má díky své geografické poloze a jisté izolovanosti větší předpoklad zachovat jazyk bora jako nástroj každodenní komunikace. V Pucaurquillo je situace kritická, jak je patrné z poslední, stěžejní části práce.

Data z výzkumu byla základem čtvrté části, kde jsme se pokusili zachytit vývoj a stupeň jazykového posunu na základě mezigeneračního přenosu a oblastí užití jazyka. V potaz byly brány další významné faktory, jako je postoj mluvčích vůči jazyku, migrace obyvatel a vliv školy. Výzkum byl zacílen na tři skupiny mluvčích jazyků bora a huitoto murui: obyvatele komunit Bora a Huitoto, žáky základní školy a bilingvní učitele. Nejosvědčenější metodou bylo polostrukturované interview, ale data o jazykovém posunu byla získána i na základě dotazníku a pozorování. Můžeme konstatovat, že jazykový posun je v dané oblasti v pokročilém stadiu a brzy bude pravděpodobně dovršen z těchto důvodů:

- téměř kompletní nahrazení domorodých jazyků španělštinou ve všech oblastech užití, především u mluvčích posledních třech generací
- diskriminace domorodých obyvatel v minulosti, pocit méněcennosti a stigmatizace jazyků bora a huitoto murui
- nízký společenský a ekonomický status mluvčích a s ním související lhostejný postoj k domorodému jazyku

- přerušení mezigeneračního předávání jazyka, zvláště nejmladší generace mluvčích ztratila veškeré kompetence v bora i huitoto murui
- soužití ve smíšených svazcích u více jak poloviny obyvatel komunit, kde ke společné komunikaci slouží španělština
- nedostatečná motivace mluvčích udržovat vitalitu jazyků, téměř nulová institucionální podpora bora a huitoto murui
- nedostatečná kvalifikace bilingvních profesorů a jejich neangažovanost
- institucionální podpora španělštiny v minulosti, škola jako nástroj zdokonalení dovedností v tomto jazyce v současnosti

Výsledky jasně dokazují, že jazyky bora a huitoto murui se ve zkoumané lokalitě nacházejí někde na 7. a 8. stupni Fishmanovy škály GIDS, tedy za hranicí možného zvrácení jazykového posunu. Stejně jako u mnohých jiných studií v oblasti jazykového posunu i zde je patrné, že posun od svého počátku potřebuje tři generace k dovršení. Osvojení španělštiny tedy vede k transitivity bilingvismu a následné ztrátě jazyka. Vzhledem k absenci revitalizačních projektů i individuálních snah dojde ke ztrátě původních jazyků ve zkoumané lokalitě pravděpodobně s odchodem nejstarší generace mluvčích.

Tato práce měla za cíl především seznámit českého čtenáře se současnou situací domorodých jazyků v peruánské Amazonii a upozornit na rozmanité vlivy, které se neodvratně zasluhují o úbytek jazykové diverzity. Indiánské jazyky mizejí velkou rychlostí a tím je ochuzena i kultura jejich mluvčích. V neposlední řadě tedy bylo mojí snahou „zviditelnit“ tento zapomenutý kus světa a „dát hlas“ i jeho obyvatelům. Výzkum navázal na započatou práci v oblasti domorodých jazyků mé školitelky a vedoucí práce PhDr. Venduly V. Hingarové, Ph. D.

6. Resumen Español

La sustitución lingüística en las lenguas minoritarias del Perú: el caso de la comunidad Bora-Huitoto

El fin de este trabajo es introducir el tema de las lenguas minoritarias del Perú al lector checo con un enfoque en la sustitución lingüística que es un fenómeno divulgado en el territorio estudiado. Ofrezco una perspectiva sociolingüística basada en los datos recogidos durante la investigación de campo realizada en primavera de 2013 en el Perú. Estos datos se analizan en las dos últimas partes del trabajo, sobre todo en la cuarta. En las dos primeras partes se expone el tema de las lenguas minoritarias en términos más generales y se introduce el marco teórico.

La primera parte presenta la cuestión del estudio de las lenguas minoritarias en el Perú desde el punto de vista sincrónico y diacrónico. Primero se centra en una clasificación lingüística, cuya elaboración ha sido complicada por la distribución heterogénea de familias lingüísticas, la difusión de las lenguas y sus contactos mutuos y por la difícil tarea de identificar las etnias particulares. Una perspectiva histórica revela que con la llegada de los europeos al continente americano se perturba la evolución natural de las lenguas y el contacto entre las tribus indígenas se intensifica. Muchas lenguas se han extinguido, otras están en proceso de extinción. Actualmente no hay consenso ni sobre la clasificación y la distribución, como tampoco sobre el número y los nombres de las lenguas particulares. Eso se debe a la falta de atención de la mayoría de los lingüistas y del Estado que sólo ha comenzado a interesarse por esta parte de la población en las últimas décadas. Pero son sobre todo las asociaciones especializadas y otras iniciativas las que intentan apoyar a los habitantes amazónicos.

En la segunda parte se discuten varios enfoques teóricos que sirvieron de base para la metodología de la investigación. Mi intento es ver la problemática del concepto de la sustitución lingüística de varios puntos de vista con una atención más detallada en los conceptos de J. A. Fishman cuyos trabajos han contribuido bastante en este campo de sociolingüística. En general, se trata de un fenómeno lingüístico complejo, al examen del cual aún no se ha desarrollado la metodología científica adecuada. El concepto se basa en los estudios de Fishman y en la síntesis del enfoque científico que hace Tsunoda.

En la tercera parte se presenta a los grupos etnolingüísticos Huitoto y Bora con sus respectivas lenguas huitoto murui y bora. Basándose en el marco teórico se analizan varios factores extralingüísticos que han operado en el área estudiada, es decir, en la cuenca del río Ampiyacu, región Loreto del Perú, donde tuvo lugar la investigación de campo. En concreto se trata de las comunidades nativas de Pucaurquillo y Ancón Colonia. Se compila el perfil sociolingüístico de las comunidades y se examinan los factores que han contribuido significativamente a la sustitución lingüística, es decir, a la pérdida de las lenguas indígenas. Por ejemplo:

- la disminución radical de la población en el pasado, su desarraigo del entorno natural y el traslado forzoso a la zona estudiada
- la inestabilidad económica y la alta tasa de la migración permanente o estacional
- la cercanía de los centros urbanos con la influencia notable de "la sociedad nacional mayoritaria" que lleva a un mayor grado de la aculturación y a la modernización de las comunidades
- la coexistencia de varios grupos etnolingüísticos en la zona cuyas lenguas tienen una inteligibilidad mutua muy baja y, en general, un alto nivel de mestizaje
- la influencia de la Iglesia Evangélica
- el insuficiente apoyo del Estado: la falta de normas estándar, de material educativo, de literatura, así como la falta de canales de radio y de televisión en las lenguas bora y huitoto murui

Podemos concluir que las condiciones para el mantenimiento de las lenguas indígenas en la zona son insuficientes y, además, nos encontramos con muchos factores que actúan en favor de la sustitución y favorecen la posición del español. La comunidad nativa de Ancón Colonia, gracias a su posición geográfica y cierto aislamiento, tiene mayor potencial para mantener el bora como un vehículo de la comunicación cotidiana. La situación en Pucaurquillo es crítica como veremos en la última parte.

En la última parte, basada en los datos de la investigación, trato de captar la evolución y el nivel de la sustitución de las lenguas indígenas a través de la transmisión intergeneracional y el uso de las lenguas. Se tuvieron en cuenta otros factores importantes como la actitud de los hablantes hacia la lengua, la migración y

el impacto de la escuela. La investigación se centró en tres grupos de hablantes del bora y del huitoto murui: los residentes de las comunidades Bora y Huitoto, los alumnos de la escuela primaria y secundaria y los maestros bilingües. El método más eficaz empleado fue la entrevista semi-estructurada; sin embargo, los datos sobre la sustitución lingüística se obtuvieron también sobre la base de un cuestionario y la observación. Podemos constatar que en el área estudiada la sustitución lingüística está en una etapa avanzada por las siguientes razones:

- el reemplazo casi completo de las lenguas indígenas por el español en todos los dominios sociales, especialmente en el caso de las últimas tres generaciones de hablantes
- la discriminación de los pueblos indígenas en el pasado, un sentimiento de inferioridad por parte de los hablantes y, consecuentemente, la estigmatización de las lenguas bora y huitoto murui
- el estatus social y económico de los hablantes bajo y la actitud indiferente hacia las lenguas indígenas
- la interrupción de la transmisión intergeneracional de la lengua indígena, sobre todo la generación de los jóvenes ha perdido competencias en el bora y el huitoto murui
- la convivencia en parejas mixtas por parte de más de la mitad de la población donde el código común de comunicación es el español
- la falta de motivación de los hablantes para mantener la vitalidad de las lenguas indígenas, el apoyo institucional casi nulo
- la falta de capacidad profesional de los maestros bilingües y ausencia de su compromiso por su parte hacia el mantenimiento de las lenguas
- el apoyo institucional al español en el pasado, la escuela como una herramienta para mejorar las competencias en este idioma en la actualidad

Los resultados muestran claramente que las lenguas bora y huitoto murui están en un rápido proceso de desaparición en el área estudiada. En la escala de Fishman podríamos constatar los estadios siete u ocho, es decir, más allá del potencial de invertir la sustitución lingüística. Desde la adquisición del español son suficientes tres o cuatro generaciones para completar el proceso de la sustitución. Por falta de proyectos de revitalización y esfuerzos individuales es probable que las

lenguas indígenas se pierdan cuando desaparezca la generación de los hablantes más viejos.

El propósito principal de este trabajo es familiarizar al lector checo con la situación actual de las lenguas indígenas en la Amazonía peruana y poner de relieve diversos factores que inevitablemente operan en favor de la pérdida de la diversidad lingüística. Las lenguas indígenas van desapareciendo rápidamente y así se empobrece la cultura de sus hablantes sin que nadie se dé cuenta. Finalmente, mi intento es "hacer visible" esta parte del mundo olvidada y "darles voz" a sus habitantes.

7. Bibliografie

- ADELAAR, W. F. H. „The endangered languages problem: South America“. In *Endangered languages*, ed. R.H. Robins and E.H. Uhlenbeck. Oxford: Berg, 1991.
- ASCHMAN, Richard P. *Proto Witotoan*. SIL and The Uni of Texas at Arlington, 1993.
- AZQUETA BERNAR, Diego de (Ed.). *Los Guardianes de la biodiversidad*. Barcelona: Lunwerg S.L., 2009.
- BARTOŠ, Lubomír. *Introducción al estudio del español en América*. Brno: Vydavatelství MU, 1996.
- BRACK EGG, Antonio. *Diccionario enciclopédico de plantas útiles del Perú*. Cuzco: CBC, 1999.
- CAMINO, Alejandro. „Pasado y presente de las estrategias de subsistencia indígenas en la amazonía peruana: problemas y posibilidades.“ In *Amazonía Peruana*, Vol. 5, Nr. 10, 1984.
- CAMPBELL, Lyle. *American Indian languages: the historical linguistics of native America*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- CORBERA MORI, Ángel. „Estudios sobre lenguas amazónica indígenas en el Perú.“ In *Amazonía Peruana*, Vol.12, Nr.23, 1993.
- CORNILLIE, Bert; LAMBERT, José; SWIGGERS, Pierre. *Linguistic identities, language shift and language policy in Europe*. Leuven: Peeters, 2009.
- DARQUENNES, Jeroen. „Paths to language revitalization.“ In *Plurilingua*, Nr. 30, 2007.
- DERBYSHIRE, Desmond C.; PULLUM, Geoffrey K. *Handbook of Amazonian Languages*. Berlin; New York: Gruyter, 1998.
- DIXON, R.M.W.; AIKHENVALD, Alexandra, Y. *The Amazonian Languages*. Cambridge: University Press, 1999.
- Fiestas tradicionales de los Boras*. Coord. Soria Casaverde, María Belén. Lima: UNMSM, 2001
- FISHMAN, Joshua A. *The sociology of language*. Rowley, Massachusetts: Newbury House, 1973.
- FISHMAN, Joshua A. (1972). „Language maintenance and language shift as a field of inquiry: revisited.“ In *Language in Sociocultural Change: Essays by Joshua Fishman*. Ed. Dil, A. S., Stanford, California: Stanford University Press, 1972.
- FISHMAN, Joshua A. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. In *Journal of Social Issues*. Vol.2, Nr.23, 1967.

- FISHMAN, Joshua A. *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon; Philadelphia; Adelaide: Multilingual Matters, 1991.
- GASCHÉ SUESS, Jorge. „Las comunidades nativas entre la apariencia y la realidad.“ In *Amazonía indígena*. Vol. 3, Nr. 6, 1982.
- GASCHÉ SUESS, Jorge; VELA MENDOZA, Napoleón. *Sociedad Bosquesina*, tomo I. Iquitos: IIAP, 2001.
- GILES, H.; BOURHIS, R. Y.; TAYLOR, D.M. „Towards a theory of language in ohnic Gross relations.“ In *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, Ed. Howard Giles, Nr.13, London: Academic press.
- GIRARD, Rafael. *Indios selváticos de la Amazonía Peruana*. México D.F.: Libro Mex. Editores, 1958.
- GREENBERG, Joseph H. *Language in the Americas*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- HEMMING, J. *Red gold: The conquest of the Brazilian Indians*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.
- HINGAROVÁ, Vendula. *Vitalita současného nahuatlu* [rukopis]. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2003.
- HINGAROVÁ, Vendula. *La administración del lenguaje del nahuatl in México* [rukopis]. Doktorská dizertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010.
- HINGAROVÁ, V.; HUBÁČKOVÁ, A.; KOVÁŘ, M. *Sámové: jazyk, literatura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009.
- CHIRINOS RIVERA, Andrés. *Atlas lingüístico del Perú*. Cusco: Ministerio de Educación, Centros de Estudios Regionales Andinos Bartolomé de Las Casas, 2001.
- IHEMERE, Kelechukwu. „Language Choice and Language Shift in Port Harcourt.“ In *Language contact and language shift. Grammatical and sociolinguistic perspectives*. Ed. Ihemere, Kelechukwu. Muenchen: Lincom Europa, 2011.
- KLEE, Carol A.; LYNCH, Andrew. *El español en contacto con otras lenguas*. Washington, DC: Georgetown University Press. 2009.
- MOORE, Robert E. „Endangered“. In *Key Terms in Language and Culture*. Alexandro Duranti (Ed). Britain: Blackwell Publishers, 2001.
- NEKVAPIL, Jiří. *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace*. Praha: NLN, 2009.
- NUGKUAG, Evaristo. „Los pueblos indígenas y las políticas de desarrollo de la Amazonía.“ In *Amazonía Indígena*, Vol.10, Nr. 16, 1990.

- OCHOA SIGUAS, Nancy. *Niimúhe: tradición oral de los Bora de la Amazonía peruana*. CAAAP, 1999.
- PIÑEROS, Gabriele Petersen de. „De cuerpo y alma en uitoto: una aproximación a la reflexividad.“ In *Forma y función*, Nr.11, 1998.
- PINEDA CAMACHO, Roberto. *Historia oral y proceso esclavista en el Caquetá*. Bogotá: Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales, Banco de la República, 1985.
- POZZI ESCOT, Inés; FONSECA, Solís, G.; GARCÍA RIVERA, Fernando. *Lenguas indígenas de la Amazonía peruana*. Map accompanying LAH, 2000.
- POZZI-ESCOT, Inés. *El multilingüismo en el Perú*. Cusco: Centro de Estudios Regionales Andinos "Bartolomé de Las Casas", 1998.
- QUESADA, Félix, C.; ZEGARRA, Martha, L. „Desarrollo de la lingüística amazónica. Un avance.“ In *Amazonía Peruana*, Vol.12, Nr.23, 1993.
- RIBEIRO, Darcy; WISE, Mary Ruth. „Los grupos étnicos de la Amazonía peruana“. In *Comunidades y culturas peruanas*. Nr. 13, Ministerio de Educación, SIL, 1978.
- RUNCIMAN Tudela, María Luisa. *Diagnóstica de las CC. NN. De la cuenca del río Ampiyacu: Bajo Amazonas*. Iquitos: Ordeloreto, 1980.
- SASSE, Hans-Jürgen. „Theory of language death.“ In *Lexical retention in language shift*. Ed. Matthias Brenzinger. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1992.
- SEILER-BALDINGER, Annemarie. „Fronteras, población y paisaje cultural en el Alto Amazonas.“ In *Amazonía indígena*, Vol. 3, Nr. 3, 1983.
- SLOBODA, Marián. *Management bilingvismu v situaci jazykového posunu: Diskurzy, problémy a krajina Běloruska* [rukopis]. Diplomová dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011.
- SOLÍS FONSECA, Gustavo. *Lenguas en la Amazonía peruana*. Lima: Autor, 2003.
- SOUSTELLE, Jacques. *Čtvero slunci*. Praha: Argo, 2000.
- ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin*. Možnosti zachování a revitalizace. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- Testimonios y Relatos para la Historia de los Mirañas y Boras del río Cahuinari (1710-2008)*. Ed. Franco, Roberto. Bogotá, 2009.
- TSUNODA, Tasaku. *Language endangerment and language revitalization: an introduction*. Berlin/New York: De Gruyter, 2006.
- VERGARA ROMANÍ, Liv Kony. *Las lenguas indígenas peruanas: una panorámica, histórica, estructural y sociolingüística*. México, D.F. : Ins. Nacional de Antropología e Historia, INAH, 2007.

VRHEL, František. *Úvod do Studia nativních jazyků Iberoameriky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1976.

WEINREICH, Uriel. *Languages in contact: findings and problems*. The Hague: Mouton, 1976.

WISE, Mary Ruth. "Small language families and isolates in Perú". In *The Amazonian Languages*. Ed. Dixon, R.M.W.; Aikhenvald, Alexandra, Y. Cambridge: University Press, 1999.

WILLIAMSON, Glyn. „Reversing language shift: A sociological visit.“ In *Plurilingua*, Nr. 30, 2007.

WURM, Stephen A. *Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing*. 2nd edition. Paris: UNESCO Publishing, 2001.

YOSHIOKA, Hirotoshi. *Indigenous language usage and maintenance patterns among indigenous people in the era of neoliberal multiculturalism in Mexico and Guatemala*. [online]. [cit. 23.června 2013]. Dostupné z: http://lasa-4.univ.pitt.edu/LARR/prot/fulltext/Vol45no3/Yoshioka_5-34_45-3.pdf

ZIMMERMANN, Klaus. *Política del lenguaje y planificación para los pueblos amerindios: ensayos de ecología lingüística*. Frankfurt am Main: Vermuent, 1999.

8. Seznam tabulek a grafů

Tabulky

Tabulka č. 1: Jazykové rodiny na území peruánské Amazonie	7
Tabulka č. 2: Klasifikace amazonských jazyků	8
Tabulka č. 3: Funkční diferenciacce mezi podřadným a dominantním jazykem	33
Tabulka č. 4: Populace Borů a Huitotů v povodí Ampiyacu	40
Tabulka č. 5: Samohlásky a souhlásky bora podle Wise (1999).....	57
Tabulka č. 6: Profil bilingvních profesorů	94

Grafy

Graf č. 1: Zastoupení mluvčí jednotlivých jazyků v komunitě Huitoto.....	71
Graf č. 2: Oblasti užití jazyka murui, španělštiny a bora u Huitotů.....	73
Graf č. 3: Zastoupení mluvčí jednotlivých jazyků v komunitě Bora	75
Graf č. 4: Oblasti užití jazyka bora, španělštiny a murui u Borů	76
Graf č. 5: Generace mluvčí do 18 let	79
Graf č. 6: Zastoupení mluvčí jednotlivých jazyků v Colonii	84
Graf č. 7: Aktivní užívání jazyků bora a murui ve zkoumaných komunitách	89
Graf č. 8: Jazykové chování u žáků druhého stupně v Pucaurquillu	96
Graf č. 9: Osvojení si španělštiny ve škole	97